

KAROLINUM

Tato publikace nabízí ucelenou charakteristiku sedmi základních výzev při řešení celostnné pojatých úloh sociálního prognózování a zároveň specifikuje možnosti a způsoby, jak tyto výzvy zvládat. Začíná vymezením prognózování jakožto formuluace podmíněných výpovědí o možných budoucnostech a rozбором prognostické metodologie a metod. Odkazuje přitom na uplatňující se teorie a kritéria hodnocení. Rozbírání roli elit a veřejnosti v prognostické tvorbě, analyzuje podobu institucionálního rámce prognózování a pojednává i o výzvách globalizace. V závěru identifikuje klíčové merníky výzvy budoucnosti pro českou společnost a český stát a formuluje řadu praktických doporučení pro sociální prognózování.

Kniha byla zpracovaná týmem autorů z Centra pro sociální a ekonomické strategie Fakulty sociálních věd Univerzity Karlovy v Praze (CESES FSV UK, <http://www.ceses.cuni.cz>), kteří se opírají o své více než desetileté zkušenosti se souhrnným prognózováním vývoje české společnosti. Jejich poznatky mohou být užitečné všem, kdo se vydávají na obtížnou cestu poznávání možných budoucností. Nemusí přitom tolik záležet na specifické aplikační oblasti – tedy zda jde o úroveň celostátní, krajskou či municipální, zda se v centru pozornosti ocitne veřejná či soukromá instituce, veřejný, komerční nebo občanský sektor, nebo zda budou prognózy více a strategie věnované průřezovým či sektorovým problematikám.

<http://cupress.cuni.cz>
ISBN 978-80-246-1897-5
9 788024 618975

160

Martin Potůček
a kolektiv
Poznávání
budoucnosti
jako výzva

Martin Potůček
a kolektiv

**Poznávání budoucnosti
jako výzva**

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE
NAKLADATELSTVÍ KAROLINUM 2011

Recenzovali: doc. PhDr. František Petrášek, CSc.
RNDr. Bohumír Štědroň, CSc.

Obsah

KATALOGIZACE V KNIZE – NÁRODNÍ KNIHOVNA ČR

Potůček, Martin

Poznávání budoucnosti jako výzva / Martin Potůček a kolektiv. –

1. vyd. – Praha : Karolinum, 2010

Vydavatel: Univerzita Karlova v Praze

ISBN 978-80-246-1897-5

316.4 * 001.18 * 005.521 * 005.21 * 316.42 * 35:32 * 316.3 * (437.3)

- sociální procesy – prognózy
- prognostika – metodologie
- prognózování – metodologie
- globální změny – 21. stol.
- strategický management – Česko – 2001–2020
- sociální procesy – Česko – 21. stol.
- veřejná politika – Česko – 21. stol.
- společnost – Česko – 21. stol.
- kolektivní monografie

316.4 – Sociální procesy [18]

Úvodem

Martin Potůček, František Ochrana

7

1. Výzva první: Prognostika

Arnošt Veselý

11

2. Výzva druhá: Teorie a kritéria

Martin Potůček

27

3. Výzva třetí: Metodologie a metody

Arnošt Veselý

46

4. Výzva čtvrtá: Elity a veřejnost

Pavel Frič, Martin Nekola

55

5. Výzva pátá: Institucionální rámec

František Ochrana

81

6. Výzva šestá: Svět v pohybu

Miloš Balabán

100

7. Výzva sedmá: Poznávat budoucnost země

Martin Potůček

110

Příloha: Přehled klíčových prognóz globálního vývoje a strategických trendů

Libor Sejskáal, Jakub Kašík

119

Souhrn

Martin Potůček

129

© Martin Potůček (za kolektiv autorů), 2011

ISBN 978-80-246-1897-5

Úvodem

František Ochрана, Martin Potůček

Problém poznávání budoucnosti patrně zaměrněvá lidskou mysl po celou dobu existence lidského rodu. Je předněm zájmu filozofů, prognostiků, odborníků i neoborníků, vlastně všech lidí. Často je k tomu vede pouhá zvědavost. Bylo by úžasné vědět předem, co může nastat, nebo dokonce, že k tomu či onomu skutečně dojde. Nicméně i když je zvědavost tím, co člověka významně odlišuje od ostatních živých bytostí, nejde v tomto případě jen o ni. Rozumět lépe budoucnosti znamená totiž především umět se na to, co teprve přijde, lépe připravit. Může jít o cokoli: o fluktuace na kapitálovém trhu, o technologické inovace, o politické zvraty, o šíření nakažlivých nemocí, o proměnu geopolitických či klimatických poměrů. Jak ve své shrnující monografii o futurologických či klimatických dokumentuje Petrášek (2009), můžeme-li se opřít o dostatečnou znalost možných budoucností, budeme v takových i jiných případech schopni lépe se připravit na budoucí ohrožení a/nebo lépe využít nabízejících se rozvojových příležitostí. Nejenom jako jedinci, ale také – a především – jako celá lidská společnost.

Odpovědné a poučené poznávání budoucnosti má obzvláštní význam na úrovni státu. Stát je, přes všechny kritiky poukazující na jeho selhávání v konkrétních situacích nebo oblastech, stále tím nejdůležitějším činitelem v rozhodování o tom, jakým způsobem lépe vynaložit veřejné zdroje a uplatňovat další nástroje, které má k dispozici, pro řešení veřejných úloh, před než je postaven.

Tato kniha je v pořadí už třetím publikacním výstupem ve volné trilogii, shrnující dosavadní poznatky a zkušenosti Centra pro sociální a ekonomické strategie Fakulty sociálních věd Univerzity Karlovy v Praze (CESES FSV UK) jakožto dosud jediného pracoviště, které se v České republice po listopadu 1989 systematicky zabývá tvorbou vizí a strategií pro český stát. V první publikaci jsme se soustředili na zevrubný rozbor

teoretických a hodnotových základů sociálního prognózování. (Potůček – Mašková 2008) Druhá publikace vycházela z předpokladu, že vývoj je směsí kontinuity i změny a že identifikace vývojových trendů je důležitou složkou sociálního prognózování. Soustředila se proto na empirický popis vnějších a vnitřních vývojových trendů. (Potůček – Mašková 2009)

Zde nabízíme ucelenou charakteristiku základních výzev, před nimiž jsme se při řešení takto pojaté úlohy ocitli, a možnostmi a způsoby, jak je zvládat. Věříme, že tím můžeme pomoci těm, kteří jsou nebo budou postaveni před řešení obdobných úloh. Upozorníme je na slepé uličky nebo na hrozící zbytečně vynaloženou energii a úsilí tam, kde cesta k cíli může vést rychleji, spolehlivěji a s vynaložením nižších nákladů. Přitom nezastíráme, jak náročný je to úkol – vzhledem k rychlé se měnící povaze globálního vývoje světa, k růstu složitosti sociálních a ekonomických vztahů a politických poměrů, ke stále vyšší propojenosti jednotlivých aktérů, k zamýšleným i nezamýšleným důsledkům jejich činnů...

Rádi bychom zdůraznili, že náš přístup k prognózování nikdy nebyl pokusem o formulaci předpovědi o tom, co skutečně nastane. To by odporovalo věcnu, co jsme se až doposud dověděli o dynamice vývoje soudobých společností – především by však takový přístup popíral úlohu aktérů, kteří se na této dynamice svými činnostmi výrazným způsobem podílejí. Již v úvodu práce jsme naši úlohu vymezili přesně naopak: nabízet aktérům výpovědi o možných budoucnostech podmiňené odbornými poznatky, ale také odpovědnou diskusi o těchto volbách s ostatními aktéry.

Budoucnost je potenciální skutečností. Můžeme o ní vést jak normativní, tak i nenormativní rozpravu. Vystupuje jako teoretická konstrukce možného stavu světa, který můžeme objektivisticky popisovat, nebo normativně hodnotit jako žádoucí či nežádoucí. Inspiraci k vymezení pojmu „budoucnosti jako možného světa“ najdeme už v Leibnizově monádologii (Leibniz 1970) nebo v Carnapově ideji „stavu věcí“ (Carnap 2005) či v Kripkeho modální logice, která pracuje s pojmem „možného světa“ (Kripke 1980). Konkrétní podobou těchto výpovědí jsou např. prognózy, scénáře, strategie. Z normativního hlediska vyprávíme o „budoucnosti“ jako o žádoucím (nebo nežádoucím) stavu světa, obsahem pojmu „budoucnost“ je pak to, „co by se mělo (nebo nemělo) stát.“ Tomu odpovídají cíle, přání a touhy sociálních aktérů v tom smyslu, že tyto aktéři konají s úmyslem a motivy s ohledem na dosažení zamýšleného, nebo s cílem neuskutečnit to, čemu si přejí se vyhnout. Před současností leží celá množina možných budoucích stavů světa, tedy jak těch, na něž

sociální aktéři normativně nahlízejí jako na ty, „jež by se měly stát“ (resp. je uceleně reflektují v normativních teoriích či je projektují jako cíle své činnosti), tak těch, které vyprávějí o možných budoucnostech, podmiňených specifickou konstelací podmínek, faktorů, rozhodnutí a aktivit bez ohledu na hodnoty, přání a tužby konkrétních aktérů.

Prognostiku v našem pojetí charakterizuje neustálá konfrontace obou těchto typů možných budoucností. Snažíme se tedy zásadně odpovídat jen na otázky typu „Co by se mohlo stát, pokud bychom za určitých podmínek vykonali toto a toto?“, případně „Jaké podmínky je třeba vytvořit a co je třeba rozhodnout a vykonat, aby bylo dosaženo tohoto cíle (respektive aby nedošlo k tomu, čemu se chceme vyhnout)?“. Otázku „Co nastane?“ odmítáme jako špatně položenou, a tudíž irelevantní.

Úloha celosvětového sociálního prognózování, tvorby vizi a strategií patří k nejsložitějším a nejnáročnějším úlohám sociálních věd. Prokázal to i nástup globální krize na přelomu let 2007 a 2008. Tuto krizi, která se významně dotkla životních podmínek lidí na celé planetě, nebyly společenské vědy schopny předpovědět. Vnímáme to jako důsledek skutečnosti, že svět lidí se v souvislosti se vznikem globální ekonomiky a globálního informačního prostředí proměňuje tak rychle, že za touto jeho metamorfózou společenské vědy významným způsobem zaostávají. (Potůček 2010) I přesto, že ve světě dnes už existují stovky pracovišť, které se pokoušejí řešit tuto úlohu at už na úrovni jednotlivých států, ve vztahu k vybraným sektorům (jako je ekonomika, politika, bezpečnost či energetika), nebo na úrovni evropské či globální.

Taleb (2007) upozorňuje na několik zásadních slabín našich rutinně uplatňovaných odborných poznávacích postupů. Demonstruje tím výskyt jevů mimo běžné očekávání, které unikají pozornosti, a přitom mohou mít disproporčně mimořádný dopad na to, co se v budoucnosti odehráje. Na příkladu uplatnění nových technologií ukazuje, že přeceňujeme váhu kontinuálního vývoje a podceňujeme možnosti výskytu nečekaných, rychlých a často nevratných změn. Tvrdí, že například války jsou nepředpověditelné – a přitom mají pro životy lidí obrovské důsledky. Pro přesnost našeho poznání jsme ochotni obětovat vědomí širšího kontextu. Potřeba organizovat jej vede k přeceňování pravdělnosti a řádu na úkor náhody, k přeceňování toho, co víme, na úkor neznámého. Pravděpodobnostní počet založený na předpokladu normálního rozložení v podobě Gaussovy křivky ignoruje výskyt extrémních a přitom relevantních jevů. Zaujme nás to, co snadno padne do očí: slabé signály ignorujeme. Taleb provokativně uzavírá, že běžný rozum (do kterého zahrnuje i mnoho exaktních vědeckých přístupů) je nepoužitelný, chceme-li pochopit

současný svět, který je ještě mnohem složitější, než jsme ochotni si vůbec připustit, s rostoucími až extrémními rozpory a napětími, a je konfrontován s novými jevy, které historie dosud nezažnamenala a z nichž jsme tedy nemohli vyvodit poučení pro budoucnost.

Pro odpovědnou prognostickou práci z toho vyplývá několik jednoznačných výzev:

1. Je nutno čerpat ze zkušeností průkopníků prognostických (futurologických) studií a kriticky na ně navazovat.
2. Je třeba věnovat maximální pozornost teoretickým základům a kritériím, z nichž vycházíme při formulaci prognóz, vizí a strategií.
3. Je nutno disponovat širokým repertoárem prognostických metod a poučené je aplikovat.
4. Víze a strategie je žádoucí animovat na základě poznatků o subjektivních předpokladech jejich klíčových nositelů – aktérů, především elit a veřejnosti.
5. Tvořit a uplatňovat prognózy, víze a strategie v praxi nelze bez vybudování odpovídající institucionální báze.
6. I když jsou vznikající prognózy, víze a strategie vázány na konkrétní společnost/stát, nelze je formulovat bez ohledu na kontext globalizujícího se světového společenství.

Tyto výzvy jsou promítnuty v idenitickém uspořádání do obsahu šesti kapitol této knihy.

Sedmá, poslední kapitola shrnuje všechny dosavadní zkušenosti našeho pracoviště do podoby praktických doporučení, jak v sociálním prognózování postupovat a čemu se raději vyhnout. Uzavírá ji výčet klíčových meritoriálních výzev budoucnosti pro Českou republiku na začátku 21. století.

Následuje příloha, informující o nejdůležitějších prognostických studiích publikovaných ve světě v poslední době.

Předkládané poznatky opíráme o více než desetiletou zkušenost se souhrnným prognózováním vývoje české společnosti. Věříme, že mohou být užitečné všem, kteří se vydají na obtížnou cestu poznávání možných budoucností. Nemusí přitom tolik záležet na specifické aplikaci oblasti – tedy zda půjde o úroveň celostátní, krajskou či municipální, zda se v centru pozornosti ocitne veřejná či soukromá instituce, veřejný, komerční nebo občanský sektor, nebo zda budou prognózy, víze a strategie věnované průřezovým či sektorovým problematikám.

Budeme vděční za všechny připomínky a náměty k naší práci i k této knize.

1. Výzva první: Prognostika

Arnošt Veselý

Mnoho lidí se domnívá, že o budoucnosti nemůžeme vědět vůbec nic. Mají z 99,99 % pravdu v doslovném chápání této teze, ale velmi se mylí v praktickém smyslu. Těmět všechno, co nevíme o budoucnosti, nemá pro nás žádný velký praktický význam, ale to málo, co o budoucnosti vědět můžeme, má pro nás význam zcela zásadní, protože nám to může pomoci činit lepší rozhodnutí. Pokud jde o budoucnost, nášim úkolem není ji předpovědět – alespoň ne bezchybně – ale zlepšit ji.

E. Cornish (2004: 3)

1.1 ÚVOD

Přemýšlení či uvažování o budoucnosti bylo od počátku součástí lidské společnosti a v každé známé společnosti existuje nějaká forma uvažování o budoucnosti (Bell 1997). Forma úvah o budoucnosti je však velmi rozmanitá – od různých forem věštění až po moderní vědecké metody, založené na modelování kvantitativních dat a různých druhů počítačových simulací. Asi každému je zřejmé, že správný odhad budoucnosti představuje v životě obrovskou výhodu – můžeme se například vyhnout katastrofám (anebo je alespoň zmírnit) a naopak směřovat za tím, co bude v budoucnosti výhodné, ale dnes je ještě nepoznatelné. Nejen jednotlivci, ale i organizace a velká sociální uskupení, jako jsou státy, mohou velmi profitovat z dobře odhadnutého společenského a technologického vývoje. Mohou například investovat tak, že tyto investice se jim mnohonásobně zhodnotí.

Je však „zkoumání“ či „poznávání“ budoucnosti vůbec možné? Máme k dispozici něco více, než měli naši předkové, snaží se předpovědět to, co je čeká, z kávové sedliny? Nejsou futurologové a další lidé

zabývající se budoucností pouze novověkými šarlatány? Má jejich práce vůbec smysl? Mnoho lidí by asi na tuto otázku odpovědělo, že zabývat se budoucností je zbytečné, neboť nelze *vědecky* zkoumat to, co ještě nenastalo. Pro podporu tohoto tvrzení hraje i to, že mnoho minulých pokusů o předpovědi společenského vývoje bylo neúspěšných a bylo velmi silně kritizováno.

Je jisté, že jakékoli uvažování o budoucnosti je velmi složitou záležitostí, zatíženu mnoha potenciálními chybami a omyly. Jedná se o jeden z nejtěžších a také nejriskantnějších úkolů, které si může vědec představit a které jsou velmi snadno napadnutelné. Vzniká zde totiž mnoho obecně metodologických a gnoseologických problémů. Jak je však patrné z citátu Edwarda Cornishe¹, uvedeného jako motto k této kapitole, i to málo, co o budoucnosti smíme předpokládat, může mít obrovský význam. V této kapitole si klademe následující obecnou otázku? *„Jakým způsobem lze vlastně „zkoumat“ budoucnost?“* Takto vymezené téma nutně zahrnuje otázku, co to vlastně „zkoumání“ budoucnosti je a jaké jsou jeho možnosti a limity. V této stati se snažíme utřídit základní poznatky s výše uvedenými otázkami spojené. Protože jejich samostatný rozbor by si vyžádal celou knihu a protože mnoho témat je samostatně pojednáno v jiných publikacích (souhrnně například v nedávné monografii Petráška (2009), v publikacích autorů z CESEES i jiných autorů), nemůže být tento text ničím víc než pokusem o stručné a srozumitelné shrnutí. Pro lepší orientaci odkazujeme na práce, v nichž se čtenář může dozvědět více.

1.2 FUTUROLOGIE JAKO VĚDNÍ OBOR

Předtím, než se budeme věnovat přístupu k „zkoumání“ budoucnosti, je třeba krátce představit disciplínu, která se „studiem“ budoucnosti zabývá.² Tento „úkok stranou“ je nezbytný, protože zkoumání budoucnosti může mít různé cíle a probíhá v různých institucionálních a kulturních

1 Mimo jiné též zakladatel a dlouholetý prezident *World Future Society*.

2 Pojmy „zkoumání“ a „studium“ budoucnosti jsme uvedli v uvozovkách, protože doslovně chápáno budoucnost skutečně nelze zkoumat – jediná empirická data, která máme, jsou z minulosti a přítomnosti. Přesnější bychom tedy měli hovořit spíše o „uvažování“ či „přemýšlení“ o budoucnosti, případně o usuzování o možných budoucnostech. Tím bychom ale nebyli s to odlišit každodenní laické přemýšlení o budoucnosti od systematického a intenzivního přemýšlení možných, pravděpodobných a žádoucích budoucností. Budeme tedy dále používat termíny jako „studium“ či „zkoumání“ budoucnosti s tím, že je zřejmé, že toto není myšleno doslova.

kontextech, které jsou pro pochopení zvolené metodologie podstatné. Náš přehled bude ovšem jen velmi stručný.³

V angličtině se budoucností zabývá disciplína – či obor – nejčastěji označovaný jako *future studies* (tedy studia budoucnosti v množném čísle) nebo *futurelogy*. *Future studies* je v současnosti asi nejrozsáhlejší a nejobecnější pojem, který pokrývá celou škálu přístupů od různých projekcí až po utopie (Barbieri Masini 2001: 1039). Pojem *futurelogy* (futurelogie) použil poprvé politolog Ossip Flechteim v roce 1943 jako označení nové vědy, založené na „kritické, systematické a normativní analýze otázek spojených s budoucností“ (Mahauta 2005: 851)⁴. Dnes se pojmu futurelogie užívá v obdobně širokém smyslu jako pojmu *future studies*. V podstatě synonymně k těmto dvěma pojmům se užívá, zejména v Severní Americe, pojmu *futurestics*.

Poněkud odlišným pojmem s užším významem než pojmy předchozí je termín *forecasting* (předpovídání). Pojem *forecasting* vymezil Eric Jantsch v roce 1967 ve své klasické definici jako „pravděpodobnostní tvrzení, s relativně vysokou mírou spolehlivosti výpovědi o budoucnosti“. Dnes má tento pojem i v návaznosti na toto výše uvedené vymezení konotaci jisté exaktnosti (možná někdy až poněkud technokratickou), tj. odkazuje zejména na kvantitativní extrapolační metody a různé techniky modelování⁵. Je ovšem pravda, že v některých publikacích (například Armstrong 2003) jsou pod pojmem *forecasting* zmíněny i jiné metody než kvantitativní, a že se tedy hranice tohoto pojmu rozšiřují.

Ve francouzské literatuře se pro futurologii používá pojmu *prospéctive* (Berger 1958, Godet 1979). Tento pojem má ovšem odlišnou konotaci od výše uvedených anglických pojmů. Hlavní myšlenkou zde je určitý projekt směřem do budoucna (Barbieri Masini 2001: 1038). Úkolem zde je vybrat z mnoha možných a pravděpodobných budoucností tu nejvíce žádoucí. V tomto ohledu je nezbytné zmínit i pojem jiného francouzského autora, a to Bertrand de Jouvenela (Jouvenel 1967). Podle de Jouvenela nelze předpovídat budoucnost, protože existuje mnoho různých budoucností, a protože je zde mnoho různých budoucností, existuje zde také možnost volby. Budoucnost není věcí „pravdy či nepravdy“, nýbrž

3 Pro zájemce doporučujeme např. následující práce: Kaufman (1984), Armstrong (2003) Klince (2005) nebo Blakelley (2009). Užitéčné jsou také webové stránky: <<http://www.futurelogia.dk/>>, <www.wfs.org> nebo <www.millemillennium-projet.org>. Zde také čtenář nalezne širší diskusi na téma možnosti a mezi prognózování, kterou zde není možno reprodukovat.

4 Viz též Flechteim (1966).

5 Není nepochopno, že předpověď počasí, dnes výhradně založená na matematických modelech, je též označena jako „weather forecasting“. Termín *forecasting* tedy kromě exaktnosti má i konotaci spíše krátkodobé než dlouhodobé budoucnosti.

„možností“. Z toho důvodu dával de Jouvenel před pojmem „budoucnost“ přednost pojmu *futureibles*, který měl vyjadřovat množství potenciálních, pravděpodobných a žádoucích budoucností. De Jouvenel odmítal pojem předpovídání (*forecasting*) jako vědu o poznávání toho, co bude, a místo toho preferoval pojem „odhadování“ (*conjecture*) jako snahu pronikat a anticipovat ty budoucí děje, které sledují jistou pravděpodobnostní dráhu. Toto „pronikání do budoucnosti“ ovšem nelze nazývat ani věděním, ani vědou, ale spíše uměním (Barbieri Masini 1997).

Ve střední a východní Evropě se používá pojem **prognostika** či **prognóza** (v němčině *die Prognostik*, ruský *прогностика*). Pojem prognostika je buď využíván v širším významu jako nauka o tvorbě a užiti představ o budoucnosti, a nebo v užším smyslu jako převážně metodologická disciplína, jejímž členem je rozpracovávat a do praxe zavádět metody a techniky prognózaování (Gál 1996: 854–855). Ačkoli termín prognózaování je u nás spojován především s obdobím komunismu, pojmu *prognosis* užíval například i známý nizozemský futurolog Fred Polak (1971).⁶

Box 1 Metodologie Foresight

Foresight je definován jako proces shromažďování vědění o budoucnosti a tvorby střednědobých a dlouhodobých vizí. Tento proces je systematický, participativní, zaměřený na dnešní rozhodování a mobilizaci ke společným akcím (European Commission 2002). Zájem o foresight prudce narůstá od poloviny devadesátých let. Nachází se na průniku prognostických studií, strategického plánování a politické analýzy. Je důsledkem vývoje od jednorázových predikcí ke spojitým iteracím, k demokratizaci rozhodování a posunu k participativním metodám zapojování uživatelů. Foresight tak metodicky slouží jako spojovací článek mezi vědou, výrobní sférou a státní správou a propojuje tak poznatky a zkušenosti mnoha lidí napříč všemi oblastmi činnosti. V České republice byl rozsáhlý foresight

6 Na tomto místě je dobré alespoň v rychlosti zmínit vývoj prognostiky u nás. V roce 1968 v tehdejší ČSSR vznikla Futurologická společnost (členy byli například Gustav Bareš, Pavel Hrdubý, Jaromír Kalal nebo Miloš Zeman). Významnou roli měl v 80. letech 20. století Prognostický ústav ČSAV (zde pracovali například Walter Komárek, Václav Klaus, Vladimír Dlouhý, Miroslav Ransdorf nebo Ota Šulc). Prognostika se tehdy ovšem realizovala i na jiných pracovištích, například ve Sportpropagu, v Oddělení komplexního modelování (1973–1983). Po roce 1989 byl Prognostický ústav ČSAV bez náhrady zrušen. Místo něj vznikla v roce 1990 Obkanská futurologická společnost, která ovšem zdaleka neudisponovala takovou mocí a kapacitami jako Prognostický ústav AV Obnova „zkoumání budoucnosti“ v České republice je tak spojena až se vznikem Centra pro sociální a ekonomické strategie při FSV UK v roce 2000. Zkoumáním budoucnosti se v ČR zabývá též Technologické centrum AV (vzniknuvší v roce 1994), jehož práce je ovšem převážně aplikační.

realizován v Technologickém centru AV ČR. Také Výze České republiky do roku 2015 zpracovaná CESES FSV UK (Vize 2001) je uváděna v meta-analýze evropských foresightů zpracovaných v *Institute for Prospective Technological Studies JRC EU* (Ducatel 2003).

Mohli bychom uvést i mnoho dalších pojmů, pod kterými se lidé různých oborů zabývají budoucností (např. *Future Research, Prediction, Future Thinking* nebo *Futures Field*). To, co je ovšem podstatnější, je fakt, že uvažování o budoucnosti může mít různou podobu a v různých kulturách a kontextech je akcentován různý aspekt budoucnosti. V poslední době jsme svědky toho, že různé přístupy jsou integrovány a jednotlivé směry se tak vzájemně přibližují, což je typické například pro tzv. Foresight (viz Box 1). Jde tedy o to, tyto různé přístupy vzájemně utřídit. V dalším textu budeme proto pojem prognózaování užívat v širokém smyslu, jako ekvivalent anglického *future studies*, a pokusíme se ukázat jakých konkrétních podob může zkoumání budoucnosti nabývat.⁷

1.3 TYPY BUDOUCNOSTÍ

Lze odlišit tři typy budoucnosti (Amara 1981, Dunn 2004: 134–135):

- **Možné budoucnosti**⁸ (*possible, potential or alternative futures*) – stavy budoucnosti, které by mohly nastat.⁹
- **Pravděpodobné budoucnosti**¹⁰ (*plausible or probable futures*) – stavy budoucnosti, které pravděpodobně nastanou, pokud nedojde k nečekaným změnám nebo intervenci do současných trendů.
- **Preferované budoucnosti**¹¹ (*preferable or normative futures*) – potenciální nebo pravděpodobné budoucnosti, které jsou v souladu s analytickou koncepcí budoucích potřeb, hodnot nebo přiležitostí. Lze říci, že ačkoli takřka ve všech institucionálních formách prognostiky všechny tyto budoucnosti existují, jejich proporce se velmi liší. Americké

7 Na jiném místě (Veselý, Kalous a Nováček 2007: 274) jsme prognózaování definovali jako „systematické shromažďování poznatků, zkušeností a představ o budoucnosti, získaných racionálními postupy a logickými úvahami a formulování výpovědí o možných variantách vývoje“.

8 Možno přeložit též jako „potenciální budoucnosti“ či „alternativní budoucnosti“.

9 Za podmnožinu této kategorie můžeme považovat též „podmíněné budoucnosti“, tedy budoucí stavy, které mohou nastat za určitých (společenských, ekonomických, technologických atd.) podmínek.

10 Možno přeložit též jako „hodnotové budoucnosti“ či „uvěřitelné budoucnosti“.

11 Možno přeložit též jako „normativní budoucnosti“.

pojetí *Forecasting* odkazuje především na budoucnost pravděpodobně, francouzské *prospéctive* na budoucnost preferované a české prognózování na budoucnost možnou. To je ovšem až příliš velké zjednodušení.

1.4 TYPY PROGNOZOVÁNÍ

1.4.1 Normativní a nenormativní prognózování

Existuje mnoho typologií prognózování. V návaznosti na typy budoucností můžeme rozlišit prognózování normativní a prognózování nenormativní (explorativní). **Normativní prognózování** se zabývá předpovídáním žádoucích stavů nebo cílů budoucnosti a cest k jejich dosahování, popřípadě nežádoucích stavů budoucnosti a způsobů, jak se jim vyhnout. Vychází se od předem stanoveného budoucího stavu a zpětným postupem se určuje, které změny a řešení jsou pro jeho dosažení možné a žádoucí. Zjednodušeně řečeno, normativní prognózování odpovídá na otázku „*Co by se mělo udělat, aby se něco stalo (nebo naopak nestalo)*“. Oproti tomu **nenormativní prognózování** vychází z analýzy dostupných poznatků a na jejich základě formuluje různé prognózy, aniž by ovšem byly hodnoceny důsledky těchto prognóz z hlediska společenských potřeb a preferencí. V této kapitole se budeme věnovat prognózování nenormativnímu. Je ovšem třeba podotknout, že některé metody (např. psaní scénářů) lze využít jak při normativním, tak nenormativním prognózování.

1.4.2 Nenormativní prognózování

Prognózy a jejich typy

- Výsledkem nenormativního prognózování je prognóza. **Prognóza** (*forecast* nebo *prognosis*) je systematicky odvozená a co do spolehlivosti ohodnocená výpověď o budoucnosti, která má nastat za určitých podmínek a zpravidla i v určitém čase. Rozlišujeme její tři základní typy (Dunn 2004: 130):
- **Projekce** (*projection*) = prognóza založená na extrapolaci minulých a současných trendů do budoucnosti (příklad: demografický vývoj).
 - **Předikce** (*prediction*) = prognóza založená na teoretických předpokladech (příklad: důsledky určitého opatření, například zavedení ekologické daně).
 - **Odhad** (*conjecture*) = prognóza založená na názoru expertů, často založená na intuici, nepřenositelných zkušenostech a vhladu.

Poněkud zjednodušeně můžeme říci, že zatímco projekce jsou založeny na dostupných faktech, předikce na teoriích a faktech, odhad může být založen jak na různých expertních modelech o sledovaných jevech, tak na intuitivních spekulacích. Typy prognóz jsou zachyceny v přehledové Tabulce 1-1.

Tabulka 1-1 Typy prognóz

	Počet teorií a modelů	
	Málo	Mnoho
Množství dat a faktů	Málo	Mnoho
	Odhady (spekulativní, intuitivní)	Odhady (expertní)
	Mnoho	Projekce
		Předikce

Pramen: autor, inspirováno Dammers (1994).

Prognózy se podle časového hlediska často dělí na tři typy (Hogwood – Gunn 1984: 132):

- **krátkodobé prognózy** (*short-term*) – do jednoho roku;
 - **střednědobé prognózy** (*medium-term*) – do pěti let;
 - **dlouhodobé prognózy** (*long-term*) – více jak pět let.
- Hogwood a Gunn však zároveň poznamenávají, že o přiřazení počtu let k danému typu prognózy rozhodují autoři. Navrhují také dle nich užitečtější typologii prognóz. Ta se neodvíjí ani tak od délky prognózovaného období jako od jeho obsahu a od míry jistoty prognózy. Konkrétně pak odlišují (ibid.):
- prognózy o důsledcích již učiněných rozhodnutí, nebo prognózy oblastí, kde jsou jasně patrné trendy (např. určení počtu důchodců za dvacet let – všichni budoucí důchodci již dnes žijí);
 - prognózy o oblastech, o kterých známe některé formující faktory, nikoli však všechny (např. počet žáků ve školách – známe počet žen ve fertilním věku, nikoli však počet dětí, které se skutečně narodí);
 - prognózy o oblastech, kde máme malou nebo žádnou kontrolu nad rozhodujícími faktory nebo kde jednoduchá projekce dostupných dat je neadekvátní (např. počet dětí s určitým handicapem za dvacet let – ten je odrazem mnoha faktorů a změn ve společnosti i technologických).

Typy nenormativního prognózování

Autoři zpravidla rozlišují dva až tři typy nenormativního prognózování. V této kapitole se přidělíme typologie Dunna (2004: 142), který rozlišil tři přístupy prognózování: extrapolaci prognózování, teoretické

prognózování a usuzovací prognózování. Pro který přístup se analytik rozhodne, se odvíjí od jeho odpovědí na tři základní otázky:

- co je objektem prognózování (důsledky existujících veřejných politik, důsledky nových politik, obsah nových politik, jednání zúčastněných aktérů);
- co je základem (*basis*) prognózování, tedy na jakých hypotézách, datech či teoriích založí svou prognózu;
- jaká konkrétní metoda je nejvhodnější pro daný objekt a základ prognózy.

Tři možné přístupy k prognózování pak Dunn shrnuje v přehledné tabulce (viz Tabulka 1-2).

Tabulka 1-2 Přístupy k prognózování

Přístup	Základ	Vhodná metoda (příklady)	Výsledek prognózy
Extrapolární prognózování (<i>extrapolative forecasting</i>)	Extrapolace trendů	Klasická analýza časových řad Nelineární časové řady Exponenciální vyrovnávání	Projekce
Teoretické prognózování (<i>theoretical forecasting</i>)	Teorie a modely	Teoretické mapování Kauzální modelování Regressní analýza	Predikce
Usuzovací prognózování (<i>judgmental forecasting</i>)	Informovaný úsudek	Konvenční Delphi metoda Policy Delphi metoda Křížové interakce	Odhad

Pramen: Dunn (2004: 142)

Je třeba dodat, že kromě těchto přístupů se lze pochopitelně setkat také s jejich kombinacemi a syntézou. Tzv. **integrační prognózování** sjednocuje různé směry a přístupy k prognózování, především přístup normativní a explorativní, prognostický a plánovací, subjektivní a objektivní apod. (Šulc, 1987). Výsledkem je integrovaná prognóza, která obvykle využívá více prognostických metod. Navíc je nutno podotknout, že některé metody (např. psaní scénářů) lze využít u různých přístupů.

Extrapolární prognózování

Extrapolární prognózování umožňuje projekce budoucích stavů na základě současných nebo historických dat. Je většinou založeno na nějaké formě **analýzy časových řad**. Tou se rozumí analýza kvantitativních údajů sebraných v různých časových obdobích v minulosti. Extrapolární prognózování se využívá k projekci ekonomického růstu, stárnutí či

úbytku populace či spotřeby energie. Je přitom založeno na třech základních předpokladech (Dunn 2004: 143):

- **stálost** (*persistence*) – vzorce z minulosti budou pokračovat i v budoucnosti (např. pokud spotřeba energie roste, bude růst i nadále);
- **pravidelnost** (*regularity*) – v minulosti pozorované variace v trendech (cykly) nastanou i v budoucnosti;
- **reliabilita a validita dat** (*reliability and validity*) – měření trendů je reliabilní (vnitřně konzistentní) a validní (měříme skutečně to, co chceme měřit).

Pokud je narušen jakýkoli z těchto tří předpokladů, výsledek extrapolárního prognózování může být zavádějící. V praxi se setkáváme například s tím, že mnohé údaje pro časové řady jsou nespolehlivé, například v důsledku změny metodiky měření. Na straně druhé extrapolární prognózování je založeno většinou na matematické statistice, a je tedy po této stránce zcela objektivní. Příkladem konkrétních metod extrapolárního prognózování je klasická analýza časových řad, analýza nelineárních časových řad či tzv. exponenciální vyrovnávání.

Teoretické prognózování a modelování

Teoretické prognózování umožňuje analytikovi činit predikce budoucích stavů společností na základě teoretických předpokladů a současných i historických dat. Je založena na předpokladech o příčinách a důsledcích určitého jevu. Zatímco extrapolární prognózování je indukativní, teoretické prognózování je svojí podstatou především deduktivní. Deduktivní uvažování je přitom založeno zejména na úvaze: pokud nastane určitý jev *x*, pak s určitou pravděpodobností nastane také jev *y*.

Existuje několik různých metod teoretického prognózování. Některé z těchto metod se zaměřují na identifikaci a systematizaci teoretických předpokladů (např. teoretické mapování), zatímco jiné metody nabízejí na základě teorie lepší odhady (*estimate*) budoucích stavů společnosti (např. regresi analýza).

Do skupiny teoretického prognózování můžeme zařadit i **modelování**. To zpravidla vychází z dostupných empirických dat, na rozdíl od „pouhé“ projekce má ovšem teoretické základy. Podstatou modelování je vytvoření zjednodušeného obrazu reality. Na základě modelu je pak možné s patřičným zjednodušením vysvětlit složitě fungující, procesní, systémové a jiné souvislosti. Model je tedy myšlenkovou konstrukcí, která umožňuje simulovat očekávané, resp. zkoumané procesy a jejich efekty.

USUZOVACÍ PROGNÓZOVÁNÍ

Velmi často se v praxi dostaneme do situace, kdy nemůžeme využít ani extrapolaci, ani teoretického prognózování. Důvodem může být, že nemáme spolehlivá data z minulosti a přítomnosti, zkoumaná oblast je značně diskontinuální či je natolik komplexní, že není možno odhalit příčiny a důsledky určitého jevu, protože vše je navzájem příliš propojené. V takovém případě můžeme využít usuzovací přístup v prognózování, který je založený na vzhledu a intuici.

Na rozdíl od extrapolaci a teoretického prognózování, které jsou založeny na empirických datech a/nebo teoriích, **usuzovací prognózování** se snaží syntetizovat více či méně informovaná subjektivní tvrzení. Usuzovací prognózování je založeno na lidské schopnosti předvídat na základě dřívějších zkušeností a znalostí, uložených v podvědomí. Mnoho z metod usuzovacího prognózování sice vyžaduje poměrně sofistikované matematické operace (např. vážení nebo uspořádávání tvrzení účastníků), nic to však nezmění na faktu, že jde o „měkká“ kvaliativní tvrzení, založená na vzhledu či intuici (Hogwood – Gunn 1984: 136).

Všechny metody usuzovacího prognózování vycházejí z informací a tvrzení získaných od odborníků (expertů). Ti je často v daném okamžiku neumějí, ani nemusejí umět zdůvodnit teoretickými nebo logickými argumenty. Usuzovací prognózy vznikají často bez zvláštní teoretické či logické analýzy budoucích situací. Míra „expertnosti“ daného subjektivního tvrzení se může velmi lišit. V některých případech jsou informace sbírány od skutečných odborníků v oboru a vyžaduje se od nich také zdůvodnění jejich tvrzení. V jiných případech se sází na skutečnou intuici dotázaných, jakkoli utopická nebo nerealistická se může zdát (sem patří například „metoda předpovědi génia“). Obecně platí, že čím větší je shoda většiny odborníků, tím spolehlivější je předpověď (Šulc 1987). Do skupiny usuzovacího prognózování patří především Delphi metoda, scénáře budoucnosti či metoda křížových interakcí.

1.5 CHARAKTERISTIKY PROGNOSTIKY

Ačkoli prognostika využívá mnohých klasických vědeckých postupů, v mnoha ohledech se dosti výrazně odlišuje od jiných vědeckých oborů. Barbieri Masini (1993) identifikovala sedm klíčových charakteristik prognostiky, kterým jsou: (a) transdisciplinarita, (b) komplexnost,

(c) globálnost, (d) normativita, (e) vědeckost, (f) dynamičnost, (g) participativita.¹²

Pokud jde o první bod, prognostika vyžaduje více než interdisciplinaritu, a to **transdisciplinaritu**.¹³ Tou se má na mysli kombinace poznatků různých oborů. I metody, které jsou pro prognostiku specifické (například Delphi metoda a metoda psaní scénářů) jsou často založeny na kombinaci poznatků z různých oborů – matematiky, statistiky, ekonomie, sociologie, psychologie atd.

Druhým charakteristickým rysem je **komplexnost**. Pokud máme stanovit pravděpodobné či možné budoucnosti, nemůžeme se, jak to činí například ekonomové, soustředit pouze na část reality a ostatní proměnné zařkovat (*ceteris paribus*). Pokud chceme snížit ne určitost předpovědi, musíme pracovat s velkým množstvím proměnných, což je pochopitelně velmi obtížné a vyžaduje to specifické metodologické postupy, které dokáží propojit dosti odlišné faktory (např. ekonomické, sociální, kulturní, technologické) a které jsou většinou studovány odděleně.

S komplexností souvisí i **globálnost prognostiky**. Protože dnešní svět je velmi propojený, v prognostice není možné ignorovat globální trendy a faktory. Budoucnost vzniká jako interakce lokálního a globálního (Barbieri Masini 2001: 1040). Některé problémy (například ekonomická krize) mohou vznikat jako lokální problémy určité země a regionu, ale rychle se šíří a stávají se z nich problémy globální. Naopak jiné problémy mají globální povahu (klimatické změny), ačkoli se projevují často velmi konkrétně, v určitých regionech.

Prognostika, ať chce nebo nechce, je ze své povahy mnohem **normativnější** než jiné disciplíny: „Přemýšlení o budoucnosti a rozhodnutí učiněná směřem do budoucnosti jsou vždy spojená s jistou nadějí nebo strachem“ (Barbieri Masini 2001: 1040). Naše psychika nedokáže uvažovat o budoucnosti neutrálně – vždy, když přemýšlíme o tom, co by se mohlo stát, zároveň více či méně implicitně hodnotíme, zda je to dobré či nikoli. Podle mnohých je pak hlavním smyslem prognostiky ovlivnit budoucnost. Ačkoli různými metodologickými postupy

¹² V dalším rozboru se těchto bodů předtíráme, jejich domyšlení již však pochází od nás.

¹³ Podle Patrůžny (2007) se pod pojmem „interdisciplinární přístup“ chápe takový přístup, jenž je *mezi dvěma* disciplinami a zabývá se prostorem, který nepokývá žádná z těchto dvou disciplín (příkladem může být biofyzika, biochemie). Multidisciplinární přístup je pak takový, kdy omezený a neprobádaný prostor je *mezi více než dvěma* disciplinami. Konečně transdisciplinaria je „konstituci nové disciplíny na ploše, kde se jednotlivé a již rozpracované vědní disciplíny překrývají a na tomto základe vytváří nová věda... Konstituování takových vědy je možné jen tehdy, když plochy překrývání jsou dosti značné a kde vědy, v těchto překrývajících se oblastech, jsou dostatečně rozvrtnuté“ (ibid.).

Ize hodnoty a subjektivitu do jisté míry omezit, nikdy ji nelze zcela eliminovat.

Asi nejdiskutovanějším aspektem prognostiky je její vědeckost, a to právě z důvodu výše uvedené normativity. Ve snaze učinit prognostiku vědeckější byly vynalezeny a aplikovány různé metodologické postupy a inovace. Mnozí ovšem stále považují za vědu pouze kvantitativní analýzu empirických dat a – v tomto úzkém pohledu – lze jistě považovat za vědu pouze tu část prognostiky, která se zabývá projekcemi a predikcemi. Paradoxní ovšem je, že prognózy založené na intuici, vhledu a důkladné znalosti určité oblasti mohou být často mnohem blíže realitě než softstikované kvantifikované metody a modelování, které je často z pragmatických důvodů založeno na nerealistických předpokladech.¹⁴ Jako vhodná strategie se tedy jeví kombinovat různé přístupy k poznání budoucnosti.

Prognostika je velmi dynamická disciplína. Neexistuje obor, kde by práce zastarávaly rychleji než právě v prognostice. Prognózy mají zpravidla smysl, jen pokud jsou aktuální. Zpětné čtení prognóz z minulosti je sice někdy zajímavým intelektuálním úkolem, který vede k úvahám o našich neznalostech a omezeních, ale upřímné řečeno: kolik čtenářů si dnes se zájmem přečte prognózy nejen například z 60. let 20. století, ale třeba i prognózy dva roky staré, kdy o globální ekonomické krizi mluvilo jenom několik marginalizovaných vizionářů? Možná i tento fakt mnoho lidí – zejména akademiků – od prognózování odrazuje.

Konečné posledním prvkem je **participativita**. Ukazuje se, že pokud mají prognózy nějaký reálný efekt, musí být prováděny za účasti těch, kteří se podílejí na „tvorbě“ budoucnosti, zejména tedy těch, kteří mají rozhodovací pravomoci. Výsledkem prognózování jsou zřídka kdy přesné prognózy („tako to bude“), které je možné snadno předat, ale často spíše soubor různých tezí („co všechno by mohlo být“) a také jisté nevyšlovené vědomí (*tacit knowledge*) a poznání souvislostí, které lze často jen velmi obtížně zachytit do několika odstavců (jak to zpravidla rozhodovatelé vzhledem ke své za neprázdněnosti požadují). Proto je dobré, pokud jsou nějakým způsobem zapojeni již do samotného procesu tvorby prognóz. Zapojení zúčastněných

14 Již v 70. letech 20. století se objevily práce, které zpochybňují nadřazenost analýzy nad intuíci. Peters et al. (1974) například ukázali, že ačkoli analytický přístup vede častěji k *prerogám* odpovědím, má také podstatně větší distribuci nepřesných odpovědí a některé odpovědi jsou zcela „bizarní“ (extrémně špatné). Intuíce je oproti tomu zřídka kdy zcela přesná, ale zato se v průměru pohybuje více okolo pravdivé hodnoty. Jedním z vysvětlení tohoto zjištění je, že lidé, kteří uvažují intuitivně, častěji korigují svá zjištění „zdravým rozumem“, na rozdíl od „analytiků“, kteří sice v mnoha případech dojdou ke zcela přesným zjištěním, pokud se ovšem zmýlí ve svém postupu, mohou být jejich výsledky krajně vychýlené.

aktérů je dnes již též samozřejmostí v případě normativního prognózování (například při tvorbě různých strategických plánů).

1.6 LIMITY A PROBLÉMY S UVAŽOVÁNÍM O BUDOUCNOSTI

Stejně jako všechny disciplíny, i prognostika má svoje problémy a omezení, které lze shrnout do následujících bodů (Barbieri Masini 1993, upraveno): (a) práce ovlivňuje svůj předmět zkoumání, (b) psychologické aspekty, (c) iracionalita a nečekaná změna (d) verifikace a posteriori, (e) nedostupnost dat.

Pokud jde o první bod, od chvíle, kdy se jakákoli prognóza stane veřejnou, může začít měnit realitu, ve které vznikla (Barbieri Masini 2001: 1040). Na rozdíl od přírodních věd, je prognózování vývoje společnosti komplikované mimo jiné také faktem, že to, zda určitý stav budoucnosti nastane, anebo nenastane, závisí na samotném politickém rozhodnutí. Samotná prognóza určitého budoucího stavu (např. kolapsu systému důchodového pojištění) může vést k aktivitám, které realizaci této předpovědi zabrání. A naopak určitá prognóza (např. nárůst dopravního ruchu) může vést ke svému naplnění, byť by jinak třeba vůbec nenastala (např. tím, že v důsledku této prognózy se začnou stavět další a další silniční komunikace).¹⁵

Psychologické faktory hrají v prognostice větší roli než v jiných disciplínách. Jak jsme již zmínili výše, uvažování o budoucnosti je vždy spojeno s jistým strachem nebo nadějí. Je též známo, že lidé mají tendenci podceňovat změny, ke kterým v budoucnosti dojde. Pro naši psychiku je typické předpokládat, že to, co platilo v minulosti, bude platit i v budoucnu.

Budoucnost se může vyvíjet nikoli na základě racionálních a logických předpokladů. Jednak mohou do vývoje zasáhnout faktory, které nejsme s to předvídat (například neočekávaná technologická inovace). Takovým faktorem ovšem může být i zcela neracionální – a tedy stěží předpověditelné – jednání lidí (zejména pak těch s velkými pravomocemi). Směr budoucnosti může být ovlivněn mimo jiné i idiosynkratickými vlastnostmi představitelů elit.

Klíčovým problémem je, že přesnost prognóz lze vyhodnotit až a posteriori – tedy po uplynutí období, o kterém prognóza vypovídala. Nicméně mnohé prognózy jsou činěny právě s cílem, aby nenastaly, a jejich

15 Tento jev se často označuje jako tzv. „sebenaaplňující se proroctví“ (Merton 1973).

kvalitu nelze poměřovat podle toho, zda nastaly, či nenastaly. Není zde tedy možné uplatnit Popperův princip falzifikace. Jediným kritériem pak tedy může být vnitřní *konzistence* prognózy. Jak ovšem vyplývá z předchozího bodu, vývoji společnosti je ovlivněna i iracionálními a nelogickými prvky.

K výše uvedeným problémům můžeme přidat některé další. Jedním z hlavních problémů, se kterým ovšem bojují všechny sociální vědy, je vztah mikro a makro, tedy to, jakým způsobem je možné propojit individuální rozhodování a jednání s celospolečenským vývojem. Jakou ontologii například přisoudit takovým jevům, jako je globální ekonomická krize, přechod ke znalostní ekonomice, degradace životního prostředí anebo změny v hodnotách (postmaterialismus)? Jde o jevy, které mají „svůj vlastní život“, v podstatě nezávislý na konkrétních aktech jednotlivců a organizací)? Nebo jde spíše o jevy, které jsou neustále vytvářeny a konstruovány v každodenní interakci? Kdo vlastně určuje směr společenského vývoje?¹⁶ Je tyto trendy možné změnit, anebo se jim můžeme pouze přizpůsobovat? Do jaké míry? Zdá se, že pro prognózyování je důležité formulovat *mechanismy*, které propojují individuální a makrospolečenskou úroveň (viz též Veselý – Smith 2008).

1.7 ZÁVĚR

V této kapitole jsme si položili otázku, zda je vůbec zkoumání budoucnosti možné. Odpověď není jednoduchá. Jisté je, že v posledních desetiletích byly vyvinuty různé přístupy, které se snaží přistoupit ke zkoumání budoucnosti rigorózním způsobem. Nelze říci, že by výsledky těchto metod oslabil – vždý v posledních letech jsme zaznamenali hned několik velkých změn, které předpověděl jen málokdo: od pádu komunismu, přes útok na USA z 11. září 2001 až po globální krizi spuštěnou krizí finančních trhů. Bezpochyby se musíme smířit s tím, že taková „překvapení“ jsou a budou a že společenský a ekonomický vývoj nikdy nebude možné předvídat tak, jako předvídáme počasí. Ostatně ani tímto předpovědmi si nemůžeme být úplně jisti.

Je též pravda, že z důvodu samotné povahy zkoumání budoucnosti, kdy samotný předmět zkoumání je vlastně pouze imaginární,

16 V této souvislosti stojí za zmínku pocit bezmocnosti mnoha důležitých aktérů (např. politická a vysokých státních úředníků), který často vyjadřují. Často mají pocit, že nic nezmohou, že jejich „manévrovací prostor“ je velmi malý a že se musí víceméně přizpůsobit trendům, které mají vnější povahu.

zkoumání budoucnosti přitahovat lidi, kterým tento fakt může pomoci maskovat malé, nesystematické či nedostatečné myšlenkové úsilí. Když pšeme o budoucnosti, jsou si de facto vědci, umělci či laici rovni – nikdo nemůže svoje teze doslovně dokázat. Jakoby ve stejné pozici jsou pak ti, kteří se promyšlení budoucnosti a studiu všech dostupných dat věnují celý svůj život a mají k tomu vynikající myšlenkové kapacity, a také ti, kteří se budoucnosti zabývají třeba jen z rozmaru. Rozlišit tyto skupiny lidí přitom nemusí být vždy snadné.

Futurologie prožila svoje „zlaté období“ v 60. a 70. letech 20. století. V této době vznikaly velké a slavné práce autorů jako Alвина Tofflera, Berranda de Jouvenela, Donelly H. a Dennise L. Meadowsovyých nebo Hermana Kahna a dalších, které byly v tom nejlepším slova smyslu best-sellery. Šlo často o velmi komplexní a ambiciózní pohledy do budoucna. Futurologie si tehdy téměř pracemi vydobyla poměrně vysokou prestiž, a to nejen u široké veřejnosti, ale též u politické reprezentace.

V dalších desetiletích ovšem zaznamenala futurologie poměrně výrazný ústup ze slávy. Paradoxně se tak stalo právě v době, kdy se futurologie začala „decentralizovat“, tj. začala se zabývat jednotlivými oblastmi společnosti a ekonomiky, a v době, kdy začala výrazněji stavět na matematických modelech a dalších formálnějších postupech. Tento vývoj sice zcela jistě umožňoval sledovat určité jevy více do hloubky, systematictější a transparentnějším způsobem, futurologie tak ale ztratila jeden ze svých hlavních atributů, tj. jistý nadhled a komplexnost a začala se značně rozměňovat v množství dílčích a izolovaných projekcí.

Výše uvedený poznatek vede k závěru, že neexistuje jediný správný postup ke zkoumání budoucnosti. Zkušenost nás učí, že jistá kombinace přístupů (například kombinace analýzy empirických dat, teoretického rozboru a na zkušenostech založené intuíci), zpravídla vede k nejlepšímu výsledkům. Výše uvedené by nás ovšem nemělo vést k postmodernímu „anything goes“. Abych byl trochu konkrétnější a návodnější, pokusím se nakonec formulovat několik tezí, které zkoumání a přemýšlení o budoucnosti se jeví jako efektivnější a užitečnější. Ačkoli předkládám výčet opřeny o zkušenosti celého našeho pracoviště a vyplývající ze studia vývoje a současného stavu prognostiky, jde samozřejmě o můj idiosynkratický pohled. Dle mého názoru jsou tedy znaky dobré prognostické práce následující:

1. vychází z nejlepších možných empirických fakt, a to jak kvantitativních, tak kvalitativních;
2. rozlišuje normativní a nenormativní rovinnu uvažování o budoucnosti;
3. je vnitřně konzistentní;

4. za formulací prognózy existuje jasná, o teoretická východiska opřena představa, „jak věci fungují“ a jaký je spouštěcí mechanismus klíčových jevů;
5. bere v úvahu kontext, ve kterém se změny odehrávají;
6. dokáže propojit rovinu individuálních zkušeností s rovinou společnosti;
7. dokáže propojit několik faktorů a trendů, často studovaných izolovaně.

2. Výzva druhá: Teorie a kritéria

Martin Potůček

2.1 ÚVODEM

Tato kapitola je věnována problematice teoretických a kritériálních základů prognostické práce.

O odborné poznatky se opírající, soustředěné poznávání budoucnosti předpokládá vymezení jeho teoretických základů. Ty slouží jako východisko všech dalších úvah, výběru a interpretace relevantních poznatků, vidění a výkladu světa. I když nebývají vždy zdůrazňovány a některými prognostiky ani zaznamenávány, vstupují do procesu poznávání jako předpoklady, které je organizují, zefektivňují, umožňují nalézat relevantní souvislosti. Musejí se vyrovnávat se skutečností, že jeden obor, jedna disciplína nepostačují pro porozumění širším souvislostem: poznávání budoucnosti vede odborníky různých disciplín ke spolupráci, ukazuje je, je svojí povahou multidisciplinární. Vycházíme ze zbecnění, akceptovaných sociálními vědami, která nabízejí výklad faktorů a souvislostí, akteriů a hybných sil budoucího vývoje. V jazyce vědy jde o pozitivistický přístup k výkladu zkoumané problematiky.

Kromě toho se ovšem prognostici neobejdou ani bez hodnotového ukotvení svých výpovědí. Hodnotová východiska jim pomáhají ujasňovat kritéria, o která opírají svá hodnocení toho, co bylo, je a co by mohlo být dobré pro společenství, k němuž své prognózy vztahují. Nutně tedy vstupují na pole zájmů, voleb, alternativ – a je vždy lepší, pokud tak činí vědomě, pokud otevřeně deklarují tato svá hodnotová východiska, své kritériální ukotvení.

Vytváření a rozvíjení teoretických a kritériálních základů prognostické práce patří k nejobtížnějším výzvám, před nimiž prognostici stojí. Jedním z důvodů je, že obě východiska se oddělují jen obtížně. Je užitečné se jim věnovat již v přípravné fázi prognózování – a posléze

samožřejmě i ve fázi, kdy prognostici seznamují s výsledky své prognostické činnosti aktéry – politiky, úředníky, další odborníky, novináře, zainteresovanou veřejnost. Dalším úskalím je pokračující diverzifikace společenských věd – s následnou nutností sladovat jejich pojmový aparát a explanační procedury do celosní podoby umožňující formulaci konzistentních a přitom relevantních výpovědí o možných budoucnostech.

2.2 TEORIE SPOLEČENSKÉHO VÝVOJE

Představa, že je možné navrhnout jedinou teorii, která by byla schopna sama vysvětlit vývojovou dynamiku společnosti, už dávno vzala za své. Smířili jsme se se skutečností, že sociální vědy jsou multiparadigmatické. Znamená to, že existuje mnoho různých teorií, snažících se vysvětlit to, co se ve společnosti odehrává. Navzájem si konkurují, v něčem spolu souhlasí, v něčem se doplňují, v něčem si protičí. Které z nich si nakonec výzkumník zvolí za základ své analýzy nebo prognózy je do značné míry věcí jeho subjektivní volby. Lépe porozumět vývoji soudobých společností dnes už ani nelze, omezíme-li se na poznávající nástroje jediné disciplíny. Soudobá věda „vyžaduje (k řešení svých úloh) důslednou součinnost a vzájemné porozumění různých specialistů, což klade nové nároky také na komunikační procesy, které jsou nejen komunikací mezi různě orientovanými specialisty, ale také mezi specialisty na jedné straně a občany na druhé straně“. (Tondl 2009: 37) Údělem prognostiky je proto vytvářet příznivé prostředí pro spolupráci různých společenských (a dokonce nikoli nutně jen společenských) věd a pro pokud možno komplementární, synergetické uplatnění různých teorií. V samotných východiscích a předpokladech našeho přemýšlení o možných budoucnostech se pak opíráme o filozofii, ontologii i noetiku.

2.2.1 Obecné souvislosti

Konflikt přírody a kultury

Množí se signály, že historický proces zmocňování se přírody člověkem začíná narážet na svoje hranice. Ne náhodou se koncept udržitelného rozvoje zrodil právě mezi environmentalisty. Jako první postřehli rostoucí nerovnováhu mezi tím, co přírodě bereme, a tím, co jí vracíme. Tento konflikt, který český filozof Šmajls (2009) nazývá konfliktem mezi

přírodou a kulturou, se zdá být naléhavější než ještě před deseti – patnácti lety. „Chybí-li přiměřená společenskovehelní úroveň poznání, chybí-li ontologie kultury, lidé, vědy ani instituce nenalezají intelektuální oporu v žádném relativně pravdivém konceptu skutečnosti. Politika, právo ani morálka proso nemožnou ohroženou kulturu chránit, jsou nuceny spoléhat na lidskou přirozenost, tradici, dlíčtí vědění, osud, či neviditelnou a nevidoucí ruku trhu. V takové situaci se ovšem příznaky krize mohou dále prohlubovat a zkáza může přestoupit pomyslnou mez vratnosti.“ (Ibid.: 17)

Teorie výzev a odezev

Lidské civilizace vytvářejí vnitřní řád, který je vystaven tlaku vnitřních i vnějších změn. Tyto tlaky představují výzvy a schopnost společnosti je zvládat a integrovat nové prvky, které přinášejí, tvoří odezvy. Velkým přínosem pro zkoumání logiky a dynamiky vzniku, vývoje a zániku civilizací je rozsáhlá monografie českého sociologa Krejčího (2002). Inspirativní východisko pro prognostickou praxi nám nabízí model výzev a odezev. Tento přístup, inspirovaný Toyneem (2001), se zabýval jako zkoumání podmíněných možných budoucností: nesažeme se o nemožné, totiž předpovědět, co se v budoucnu stane, ale pokoušíme se co nejlépe odpovídat na otázku, co by se stalo, kdyby – jaké mohou být možné budoucí důsledky našich současných rozhodnutí. To umožňuje lépe formulovat výzvy a odezvy jako podklad pro strategické rozhodování. (Poutček 2007)

Konflikt aktuálních a dlouhodobých zájmů

Jedním z vážných problémů, které řeší všechny společnosti, jejichž politický systém je založen na demokratickém zprostředkování zájmů občanů, je řešení konfliktu mezi jejich aktuálními zájmy (které nacházejí svůj výraz například ve volebních preferencích a následně v záměrech a činech politických reprezentací) na jedné straně a mezi dlouhodobými, perspektivními zájmy příslušných společností na straně druhé. Lze říci, že podstatou tohoto problému je tlak, kterým aktéři prostřednictvím demokratických institucí prosazují své bezprostředně vnímané potřeby; až příliš často se tak děje na úkor dlouhodobých zájmů, tedy nejen zájmů té současné, ale i budoucích generací, které v systému reprezentativní demokracie pochopitelně ještě nemožnou mít své přímé zastoupení. Politické vědy v této souvislosti upozorňují na jednu ze slabín reprezentativní

demokracie – závislost volených politiků na krátkých volebních cyklech. K vyjádření perspektivních zájmů se začal uplatňovat nejprve pojem trvalá udržitelnost; v posledních letech se – po vlně kritiky, která poukázala mimo jiné na základy nároku na trvalost v osvícenském ideji společenského pokroku – mluví spíše o udržitelnosti jako takové. (Dror 2001)

2.2.2 Vnější kontext a aktéři

Teorie globalizace

Prognózyování se dnes už neobejde bez teoretického ujasňování vlivu globalizačních procesů na národní státy a na životní podmínky lidí. Globalizace je proces vyvolávající důsledky, které v úplnosti nedokáže předvídat nikdo, kdo do něj svými činnostmi vstupuje; akceleruje zprůsobem, jenž zanechává společenské vědy ve výrazném závěsu za reálným vývojem. (Šmajš 2009) Přesto je možné se opírat o celou plejádu teoretických výkladů tohoto vztahu. Připomeňme různé koncepty globalizace a teorii světového systému jakožto závislosti periferie na centru. (Průvodce 2002: 52–56; Wallerstein 1979, 1980)

Zde upozorníme především na výklad globalizace jako procesu rekonfigurace trhu, státu a občanského sektoru. (Frič 2008, Potůček 1997, Potůček – Musil – Mašková 2008) Globalizace narušila po druhé světové válce historicky dosaženou relativní rovnováhu mezi třem a státem, zajišťovanou univerzálně dostupnými veřejnými sociálními službami a institucionálně zprostředkovanou sociálním státem. Klíčovou teoretickou výzvou je zde hledání příčin a důsledků diskrepance mezi regulační silou trhu na globální úrovni na jedné straně a politiky a správy (jejichž těžiště se stále nalézá v operačním poli jednotlivých států a efektivnější struktury jejich výkonu na globální úrovni se teprve v těžkostech rodí) na straně druhé. Stále výrazněji se uplatňují i globálně operující občanské iniciativy. (Frič 2008) Teorie se zde bude muset zřejmě mnohem více než dosud opírat i o globální studia, geopolitiku a teorii mezinárodních vztahů a nalézat v nich nové koncepty i metodické přístupy, lépe odpovídající povaze zkoumaného předmětu.

Role vědy, technologií, inovací

Jedním z inherentně dynamizujících faktorů globalizace je také vývoj vědy a techniky. Převratný vývoj informačních a komunikačních technologií spolu s masifikací vzdělávání revolucionalizoval v posledních

desítkách ekonomiku i životní způsob obyvatelstva především vyspělých zemí světa. Zároveň odhalil slabiny dosavadních způsobů řízení a správy, které se jen se zpožděním a s obtížemi adaptují na tento nástup a reagují spíše až na jeho důsledky. Nezabraňují nerovnoměrnému vývoji, který málo iniciuje změny kvartérního sektoru. (Müller 2008)

Na přechodu mezi vnějším kontextem a vnitřními faktory a aktéry: Česká republika v Evropské unii

Dalším důležitým, pro porozumění vývoji českého státu a společnosti určitým, prvkem je proces evropeizace. Členství země v Evropské unii je významnou, do budoucna pravděpodobně stále významnější, determinantou jejího vývoje. Zde je možné vycházet z několika etablovaných výkladů (především nadnárodního nebo mezivládního pojetí evropské integrace), nebo se opírat o výklady nové, jako je například teorie víceúrovňového vládnutí. (Kovná 2008)

Rychlé změny vnějšího prostředí mění nároky na funkce národního státu. I když se v některých oblastech vzdává části své odpovědnosti ve prospěch nadnárodních institucí, roste zároveň jeho podíl na formování tohoto nadnárodního rámce samotného i jeho odpovědnost na vytváření příznivých vnitřních podmínek pro uplatnění národních aktérů v tomto prostředí. Nelze říci, že se národní stát stává nevýznamným akterem; v rámci EU vstupuje do vyjednávání o tom, jak má vypadat prostor společně regulovaných agend; jako součást EU je pak lépe vybaven usilovat o co nejlepší vyrovnávání se s výzvami globalizace. (Musil 2008) Členské země tohoto společenství se také podílejí na tom, jakým směrem se bude dále ubírat, a v tomto smyslu se v procesu evropeizace snoubí vnější kontext vývoje země s vnitřními faktory a aktéry.

2.2.3 Vnitřní faktory a aktéři

Stejně důležité jako teoretické vymezení vnějšího kontextu vývoje země je i dobré zvládnutí další teoretické úlohy, totiž vymezení hlavních vnitřních faktorů a aktérů vývoje dané společnosti.

Otevřená společnost a procesy modernizace

Otevřená společnost generuje výklady své povahy, svého fungování a žádoucích cílů svého směřování, které si navzájem konkurují a jsou podrobovány kritické reflexi. (Průvodce 2002: 49–52) Zde má společenskovední

teorie nezastupitelné místo v odhalování rozporů, problémů, krizí i příležitostí v širších souvislostech. Samozřejmě jsou tyto výklady předměttem politického boje a promítají se i do politických ideologií a činnů diferencovaných aktérů (viz dále). Jednou z odpovědí na výzvy po uceleném teoretickém výkladu procesů proměn soudobých společností jsou i teorie modernizace. Ty většínou formulují jednu nosnou hypotézu o klíčovému proudu modernizace – at už jde o industrializaci, urbanizaci, informatizaci, nebo přechod ke společnosti vědění. (Průvodce 2002: 36–44) Nejnověji byla německým sociologem Ulrichem Beckem formulována teorie reflexivní modernizace jako procesu, jehož sociální aktéři jsou schopni její reflektovat a konfrontovat svoje názory ohledně jeho povahy a směřování. (Průvodce 2002: 44–47)

Třh, stát a občanský sektor ve vzájemných vztazích

Originálním přínosem našeho pracoviště, inspirovaným především specifickými nároky přechodu české společnosti od centrálně plánované ekonomiky s autoritativním politickým systémem k tržní ekonomice s pluralitní demokracií, je teoretické vymezení dynamické souvztažnosti trhu, státu a občanského sektoru jako klíčových forem regulace. Komerční sektor nemůže fungovat jako soubor autonomních subjektů. „Provázanost podniků s veřejnou správou (státem) a s občanským sektorem se stala nutností. Problémem je však to, aby takováto vzájemná závislost minimalizovala negativní externality jejich konfliktů a současně maximalizovala pozitivní externality jejich koexistence. Z těchto důvodů by měla platit tři pravidla:

- Odpovědnost podniků za jejich hospodaření by se neměla přesouvat na stát.
- Stát by současně neměl zvyšovat transakční náklady podnikání, aniž by tyto náklady byly více než plně kompenzovány sociálními výnosy.
- Konečným rozhodovatelem o společenské organizaci by měli být vždy občané.“ (Potůček 1997, Benáček – Frič – Potůček 2008: 179–180)

Lepeší porozumění specifickým regulačním působení těchto institucí ve vzájemných vztazích umožní vyhnout se zbytečným sociálním a ekonomickým ztrátám způsobeným jejich nevhodným uplatněním.

Lindblom se ve své monografii (1977) znovu a znovu vrací k myšlence, že i když ani byznys, ani vláda nemají důvod ohrožit základy jejich symbiotického vztahu, přece jen mají v tomto vztahu navrch ti, kteří chtějí chránit privilegia byznysu a vlastnictví. Uvádí příklad z oblasti ekonomické globalizace – zjevnou převahu nadnárodních společností

nad vládami malých zemí, jejichž výsledkem je vyjednání privilegií, bez nichž se tyto korporace obátí jinam. (Ibid.: 168, 172–180)

Hned v úvodu publikace editované Robertem Boyerem a Danielem Drachem (1996) se setkáváme s konstatováním, že – na rozdíl od desítek let, která následovala po velké krizi 30. let minulého století – se aktéři trhu emancipovali a „oplácejí“ státu jeho tehdejší převahu. Státy pozbyly svoji dřívější schopnost kontrolovat kapitálové trhy. Autoři konstatují, že zatímco z autonomie finančních trhů profitují konkrétní mezinárodní finanční instituce, rizika jejich operací (negativní důsledky ztráty finanční stability, případně ztráty politické autonomie) dopadají anonymně na celá národní společenství.

Leitmotivem těchto a dalších (srovnej např. Dror 2001) přístupů je identifikace distorzí dynamického vztahu klíčových regulátorů života soudobých společností – trhu a státu. Ve všech případech byla identifikována rostoucí nerovnováha mezi nimi jako zdroj napětí a současných i možných budoucích krizí.¹

Měníci se stát

Významný je i způsob, kterým přistoupíme ke konceptualizaci role a funkcí státu, státní a veřejné správy jako takových v soudobých společnostech. (Potůček 2008b) Reprezentativní publikace OECD specifikuje proměnu v postavení státu takto: „V tradičním pojetí je stát jedinou autoritou s jasnou odpovědností za obyvatelestvo v době definančním teritoriu a s relativně pevnými zdroji. Stát ale monopol na moc již ztratil. Na mezinárodní úrovni se dobrovolně vzdává její části výměnou za větší bezpečnost, možnosti spolupráce a ekonomické úspory z rozsahu. Předdává stále více moci s ohledem na cenová omezení a neefektivitu veřejného sektoru, které vedou k vyšším nárokům na konkurenci, i vzhledem k tomu, že technologie a sociální změny nabízejí jednotlivým zájmovým skupinám větší podíl na rozhodování. Stát dochází k závěru, že vzdát se části své odpovědnosti může vést k větší efektivitě a lepší reprezentaci zájmů, ale nové vztahy vyžadují změny pravidel. (...) Musí se adaptovat na svoji vlastní měnící se roli, v níž sdílí svoji moc se stále rostoucí množinou partnerů. Už se jak konzultovat, koordinovat se, vyjednávat a soustřít s dalšími centry moci, tak uspokojovat očekávání občanů.“ (Government 2000: 29–30).

1 V kontextu postkomunistické transformace zemí střední a východní Evropy zmluvím i svoji monografii „Nějen trh“ (Potůček 1997)

Zdroje a kapitály

Dalším úhlem pohledu, kterým se sociální vědy pokoušejí lépe porozumět vývojové dynamice soudobých společností, jsou teorie zdrojů a kapitálů. Pojem kapitál, původně uplatněný v ekonomické teorii, v posledních desetiletích expandoval i do jiných oborů. Zatímco ekonomie pracuje s pojmy fyzický, finanční a lidský kapitál, v jiných sociálních vědách se setkáváme například s pojmy sociální kapitál nebo kulturní kapitál. V prognózování si pak můžeme položit otázku, zda a do jaké míry jsou jednotlivé kapitály (zdroje) navzájem zastupitelné a podmiňující se navzájem, převoditelné, synergeticky uplatnitelné apod. Další relevantní otázkou je, zda se některé ze zdrojů (například zdroje surovin a energie) či kapitálů (například sociální kapitál) nevyčerpávají způsobem, který ohrožuje dlouhodobé zájmy celého společenství, jeho udržitelnost. (Veselý 2008)

Organizace, kultura, aktéři

Jiný pohled je inspirován především historicko-sociologickou reflexí, strukturálně funkcionalistickými teoriemi a institucionalismem orientovaným na aktéry. Vykládá společenský pohyb jako interakci dvou základních „surovin“ společnosti: organizace a kultury. (Musil 2008a) Každé lidské společenství je strukturované a vyžaduje organizaci (strukturu pozic, jež s sebou nesou jistá očekávání, práva a povinnosti, výsadu a závazky). Vyžaduje ale i kulturu (vymezenou jako soubor konceptů, podle nichž aktéři dané populace myslí, jednají a žijí). V této souvislosti se uvedl i pojem sociálního či kulturního lůžka (*embeddedness*) ekonomických a politických procesů, jakési infrastruktury, umožňující jejich existenci, byť není na první pohled zřejmá a snadno uchopitelná.² Dobře sociální prognózy se musejí uspokojivě vyrovnat i s nárokem na hodnověrné vyjádření intencí diferencovaných sociálních aktérů, které se promítnou do jejich činností působících na stav a vývoj dané společnosti, hodnot, umožňujících orientovat chování lidí i institucí. (Gellner 2002) Předpokládáme, že v demokratických společnostech jsou v tomto smyslu nepominutelnými aktéry především veřejnost (uplatňující „hlas lidí“) a elity (uplatňující „hlas odborníků, specialistů, profesionálů“). Veřejnost se skládá z občanů, voličů, profesních a jiných aktivistů, členů politických stran, ale také z názorotvorných tvůrců (hlavně těch členů akademické komunity, kteří se vyjadřují k veřejným záležitostem). Elity

vymezuje teorie jejich pozici: zařazují k nim ty, kteří mohou pravidelně a podstatně ovlivňovat to, co se ve společnosti děje. Teorie se také snaží definovat vztah elity a veřejnosti: charakterizují její na škále od dominance elit až po samoregulaci veřejnosti; uplatňují se zde například teorie elit, teorie vůdcovství a teorie demokracie. (Touraine 1988, Frič – Nekola – Prudký 2008, obšírněji viz 4. kapitola.)

Teorie vládnutí

Prognózování by nemělo být – a většinou ani není – samoučelným procesem. Je snahou nejen o nejlépe porozumět výzvám, které před společností stojí (zde se mohou znovu odvolat na Toynbeeovu teorii výzev a odezev, zmíněnou už na začátku této kapitoly), ale také na ně co nejlépe reagovat. Zde se pohybujeme na půdě, kdy se na základě poznání možných budoucností rodí rozhodnutí – většínou rozhodnutí strategické povahy, které se pak, je-li přijato, bezprostředně promítá do života dané společnosti.

Teoreticky zaměřená literatura hledá východisko z krize, dané nedostatečností stávajících teoretických konceptů omezených na rozbor správy na úrovni národních států. Jednu z nejšířnějších cest z ní nachází v postupném přerodu užšího pojetí správy prostřednictvím státu do širší podoby vládnutí. Reaguje tím na jasnou potřebu nového paradigmatu, které by bylo schopno adekvátně reagovat na hluboké změny procesů společenského řízení v posledních desetiletích. Nesporné změny forem a způsobů vládnutí jako společenského procesu v moderních společnostech naznačují, že jádro tohoto konceptu je spojeno s procesualností, pluralitou aktérů a komplexností. S rostoucí složitostí a vzájemnou závislostí společenských aktérů se zdá, že byrokratické formy vládnutí, vycházející z tradičního pojetí role hierarchicky uspořádané a fungující veřejné správy ztrácejí půdu pod nohama a jsou průběžně nahrazovány metně vyhraněnými formami řízení (nebo jeho selhávání). (Pouček 2008a) Klíčovým problémem vlády je skutečnost, že z minulých století zdědily organizační modely, strukturované podle funkcí a služeb, nikoliv modely zaměřené na řešení problémů. Základní odpovědi na tyto problémy je „komplexnější“ vláda, organizovaná spíše podle výsledků než podle struktur a institucí (Perrin 1997: 9, 37, 49). Salamon (2002: 19) zavádí termín „nástroje veřejné akce“, tj. identifikovatelné metody strukturování kolektivní akce pro řešení veřejného problému. Sociální prognostika se bez užítí a rozpracování pojmu vládnutí dnes už neobejde. Vládnutí rozhodně nelze redukovat jen na úroveň národního státu, a proto je nutno počítat i s nadnárodní (zvláště EU) a podnárodní (zvláště regiony

² Pojem sociálního či kulturního lůžka se částečně překrývá s pojmem sociálního či kulturního kapitálu.

a obce) úrovni. Nelze je redukovat jen na stát a jeho činnost. Je tedy třeba analyzovat i další regulátory a aktéry, zejména trh, organizace občanského sektoru a sdělovací prostředky, včetně jejich interakcí. Současně, a tím více i budoucí vládnutí by nemělo sázet výlučně na hierarchie; mělo by počítat s horizontálními vazbami a neformálními sítěmi.

Strategické vládnutí

Rozhodnutí a činy, které významným způsobem formují (mění) životní podmínky lidí daného společenství v dlouhodobém horizontu, jsou souhrnně označovány pojmem strategické vládnutí. (Potůček a kol. 2007) Vymezuje je proces tvorby a uplatňování veřejné politiky, politiky a správy, charakteristický uplatňováním diferencovaných zájmů různých sociálních a ekonomických skupin a zároveň hledáním udržitelné rozvojové orientace a sociálního kontraktu (kontraktů), schopných vyvážit tyto zájmy způsobem, který je slučitelný s dlouhodobými zájmy celé společnosti včetně jejích budoucích generací.

Je-li strategické vládnutí jednou z dimenzí vládnutí, zahrnuje nutně i jeho klíčové dimenze – víceúrovňové vládnutí, interakce trhu, státu a občanského sektoru a síťování aktérů. Kromě toho ale zahrnuje i další dimenze: globální etiku, zdroje poznání (včetně schopnosti antcipovat – zde je bezprostředně vázáno na prognózování), specializované institucionální zdroje a nástroje (blíže viz Dvor 2004) a sociální kapitál. Ke klíčovým aktérům strategického vládnutí řadíme politické elity a jejich „volbu společnosti“ a představitelce občanské společnosti (s „vyvoňujícími se novými strategiemi“).

* * *

Zde podaný výčet teorií vyplývá z našich dosavadních zkušeností s možnostmi jejich využití v prognostické práci. Rejstřík dostupných a uplatnitelných teorií je samozřejmě mnohem bohatší – srovnnej například již citovanou publikaci Potůček – Musil – Mašková 2008. Konkrétní výběr závisí jak na předmetu zájmu prognostiků, tak na oborové skladbě celého týmu, ale i na dostupných zdrojích.

2.3 KRITÉRIA SPOLEČENSKÉHO VÝVOJE

O co opírat soudy, že jedna společnost je lepší, úspěšnější než jiná? Případně, jak rychle se živoť v ní zlepšuje (případně stagnuje nebo se

i zhoršuje) ve srovnání s minulostí? Také odpovědi na tuto otázku se nabízí celá řada.

2.3.1 Tradiciční přístupy

Země se nejmásěji srovnávají podle ekonomického výkonu, měřeného hrubým domácím produktem (HDP). Zde se implicitně vychází z předpokladu, že čím je země bohatší, tím lépe se žije jejím obyvatelům. To však nemusí vždy odpovídat skutečnosti. Překotný hospodářský růst může generovat ekologické, sociální a následně i politické časované bomby, jako je vyčerpávání surovinových zdrojů, rozevírání nůžek mezi chudými a bohatými, hrozba totalitarismu apod.

V mezinárodním srovnání, zejména tam, kde do něj vstupují rozvojové země, se užívá indikátoru, navrženého OSN a nazvaného index lidského rozvoje (Human Development Indicator). Ten bere kromě HDP do úvahy také střední délku života při narození a úroveň vzdělanosti obyvatelstva dané země. Ani tento indikátor však plně nevyhovuje tam, kde jde o podrobnější, hlubší a vyváženější posouzení toho, co daná společnost nabízí svým současným obyvatelům, ale i budoucím generacím. (Zpráva 2003) Podobných souhrnných indikátorů bylo navrženo více. Zahrnují se do nich kromě objektivních ukazatelů i poměrně hodnotěné výzkumy srovnávající subjektivní spokojenost lidí s jejich životními podmínkami.³

2.3.2 Kvalita a udržitelnost života

V naší první práci zabývající se touto problematikou (Vize 2001) vykrytalizoval závěr, že v obecné rovině nelze opomenout přinejmenším tři kritéria, jejichž relevance vyplývá jak z mnoha odborných reflexí společenského pohybu, tak z obsahu dokumentů řídicí praxe na národní i evropské úrovni a také z empirických výzkumů zkoumajících postoje občanů České republiky: kvalitu života, hospodářský růst a udržitelný rozvoj.

V dalších souhrnných prognostických studiích (Průvodce 2002: 69–142, Zpráva o lidském rozvoji 2003, Potůček a kol. 2005) a následně ve shrnutí teoretických východisek pro realizaci strategických voleb (Potůček – Musil – Mašková 2008) jsme tuto úvahu postupně rozpracovali až k návrhu jednoho obecného kritéria – kvality a udržitelnosti života.

3 Přehled těchto indikátorů podává například kapitola IIA2 publikace Průvodce krajinnou priorit (2002) na str. 79–88.

Kvalitu života a jeho udržitelnost nyní považujeme za základní referenční kritéria, ke kterým lze vztahovat dosavadní vývojové trendy české společnosti, a také za rámec pro hodnocení postavení země v kontextu ostatních vyspělých zemí. Současně je chápeme i jako podstatná kritéria pro strategické uvažování o dalším možném a žádoucím rozvoji společnosti.

Výběr těchto kritérií se opírá o reflexi aktuální vývojové fáze české společnosti, kterou lze označit jako fázi transformace od industriální zaměřené modernizace k post-industriální modernizaci (post-materiální modernizaci, společenské modernizaci, komplexní modernizaci, společenské vědní). Česká společnost se současně snaží dohnat vyspělé západoevropské země (*catch-up* modernizace). Právě kvalita a udržitelnost života jsou považovány řadou autorů (Beck, Giddens, Lash) za definiční kritéria této transformace. Proto i my navrhuje považovat kvalitu a udržitelnost života za jakési cílové funkce vývoje společnosti.

Kvalitu života chápeme jako široký koncept popisující objektivní životní situaci lidí a současně jejich subjektivní vnímání této situace. Jde o multidimenzionální kategori zahrnující všechny podstatné charakteristiky individuálního lidského života vztahující se k celkové úrovni blaha (*well-being*) jednotlivců žijících ve společnosti. Kvalitu života tak vztahujeme k souhrnu jedinců dané společnosti, užívá se však i pro charakteristiky dané společenskou (institucionální, ekonomickou, politickou, kulturní) genezí životních podmínek lidí. V současné době máme k dispozici už druhý srovnávací výzkum kvality života občanů všech členských zemí Evropské unie, který podrobně vypovídá o objektivních podmínkách a subjektivním hodnocení jejich životních podmínek. (Second 2009) Srovnává příjem, životní úroveň, míru deprivace, celkovou spokojenost se životem, zaměstnání, způsob, jakým lidé rozdělují svůj čas mezi práci a rodinu, bydlení a okolí bydliště, zdraví a péči o něj, či kvalitu veřejných sociálních služeb, jako je sociální zabezpečení, vzdělávání a veřejná doprava. Dokáže srovnat i míru důvěry k ostatním lidem či k politickým institucím nebo míru pocítovaného napětí mezi různými sociálními skupinami. Výsledky tohoto výzkumu (ale i údajů z mnoha dalších šetření) lze bezprostředně uplatnit k posouzení kvality života obyvatel dané země v mezinárodním srovnání.

Pojem kvality života vztahujeme především k životním podmínkám současníků, zatímco pojem udržitelnosti nelze na poli vědy vztahovat k osudu smrtelných jednotlivců; promítáme jej do horizontu života budoucích generací. Váže se na budoucnost celého lidstva a jeho životních podmínek. Lze přitom orientačně vyjít z normativního požadavku, aby současná kvalita života nebyla dosahována na úkor kvality života příštích

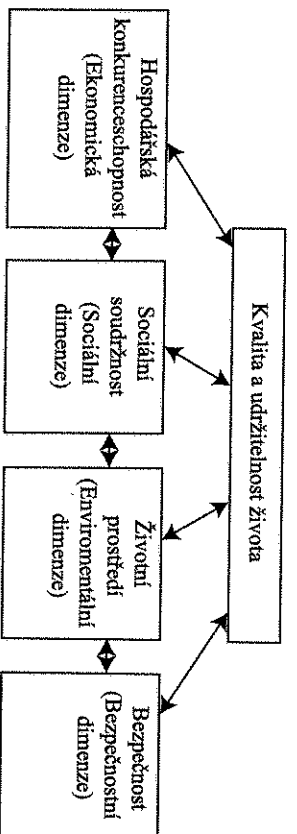
generací. Ten lze dokonce parafrázovat maximou, že není kvality života bez udržitelnosti a udržitelnosti života bez kvality...

Vztah kvality a udržitelnosti života si lze představit na hypotetickém příkladu chování skupiny lidí na malém ostrově zcela odloučeném od zbytku civilizace. Tito lidé mohou výrazně zvýšit kvalitu svého života v přítomnosti neomezovanou spotřebou všech dostupných zdrojů (předešlým rostlinného, živočišného a minerálního původu), nicméně s fatálními důsledky pro možnost svého přežití v dlouhodobé perspektivě (předešlým v důsledku vyhnání vitálně důležitých rostlinných a živočišných druhů). Nebudou-li tedy schopni omezit svoji spotřebu v současnosti tak, aby nepodřídili reprodukční schopnost prostředí, v němž žijí, jejich malá ostrovní civilizace se tím sama v blízké či vzdálenější budoucnosti odsuzuje k zániku.

Myslíme, kteří promýšlejí osudy lidstva hluboko a do všech důsledků, docházejí k závěru, že pojem udržitelnosti života nemůžeme vztahovat jen na náš druh. Jeden z nich, Albert Schweitzer, zformuloval nauku úcty k životu – rozuměj ke všemu živému na naší planetě. Ve smyslu jeho nauky se lidstvo chová nejen neeticky, ale i nerozumně, je-li v důsledku jeho aktivní systematicky likvidována stále rostoucí část dosud existujícího, v evoluci stamilióny let povstávajícího, genofondu zemské biosféry. Ke stejnému znepokojivému závěru dospívá na pozadí vývojové ontologie kultury i Šmajs (2009).

Na konkrétnější úrovni, na niž se už vedou bezprostřední boje o podíl na moci a zdrojích mezi jednotlivými aktéry, se prosazují hlavně čtyři kritéria. Převážnou část 20. století charakterizovala politická utkání ekonomické konkurenceschopnosti a sociální soudržnosti. V posledních letech roste význam bezpečnosti a stále více i environmentální odpovědnosti.

Schéma 2-1 Kritérium kvality a udržitelnosti života a jeho dimenze

Pramen: CESES

Kritérium kvality a udržitelnosti života tedy specifikujeme ve čtyřech základních dimenzích: ekonomické, sociální, environmentální a bezpečnostní. V této souvislosti hovoříme i o pilířích, z nichž kvalita života a jeho udržitelnost vyrostají. Z hlediska prognostických a strategických úvah mají zároveň významné místo i jejich souvztažnosti a vzájemné podmíněnosti. Váha a význam těchto čtyř pilířů se v jednotlivých zemích, v jednotlivých regionech, sociálních vrstvách a skupinách liší. Současně se mění také v čase.

Ralf Dahrendorf formuloval hypotézu, že v soudobých společnostech dochází k posunu od *ligatures* k *choices*. Podle ní mají lidé – především ve vazbě na růst svého materiálního životního standardu – větší možnosti svobodné volby, nicméně platí za to oslabováním podpůrných sociálních vazeb (především, nikoliv však výlučně, rodiny). Také tato hypotéza předpokládá jistou míru vytlučování mezi souhrnným ekonomickým výkonem dané společnosti na jedné straně a mírou její sociální soudržnosti na straně druhé (Dahrendorf 1985).

Jiný příklad je převzat z prognózy Ústavu pro světové zdroje. (2005) Uvádí se v ní, že výkon světového hospodářství a s ním i produkce zboží a služeb stále roste. Spolu s tím se ale rozvírají nůžky mezi bohatstvím a rozvinutých a přetrvávající chudobou zemí rozvojových. I v rozvinutých zemích přibývají sociální problémy, jako jsou chudoba, nezaměstnanost, stárnutí populace či vyrovnávání se s narůstajícím počtem imigrantů pocházejících z jiných kulturních prostředí, jinými slovy, sociální soudržnost těchto společností je ohrožena. Narůstají civilizační choroby. To vše v sobě skrývá nová bezpečnostní rizika, v jejichž důsledku nabývá na významu oblast bezpečnosti a prevence v celosvětovém měřítku. Ve zprávě se dále konstatuje, že „změny prováděné v ekosystémech přispívají k podstatným čistým přínosům pro lidský blahobyt a ekonomický rozvoj, ale těchto přínosů je dosahováno za cenu rostoucích nákladů v podobě znehodnocování mnohých ekosystémových služeb, rostoucího rizika nelicéárních změn a prohlubování chudoby u některých skupin lidí. Pokud nebudou tyto problémy řešeny, zásadní měrou oslabí výhody, jež z ekosystémů poplynou pro budoucí generace.“

S kvalitou a udržitelností života souvisí i to, že se v oblasti bezpečnosti formuje nový koncept human security (lidské bezpečnosti).⁴ Zjednodušeně řečeno jedná se o hledání takové podoby bezpečnosti, v níž „jde o lidi“ („security as though people mattered“). Všechny varianty

konceptu lidské bezpečnosti se shodují na principu, že primárním cílem je ochrana člověka, jeho lidských a občanských práv. Shoda už nepanuje v tom, před kterými ohroženími má být člověk bráněn a chráněn. Zastánci širokého pojetí sem zahrnují také hlad, nemoci i přírodní katastrofy, neboť ty zabíjejí mnohem více lidí než války, genocidy a terorismus dohromady. Naopak užší pojetí se soustřeďuje na ochranu před násilím; nicméně i ti, kteří toto pojetí prosazují, uznávají, že tato ohrožení jsou úzce spjata s bídou, nedostatkem státu a vypjatými až extrémními formami sociální, ekonomické a politické nerovnosti, takže ony dva přístupy se nultě nevyklučují. Předním globálním aktérem, který prosazuje implementaci konceptu lidské bezpečnosti do své bezpečnostní politiky, je Evropská unie. Odrazilo se to především v její „Doktríně lidské bezpečnosti pro Evropu“ přijaté v roce 2004 (A Human Security 2004)

Východiskem všech dalších úvah opřenyých o toto členění pilířů kvality a udržitelnosti života je konstatování, že:

1. může existovat (a často existuje) zřejmý rozpor mezi bezprostředním užítkem a dlouhodobým efektem v jednotlivých dimenzích kvality a udržitelnosti života, přičemž jsme schopni daleko lépe vymezit a charakterizovat bezprostřední kvalitu života než jeho dlouhodobou udržitelnost;
2. jednotlivé dimenze se mohou doplňovat, posilovat, ale často si i významně konkurují, přičemž se společnosti uvnitř zájmově výrazně diferencují v tom, jací aktéři preferují ty či ony z nich;
3. váha, význam těchto čtyř dimenzí se v jednotlivých zemích, v jejich regionech a samozřejmě i v různých sociálních skupinách liší, a proměňuje se v čase.

2.3.3 Zpráva komise pro měření ekonomického výkonu a sociálního pokroku

Engfant terrible současné evropské politiky, francouzský prezident Sarkozy, ustavil v roce 2008 speciální komisi odborníků vedenou Josephem Stiglitzem. Také tato komise, v níž najdeme i další světově proslulá jména z oblasti sociálních věd, například Kennetha Arrowa, Anthony Atkinsona, Roberta Putnama či Amartyi Sena, vydala nedávno zprávu bořící některé mýty a nutící revidovat tradiční přístupy k měření ekonomického rozvoje a sociálního pokroku. (Report 2009)

Hlavním závěrem, k němuž tuto odborníci dospěli, je, že nejčastěji užívaný indikátor hospodářského a sociálního pokroku, hrubý domácí produkt (HDP), je pro hodnocení úspěšnosti jednotlivých zemí v mezinárodní soutěži nevhodný. I když uznávají, že hrubý domácí produkt

4 Děkují Mluši Baláková za zprostředkování informace o konceptu lidské bezpečnosti do tohoto textu.

vypovídá o hospodářské prosperitě, ukazují, že tak číní skutečně jen hrubě. Souvislost HDP se skutečnou výší zemi spotřebovávaných zdrojů není jednoznačná. Ukazuje to případ Irska, které se v růstu a úrovni HDP výslovně na špičce evropských zemí, nicméně v zemi samotné z něj například v roce 2007 zůstalo jen 75 %, zatímco ve Francii 86 % a v USA 89 %. Zbytek rozdíl mezi hrubým a čistým domácím produktem, odešel jako zisk nadnárodních firem do zahraničí. Důležitá je tedy informace o skutečně dostupných zdrojích. Podstatné je i to, jak se o vyprodukované zdroje nakonec podělí jednotlivé domácnosti – jinými slovy, jak velké jsou rozdíly v jejich majetku, příjmech a spotřebě.

Zpráva označuje za jednu z příčin současné krize to, že jak politici, tak byznysmeni se nesusoustředovali na správnou množinu statistických ukazatelů: zatímco HDP v letech 2004–2007 utěšeně rostl, za lesklou fasádou tohoto „růstu“ zřetelně poválečná hospodářská krize.

V návrzích dospívá komise k velmi podobným závěrům, které se Centrum pro sociální a ekonomické strategie FSV UK snaží uplatňovat v odborných pracích i ve veřejném prostoru už od roku 2002. Jaká jsou její zásadní doporučení?

- Posunout důraz z měření produkce k měření kvality života současné generace i generací budoucích, to jest k širšímu konceptu sociálního pokroku.
- Odlišit kvalitu života současně generace na jedné straně (čerpající zdroje tady a teď) a udržitelnost života generací příštích (vitálně závislou na zásobách budoucích zdrojů) na straně druhé.
- V měření materiálního životního standardu se přeorientovat z měření produkce na měření příjmu, spotřeby a dostupných zdrojů jednotlivců a domácností. Cesta k hlubší analýze vede přes národní účty, úzce vázané na čisté domácí produkt a reálný příjem a spotřebu domácností. Je přitom žádoucí sledovat nejenom průměry a mediány, ale také situaci na dně a na vrcholu žebříčku příjmů a spotřeby. Nervovnosti v podmínkách lidského života ovlivňují jeho kvalitu u všech sociálních skupin.
- Kvalita života závisí jak na ekonomických zdrojích, tak na dalších zdrojích dobrého života: co lidé dělají a co mohou dělat, jak se cítí, v jakém životním prostředí žijí. Zde vystupují do popředí ty aspekty životních podmínek, které zajišťuje především veřejný sektor: vzdělávání, zdravotní a sociální služby, bezpečí veřejných prostranství, dostupnost bydlení málo majetným spoluobčanům. Podstatným prvkem je také možnost vydělat si na živobytí prací.
- Ve sledování udržitelnosti je nutno měřit zásoby fyzického, přírodního, lidského a sociálního kapitálu.

- I u takových komplexních jevů, jako je kvalita života a jeho udržitelnost, je nutno usilovat o jejich vyjádření v souhrnných indexech. Zároveň je nutno sledovat jejich jednotlivé složky, které mohou pomoci při formování specificky zaměřených veřejných politik.

V závěru komise navrhuje, aby jednotlivé země ustavily kulaté stoly, jejichž úlohou by bylo doporučit indikátory hospodářského a sociálního pokroku vhodné vypovídající o kvalitě života a jeho udržitelnosti, a iniciovat doplnění stávajícího statistického sledování o tyto položky, které z hlediska strategických potřeb a strategického řízení země doposud scházely.

2.3.4 Politické ideologie

Uvedená kritéria ovšem vstupují do společenského vědomí a ovlivňují politický život spíše nepřímo. Mnohem významnější a bezprostřednější je role politických ideologií, totiž takových zjednodušených výkladů světa, společnosti a cesty, jak působit na lidské záležitosti. Ideologie jsou výrazně nesený zájmy jejich nositelů a přitom formulovány jazykem srozumitelným občanům – voličům.

Z opačného konce lze na politické ideologie nazírat jako na nástroje, jimiž diferencovaní společenská aktéři ovlivňují to, co se ve společnosti děje, čemu lidé věří, o co opírají svoje vlastní výklady sociální skutečnosti. Přitom nelze popřít, že teorie a kritéria společenského vývoje, produkováné sociálními vědci, mají na podobu těchto ideologií velký vliv. V mnoha případech jsou politické ideologie jakýmiisi zprostředkovateli, kterými tyto teorie a tato kritéria (byť ve zjednodušené a zkrácené podobě) působí na myšlení a činy těchto aktérů. Právě proto je prognostici musejí brát do úvahy jako významné faktory společenského dění.

V naší práci se podobou a rolí politických ideologií zabýval především Musil (2008). Hlavní politické ideologie Evropy, ovlivňující podle něj i situaci v České republice, dělí na liberalismus, socialismus, konzervatismus, environmentalismus, korporativismus a totalitní politické ideologie. Přitom první tři považuje za hlavní (nejvlivnější). Upozorňuje na rostoucí význam hybridních ideologií, jako je například ideologie třetí cesty (teoretik Giddens, praktik Blair) nebo neoliberalismus. V odvolání na Gellnera (2003) ukazuje, že na začátku 20. století existovaly v Evropě dva zcela protichůdné myšlenkové proudy: individualisticko/atomistický, druhý romanticko/organicistický. Dnes se zdá, že dochází k jejich mísení a propojování. Musil předpokládá, že „v příštích 10–15 letech zůstane v České republice ústředním tématem politického soustředění

a soupeření vztah mezi dosahováním řádu trhem, anebo politickými a právními opatřeními odvozovanými z cílů, na kterých se společnost dohodla. Míra a způsob kombinace obou těchto principů bude i v budoucnu ústředním tématem.“ (Ibid.: 278). Zůstane zde „slabá pozice liberální politické orientace a silná pozice lidově orientovaného konzervatismu. Budou doplňovány solidaristickým demokratickým.“ (Ibid.: 278–279)

2.4 MODEL VÝVOJE ČESKÉ SPOLEČNOSTI A JEJÍ MODERNIZACE V GLOBÁLNÍM KONTEXTU

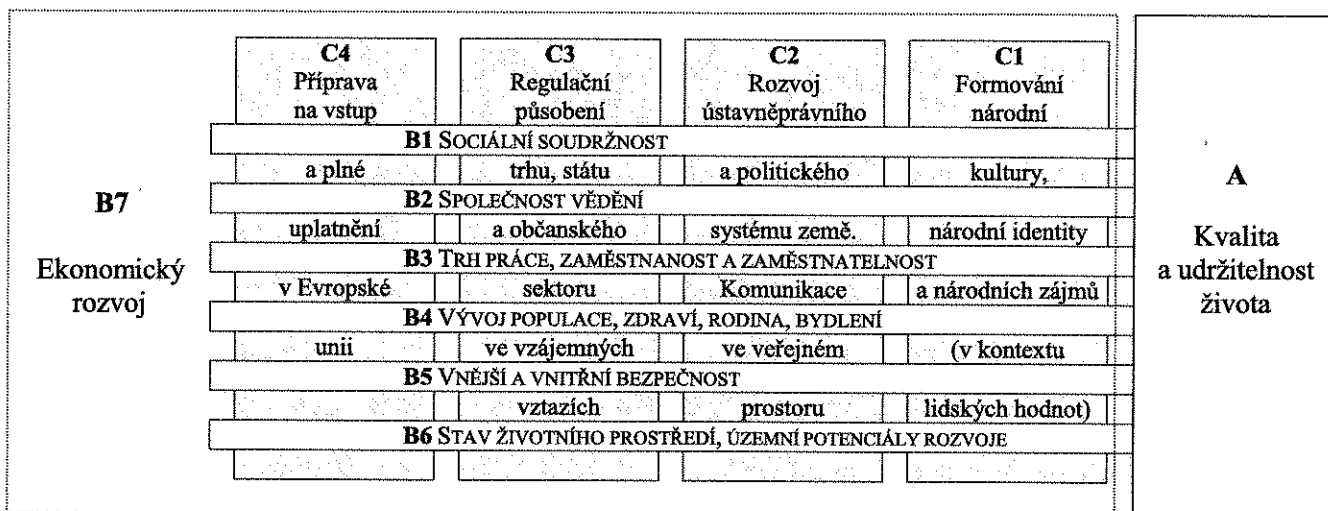
V prognostické praxi bývá užitečné vyjádřit celkový přístup k vymezení předmětu a ke zkoumání jeho minulosti, aktuální situace i jeho možných budoucností v kontextu zvolených kritérií. Jednou z možností, jak „udržet“ teoretická a kritériální východiska prognózy mentálně i organizačně pohromadě, je navrhnout její konceptuální model. Umožňuje to rozčlenit často složitě strukturovaný celek na jednotlivé prvky, vazby a na ně vázané operace, aniž by se ztratily ze zřetele celkové souvislosti.

Jedno takové schématické vyjádření předmětu našeho prognózování, výsledek mnoha týmových diskusí, jsme nazvali modelem základních souvislostí vývoje české společnosti a její modernizace v globálním kontextu.

Prostřednictvím tohoto modelu jsme se pokusili o sevržené vyjádření základních vývojových souvztahností, které vychází z kritériálního zaktování úvah o možných a žádoucích budoucnostech (blok A – Kvalita a udržitelnost života). Předpokládali jsme, že kvalitu a udržitelnost života významně ovlivňuje sedm vývojových potenciálů země (blok B – vývojové potenciály). Vymezili jsme dále čtyři oblasti, které zprostředkují pravidla chování, vytvářejí obecné rámce pro činnosti a uplatnění diferencovaných sociálních aktérů všech sedmi vývojových potenciálů (blok C – formativní regulátory). Blíže viz Frič – Poříček 2004. Tento model nám posléze posloužil jako základní vodítko pro zpracování souhrnné zprávy „Jak jsme na tom. A co dál? Strategický audit České republiky“ (Poříček a kol. 2005)

Domníváme se, že takový konceptuální model či schéma výrazně zlepšují organizaci prognostické práce a usnadňují komunikaci uvnitř řešitelského týmu samotného i komunikaci mezi ním a širší veřejností.

Schéma 2-2 Model základních souvislostí vývoje české společnosti a její modernizace v globálním kontextu

Legenda:

- A – Kritériální blok
- B – Vývojové potenciály
- C – Formativní regulátory

3. Výzva třetí: Metodologie a metody

Arnošt Veselý

Dosavadní zkušenosti z tvorby vizí a strategií pro Českou republiku nás vedly k jednoznačnému závěru, že jde o mnohovrstevnatý a permanentní proces neustálého učení, doplňování poznatků a získávání dalších metodologických zkušeností. Zároveň jsme byli neustále konfrontováni s již dříve uvedenými charakteristikami prognostiky, zejména nezbytností jiné komplexnosti a nalézání rovnováhy mezi analytickým a normativním přístupem.

V reakci na tyto metodologické výzvy jsme během času formulovali vlastní přístup. Odpovědí na vztah analýzy / normativity je explicitní vymezení souhrnného kritéria kvality a udržitelnosti života jakožto hodnotového ukotvení výpovědi o možných budoucnostech, a dále zaměření se na formulaci klíčových společenských problémů, jejichž prvkem je i etický standard (cile a hodnoty). (Tzv. problémový přístup viz subkapitulu 3.1.) Odpovědí na potřebu komplexnosti je vymezení základních složadebních prvků prognostické práce a jejich vztahu (tzv. modulární přístup viz subkapitulu 3.2). V závěru této kapitoly podáváme typologii a přehled hlavních, v praxi užívaných prognostických metod. Jejich podrobnější popis jsme předložili v našich předchozích publikacích, na které zde odkazujeme (viz subkapitulu 3.3).

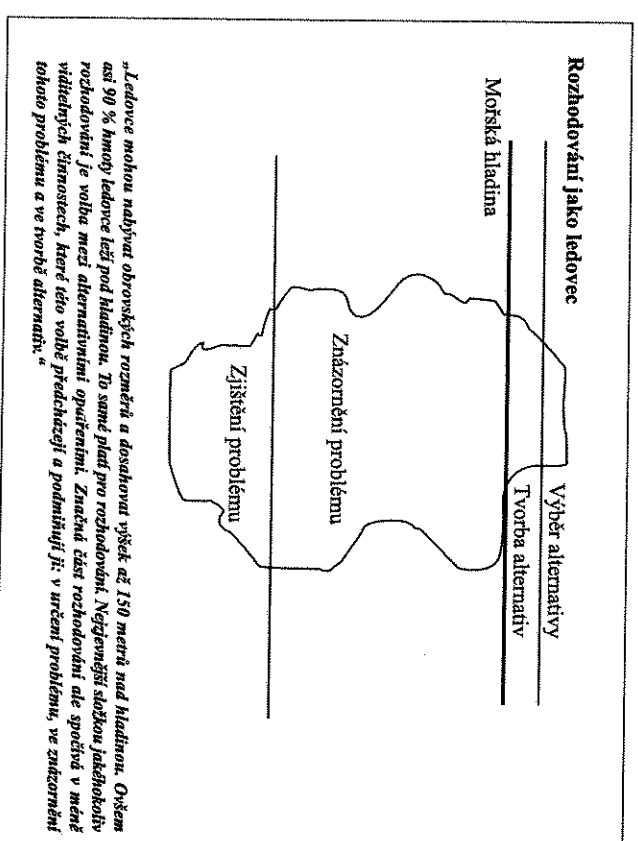
3.1 PROBLÉMOVĚ ORIENTOVANÝ PŘÍSTUP

Jak jsme viděli, v prognostice existují v zásadě dva okruhy metod (Barbieri Masini 2001: 1041). První je založen na analýze dat z minulosti a jejich projekci či predikci do budoucna. Druhý je naopak založen na formulaci žádoucích cílů, od kterých se dále postupuje „dozadu“ a hledají se možné cesty k naplnění těchto cílů. V praxi je ovšem často

potřeba tyto dva přístupy zkombinovat, a to zejména při zapojení aktérů do prognózování, kde je potřeba zároveň diskutovat „to, co je“, „to, co by mohlo být“ a „jak toho dosáhnout“. Ukázalo se například, že lidé mají často velké problémy, pokud mají izolované přesné stanovité, co by mělo být přesně cílem (a jaká by měla být hierarchie těchto cílů). Daleko snadnější se jim však hovoří o problémech a jejich možných řešeních.

Jednou z možností, jak zkombinovat analytický a normativní přístup je tedy zaměřit se na formulaci problémů, které by mohly nebo měly být řešeny veřejnou politikou. Tento přístup, který označme jako „problémový přístup“, jsme na CESES rozvíjeli v několika různých projektech a pracích. Zárodky tohoto přístupu byly zformulovány již v práci Gála a Friče (1987) a v jisté „protopodobě“ jsme jej aplikovali v publikaci Přírodce krajinou priorit (2002). Problémový přístup je pak podrobně rozveden v práci Vymezení a strukturae problému ve veřejné politice (Veselý 2009).

Obr. 3-1 Identifikace problému v analogii ledovce

Pramen: Chisholm (1995: 472), obrázek upraven.

složku budoucnosti. Problém by totiž měl být vymezen tak, aby byl řešitelný, a toto řešení je pochopitelné v budoucnosti. Během analýzy můžeme též dospět k formulaci problémů, které jsou zatím pouze v latentní fázi a nejsou tedy na první pohled patrné, ale v budoucnu mohou být velmi důležité.

V čem spočívá přínos problémového přístupu pro prognostickou práci? Za prvé, jak jsme již zmínili, jde o přístup snadno srozumitelný široké veřejnosti. Koncept „problému“ je intuitivně srozumitelný prakticky komukoli. Je tedy dobrým nástrojem k probouzení zájmu a přemýšlení o budoucnosti. Za druhé, při strukturaaci problému se prolínají objektivní přístupy studia dat s analýzou různých postojů a názorů aktérů minulosti, lze tak zcela přirozeně formulovat diskusi o „možných“, „žádoucích“ a „pravděpodobných budoucnostech“, a můžeme tedy formulovat vize, které jsou nejen opřeny o dostupná empirická data, ale které jsou též v souladu s hodnotami a přesvědčeními těch, kteří se na vytváření budoucnosti podílejí.

3.2 MODULÁRNÍ PŘÍSTUP¹

Po mnoha diskusích jsme se rozhodli navázat na fázi, v níž jsme se věnovali především teoretickým východiskům prognózování vývoje české společnosti (srovnej Potůček – Musil – Mašková 2008) postupem, který bude dostatečně strukturovaný tak, aby nedocházelo ke zbytečným ztrátám věcných souvislostí a metodických návazností, který však bude natolik pružný, aby nám umožnil reagovat na různé podněty a nároky „za pochodu“. Výsledkem byl následující návrh skladebného (jinak také modulárního) přístupu, umožňující:

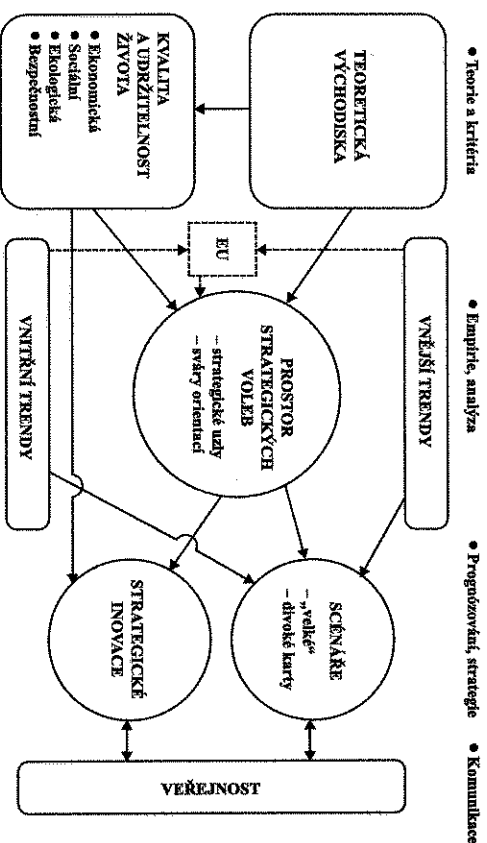
- další rozvíjení jeho jednotlivých prvků bez ztráty celostní perspektivy,
- pružnou reakci na předpokládanou objektivní konkrétních analytických či prognostických výstupů pro společenskou praxi, a to pro různé veřejné politické agendy a na různých úrovních vládnutí. (Blíže viz Potůček – Mašková 2009: 13–16)

Následuje stručný popis jeho jednotlivých prvků.

Teoretický výkladový rámec nabízí systematicky zformulovaná teoretická východiska souhrnných analytických a prognostických prací a o ně opřené klíčové výkladové rámce možného budoucího vývoje země. **Kvalita a udržitelnost života** je souhrnným kritériem, o nějž jsme opřeli

1 Autorem této části je Martin Potůček.

Obr. 3-2 Modulární přístup k tvorbě vizí a strategií pro Českou republiku

své úvahy o alternativních strategických volbách pro Českou republiku. U obou těchto prvků srovnej 1. kapitolu.

Prostor strategických voleb nabízí přehled sváru orientací a rozhodovacích uzlů možné budoucnosti země. Jedná se o shrnutí základních předpokladů o rozhodnutích, o kterých je možno se na základě dostupných poznatků i studia možných budoucností domnívat, že mohou ovlivnit budoucnost země. V uvažovaném prostoru strategických voleb jde buď o rozhodovací uzly (v případě strategií vznikajících shora), nebo o střet orientací (v případě strategií prosazujících se v sítích „zezdola“). (Blíže viz Potůček – Mašková 2009: 21–28.)

Vnější trendy představují ucelený popis vývojových trendů lidské civilizace ve velku, ale i specifitějších okolností relevantních především pro euroatlantický kulturní okruh. Společným jmenovatelem všech identifikovaných trendů je minimální šance České republiky ovlivnit je – a v našich úvahách tedy hrají roli nezávislého proměnných. (Blíže viz 6. kapitolu nebo také Potůček – Mašková 2009: 29–80.)

Vnitřní trendy charakterizují vývojovou dynamiku klíčových oblastí České republiky a české společnosti. Je známo, že některé z nich jsou v perspektivě budoucích desetiletí zachytitelné lépe, jiné hůře. Ve svěm celku však představují nezbytný základ pro formulaci úvah o možných budoucnostech, do nichž už budou zabudovány předpoklady o aktivních

činných osudu společnosti – o aktech, jejich zájmech, kompetencích a způsobech, kterými vnímají svět a svoje místo v něm. (Podrobněji viz například Potůček – Mašková 2009: 81–352.)

Evropská unie bude hrát ve vývoji České republiky stále významnější úlohu. Proto se nelze vyhnout hledání odpovědi na otázku, jak v ní aktivně a co nejlépe uplatňovat i zájmy naší země.

Psaní scénářů je základní metodou uplatněnou při formulování variantních možných budoucností České republiky a české společnosti. Výhodou jejího uplatnění je variabilita a sdělnost příběhů, které nabízejí, jakož i možnost soustředit se na základní vývojové souvislosti a důsledky uplatnění strategických voleb. Kromě „klasických“ scénářů mohou být zpracovávány i „divoké karty“, to je náhlé a neočekávané změny poměrů a jejich důsledky. (Blíže viz Vize 2001, Potůček 2006, Veselý – Nekola 2007 a Frič – Veselý 2010.)

Strategické inovace chápeme jako takové změny zavedených způsobů uspokojování potřeb země a jejích obyvatel (případně naplňování potřeb nových), u nichž se předpokládá, že pozitivně ovlivní kvalitu a udržitelnost života v budoucích desetiletích a přesáhnu hranice jedineho sektoru, funkční sféry či regionu. Mohou to být buď strategie nebo její součástí vznikající shora, z centrální úrovně státní správy (například penzijní reforma nebo zajištění vybrané agendy veřejné správy novým způsobem), nebo již výše zmíněné tzv. „vynořující se“ strategie, které se realizují především na základě alespoň zpočátku nepříliš organizovaných aktivit lidí a institucí, podpořených horizontálními sítěmi komunikace a spolupráce. Nelze vyloučit ani nápodobu projektů úspěšně realizovaných v zahraničí, respektující naše kulturní zvláštnosti.²

Spolupracující odborná i občanská veřejnost je do procesu tvorby vizí a strategií vřahována především svojí účastí na formulaci scénářů a strategických inovací. Vzhledem k užitému jazyku a žánru sdělení jsou nejhodnější kandidáty na účinnou komunikaci s širší veřejností (s občany, organizacemi občanského sektoru, s médií, politiky či úředníky) scénáře a návrhy strategických inovací.

Modulární přístup k tvorbě vizí a strategií pro Českou republiku se s výše uvedeným problémovým přístupem v něčem překrývá. Jde o komplementární, nikoli navzájem se vylučující přístupy. V ideálním případě jsou totiž problémy vymezovány až na základě důkladného

a komplexního rozboru, který nabízí právě výše uvedený modulární přístup. Ten obsahuje obě hlavní komponenty problému, tedy: (a) cílový stav (představovaný souhrnným kritériem kvality a udržitelnosti života.); (b) současný stav (analýza dat z minulosti a současnosti a jejich projekce či predikce, obsažené ve vnitřních a vnějších trendech). V prostoru strategických voleb se pak konfrontují žádoucí cíle s aktuálním a předpokládaným budoucím stavem společnosti. Z napětí mezi nimi, které vymezuje problémy, před kterými země stojí, lze potom vyvodit závěry o rozhodnutích vedoucích k jejich eliminaci. Rozehrání možného budoucího vývoje, založené na specifických předpokladech o konkrétní vnitřní a vnějších tendě a o rozhodnutích diferencovaných aktérů, ústí do formulace variantních scénářů, které mohou zpětně ovlivnit odhad důsledků určitých rozhodnutí, a tedy vést k reformulačnímu problému.

3.3 PROGNOTICKÉ METODY - TYPOLOGIE A PŘEHLED

V prognózování lze užít velké spektrum značně různorodých metod. Typy těchto metod lze vytrvářet na základě různých dimenzí. Můžeme například odlišit **kvantitativní prognostické metody** (statistické metody prognózování trendů, časové řady, regresi modely, párová a vícenásobná korelace, exponenciální vyrovnávání atd.) a **kvalitativní metody** (Delphi metoda, brainstorming atd.). Podobně se občas odlišují metody subjektivní, objektivní a systémové. Můžeme ovšem také odlišit metody podle míry jejich univerzálnosti: **metody univerzální** (brainstorming, focus group atd.) a **metody specifické** (kritické technologie, analýza textu pro technologické předvídaní atd.). Tyto a další dimenze pak lze pochoptelně různě kombinovat.³

Hlavní metody jsme shrnuli do Tabulky 3-1, kde lze také nalézt odkaz na jejich podrobnější popis. Vzhledem k tomu, že tyto metody jsou v češtině popsány v jiných dostupných publikacích (Potůček 2006, Veselý – Nekola 2007), nebudeme je zde rozebírat.⁴

3 Potůček a kol. (2006) například odlišuje univerzální metody, strukturální metody a procesální metody.

4 Existuje pochopitelně nepřehledné množství dalších literatury k prognostickým metodám, např. Glenn a Gordon 2003, Makridakis, Wheelwright a Hyndman 1997, UNIDO 2003, Strategic Futures Team 2001.

2 Jednotlivé strategické inovace průběžně publikujeme a nabíráme k veřejné diskusi na webových stránkách Centra pro sociální a ekonomické strategie FSV UK (<www.cesca.cuni.cz>).

Tabulka 3-1 Prognostické metody

Metoda	Anglický název	Literatura
Analýza dopadů trendu	<i>Trend impact analysis</i>	Portůček (2006), k. 12
Analýza megatrendů	<i>Megatrends analysis</i>	Portůček (2006), k. 13
Analýza textu pro technologické předvídání	<i>Text mining for technology foresight</i>	Portůček (2006), k. 9
Brainstorming	<i>Brainstorming</i>	Veselý a Nekola (2007), k. 10
Brainwriting	<i>Brainwriting</i>	Veselý a Nekola (2007), k. 10
Cestovní mapy pro vědu a technologie	<i>Science and technology road mapping</i>	Portůček (2006), k. 15
Extrapolace trendů a časové řady	<i>Trend extrapolation and time series</i>	Portůček (2006), k. 11
Focus group	<i>Focus group</i>	Veselý a Nekola (2007), k. 7
Kolo budoucnosti	<i>Futures Wheel</i>	Portůček (2006), k. 7
Kritické technologie	<i>Critical Technologies</i>	Portůček (2006), k. 10
Křížové interakce	<i>Cross-Impact Analysis</i>	Portůček (2006), k. 8
Delphi metoda	<i>Delphi method</i>	Portůček (2006), k. 12
		Veselý a Nekola (2007), k. 6
Modelování rozhodování	<i>Decision modeling</i>	Portůček (2006), k. 16
Předpovědi génia, intuice a vize	<i>Genius forecasting, intuition and vision</i>	Portůček (2006), k. 19
Scénáře budoucnosti	<i>Scenarios</i>	Portůček (2006), k. 18 Veselý a Nekola (2007), k. 11
Simulace a hry	<i>Simulation and games</i>	Portůček (2006), k. 17
Morfologická analýza	<i>Morphological analysis</i>	Portůček (2006), k. 6

4. Výzva čtvrtá: Elity a veřejnost

Pavol Frič, Martin Nekola

4.1 ÚVOD

Pro tvorbu a uplatnění prognóz v životě společnosti je klíčové, jak porozumí výzvám budoucnosti aktéři, kteří ji mohou a chtějí ovlivnit. Budoucnost společnosti totiž není a ani nikdy nebude něčím, co je předurčeno okolnostmi, nezávislejšími na lidské vůli a chtění. Představy aktérů o budoucnosti tuto budoucnost formují možná více, než jsou si prognostičtí ochotni sami připustit. Proto je důležité s těmito představami počítat a do úvah o budoucnosti je zahrnout – a v případě, že existuje prostor pro uplatnění participativního přístupu k prognózování, aktéry v samotném procesu prognostické tvorby přímo angažovat.

V této kapitole nás bude zajímat jak dva aktéři, kteří zásadním způsobem ovlivňují budoucnost České republiky, totiž elity a veřejnost, rozumnější otázkám své vlastní budoucnosti. Učiníme tak rozbohem jejich postojů k řešení důležitých otázek budoucího vývoje společnosti. Za naprosto klíčovou otázku pro další směřování české společnosti přitom považujeme otázku udržitelnosti demokratického charakteru elit a demokracie v ČR vůbec. Proto se zaměříme na analýzu schopností elit a veřejnosti porozumět problémům vzájemných vztahů, jejichž řešení bude mít určující dopad na budoucí podobu demokracie, resp. na její udržení či pád. Jde o problémy vzájemné soudržnosti jednotlivých typů elit, problémy vůdcovství a následovnictví a problémy dělby moci v rámci formálního, resp. institucionalizovaného systému mocenských vztahů mezi elitami a veřejností v ČR. Každý z těchto problémů prezentujeme na pozadí příslušné teorie (teorie elit, teorie vůdcovství a teorie demokracie) a empirických dat získaných prostřednictvím kvantitativních výzkumů názorů a postojů elit a veřejnosti týkajících se budoucího směřování české společnosti.

4.2 VÜDCOVSKÝ KAPITÁL ČESKÝCH ELIT

Již zakladatelé klasické teorie elit věděli, že elity nemohou vládnout je-
nom silou. Elity nejsou jen vládnoucí skupinou. Chtějí-li svoji privile-
govanou pozici udržet i do budoucna, musí být „vůdcovskými elitami“
(Michells 1931), což je podstatně jiný fenomén, než jsou mocenské elity.
Jak upozorňuje Sartori (1993), je velký rozdíl mezi vůdcovstvím a vlád-
covstvím. Vůdcovství znamená mít přirozenou autoritu a schopnost pře-
svědčit ostatní, aby se dobrovolně zúčastnili realizace nějaké společné
vize. Vládcovství nemá žádnou vizi, nepřesvědčuje, ale nařizuje, používá
donucení, aby se mu ostatní podřídili. Autorita vládcovství nevyplývá
z osobnosti jeho nositele, ale z formální mocenské pozice vládců. Klasic-
ká teorie elit je důsledně aktivistickou a voluntaristickou teorií. Z jejího
hlediska jsou elity tvůrci společnosti, bez jejich vůle a vůdcovské iniciá-
tivy by se ve společnosti nic závažného nestalo. Elity jsou občanský nej-
aktivnější částí populace. Představují spiritus movens všeho důležitého.
Elity jsou herci a masy diváky, záleží jen na předvedeném výkonu elit,
aby si diváky naklonily na svoji stranu.

Pro představitele klasické teorie elit se historie jeví jako „věčný ko-
loběh elit“, v němž jsou staré elity střídány novými. Také budoucnost
má jenom binární podobu: buď se staré elity ve svých pozicích ještě
udrží, nebo nikoliv, což znamená, že budou vystřídány elitami novými.
Otázkou není to, zda k tomu dojde, ale jen to, kdy a jak k tomu dojde.
Navíc, budoucnost (tj. časování a způsob střídání elit) je plně v rukou
samotných elit. Pareto byl přesvědčen, že dříve nebo později každá elita
vinnou vlastních sklonů ke své uzavřenosti zablokuje revitalizační pro-
ces „cirkulace elit“ a zdegeneruje¹, ztratí své vůdcovské kvality – její
vůle vládnout zeslábně, stane se zbabělou a podlehne humanistickým
sentimentům. Tím přestane být „skutečnou elitou“ a změní se v „*elitu
dekadentní*“. Na vedoucí pozice se už nedostávají osobnosti s odpovída-
jícími vůdcovskými kvalitami, které by byly schopny trvale udržet svoji
nadvládu nad nižšími vrstvami. Přílišnou soudržnost vládnoucích elit,
resp. jejich uzavírání a ohrazování se v privilegovaných pozicích, Pareto
chápe jako výsledek jejich morálního selhání, nenasytynosti a arogance.

1 Jen otevřenost vládnoucí elity podle Pareta totiž zaručuje plynulou cirkulaci „*superiorních
a inferiorních elementů*“ mezi elitami a masami. Díky této cirkulaci se vládnoucí elita na jedné
straně revitalizuje kooperováním nejtalentovanějších jedinců plebejského původu a na druhé
straně se zbavuje svých méně nadaných (inferiorních) členů. Tak je zaručeno, že nedojde k její
„*degeneraci*“ a zároveň jsou masy zbavovány (superiorních) jedinců, kteří by je mohli případně
vést do boje proti stávající elitě a zbavit ji tak jejich privilegii (Pareto 1966: 131–137).

Pareto vidí dva základní znaky upadajících elit: 1. stávají se zmeškávanými
a humanistickými (altruistickými); 2. mají tendenci co nejvíce zvyšovat
nezákonně přivlastňování a popoušlet uzdu tendencím k uzurpaci veřej-
ného majetku (Pareto 1968: 59). Elita upadá, když její materiální a krátko-
dobé zájmy začínají převažovat nad ideálními a dlouhodobými zájmy
komunity a národa (Pareto 1966: 257, 258).

I když Pareto rozhodně kladl větší důraz na emocionální motivy
chování elit, nelze se ubránit dojmu, že mimovolně připouští existenci
jakési kolektivní strategické inteligence, která umožňuje vládnoucí elitě
udržovat cirkulaci superiorních a inferiorních elementů na vysoké úrovni
a svůj úpadek oddálit. Když elity takovou strategickou inteligencí ne-
disponují, jsou odsouzeny k rychlému zániku, což dle Pareta znamená,
že staré elity tím, že nepodnikají dostatečné kroky proti své degeneraci,
zhloupnou a spáchají tak svoji vlastní sebevraždu.

Jestliže se chtějí demokratické elity udržet ve svých pozicích, jejich
strategická inteligence musí reflektovat také faktor vůdcovství. Mezi
vůdci a následovníky existuje reciprocita, každá strana do vztahu něco
dává a něco dostává. Případná nespokojenost následovníků ohrožuje
pozice vůdců, a to ze dvou hledisek, jak se už kdysi vyjádřil Michells.
Podle něho privilegovanou pozici elit „... ohrožují dvě nepřítelské moc-
nosti: demokratické vzepření mas a ... přechod k monarchii. Tedy nebez-
pečí zdola a z vlastního středu. Rebelové na jedné straně a uzurpátoři
na druhé straně.“ (Michells 1931: 170) Věší nebezpečí spatřoval Michells
na straně uzurpátorů, tj. v objevení se výrazných vůdců, kteří v zájmu
svého vítězství nad ostatními členy elit mobilizují veřejnost proti elitám
jako celku. Aby k tomu nedošlo, elity musí disponovat dostatečným vůd-
covským kapitálem, který by jednak zvládl nespokojenost mas, jednak
by zkontroloval i pokusy uzurpátorů z vlastních řad.

Jaký je tedy vůdcovský kapitál českých elit? Je dostatečný, aby do-
kázal plnit obě dvě funkce? Vůdcovství je podle české veřejnosti nej-
důležitější charakteristikou příslušníků elit. Ze získaných dat vyplývá,
že veřejnost považuje schopnost vést téměř za atribut elitního statusu.
Reputaci pravých, resp. autentických elit mohou podle naprosté většiny
dotázaných občanů získat jen ty elity, které mají vůdcovské schopnosti.
Tento závěr lze odvozovat ze zjištění, že až 79% dotázaných považuje
„schopnost vést lidi“ za důležitý, velmi důležitý předpoklad, aby někdo
mohl považovat za příslušníka elity.

Již před několika desetiletími Ralph Stogdill ve své přehledové pub-
likaci o vůdcovství konstatoval, že existuje téměř stejně množství definic
vůdcovství, jako je osob, které se zabývají jeho definováním. (Stogdill

1974: 259) Bohužel situace se od té doby nijak výrazně nezlepšila. Někteří autoři z toho vyvozují závěr, že vědcovství vlastně znamená pro každého něco jiného, a tedy ani není potřeba se trápit otázkou, co se pod pojmy jako je vědcovství a vědce, má obecně rozumět. Autoři této stati uvedený názor nesdílejí a domnívají se, že lze alespoň v hrubých rysech najít obecný základ chápání role vědce, který umožňuje pojem vědcovství odlišit od jiných příbuzných pojmů, jako jsou manažer, vedoucí, šéf, nadřízený nebo vládce či panovník. A nejen to, předpokládáme, že tento obecný významový základ pojmu vědcovství se v různých situacích a okolnostech nemění. Jinak řečeno, každý, koho lze označit za vědce, musí za každých okolností splňovat několik základních kritérií, specifických pro výkon role vědce. Ideální role „skutečného“ nebo „efektivního“ vědce je v příslušné literatuře často zevrubně popsána. K dispozici máme téměř bezpočet podobných popisů toho, jak se zachovali skuteční vědci v dějinách, jaké funkce vědce musí plnit, aby byl v určité komunitě, organizaci, skupině či týmu efektivní, a co člověk musí dělat, aby mohl být za skutečného vědce považován. Existuje také množství pokusů, jak tyto popisy zredukovat, přehledně uspořádat či kategorizovat tak, aby se role vědce dala mentálně vůbec zvládnout. Jestliže budeme pokračovat v této redukci ještě dále a na množství těchto pokusů uplatníme pravidlo Occamovy břitvy, můžeme zredukovat roli vědce na v podstatě invariantní základ, který se dá shrnout do tří slov: *vize*, *mobilizace* a *změna*. Tato tři slova v zásadě vymezují jádro agendy vědcovství a poskytují základní prostor pro hodnocení kvality vědcovských schopností jednotlivců, resp. jejich vědcovského kapitálu. Relativní přístup k vědcovství totiž podmiňuje velikost vědcovského kapitálu tým, jak vidí schopnosti vědce jeho (potenciální) následovníci. Vnímání vlastností vědců jejich následovníky může vědcovské vlastnosti daného jedince posilovat nebo oslabovat. Ten, kdo je vnímán jako slabý vědce, bude mít nízký vědcovský kapitál a jeho vědcovství bude i ve skutečnosti slabé, a naopak. (Dowding 2008) V našem případě budeme pod vědcovským kapitálem elit rozumět soubor vědcovských schopností elite elit a jejich hodnocení veřejností (následovníky) z hlediska atraktivnosti jejich vize, dosahování změny, kterou prosazují a míry mobilizace svých následovníků. Jde tedy o následující tři schopnosti:

- nabídnout atraktivní vizi,
 - mobilizovat následovníky ve jménu vize,
 - najít vhodnou cestu realizace změny, která je ve vizi obsažena.
- Jedním ze základních předpokladů úspěšného vědcovství je schopnost vědce uplatnit svůj vědcovský kapitál v konkrétní situaci. (Stout 2006) Vědcovský kapitál může být rozumně investován nebo zbyhndarna

promrhan, když nerespektuje aktuální okolnosti, za kterých se může projevit. Jestliže elity nerozumí nebo odmítají porozumět tomu, jakou roli mají v nastávající etapě vývoje společnosti plnit, jejich vědcovský kapitál bude malý. Funkční korespondence mezi charakterem elit a rolí, kterou od nich vyžaduje aktuální vývoj společnosti, je obzvlášť patrná v transformujících se společnostech, kde se úkoly elit rychle mění podle dosaženého vývojového stadia dané společnosti a průběžně se také mění i identita resp. typ elit.

4.3 SCHOPNOST ELIT NABÍDNOUT ATRAKTIVNÍ VIZI MODERNIZACE

Uřování, neboli stanovení směru (*direction setting*), bývá obvykle považováno za atribut vědcovství. Vůdcem může být jen ten, kdo udává směr kolektivních aktivit. (Tucker 1981) Vůdce ukazuje svým následovníkům cestu, kterou je potřeba se ubírat, aby se společně dlo podařilo. Proto vůdce musí být ten, kdo je vpředu, kdo se vymyká z řady, *frontman*, jehož mohou následovníci lehce rozoznat a jít za ním. Vůdce je následováním nový vzor, průkopník, pionýr, který jako první prošlapává cestu neznámým terénem k vytvořenému cíli. Následovníci se ovšem také dožadují informací o tom, kam společně s vůdcem směřují, chtějí se ujistit, že nebudou přeshlapovat na místě nebo se točit v kruhu. „*Posit směřování*“ (Keller 1980, 270) dodává vůdce svým následovníkům tým, že formuluje vizi budoucnosti, k níž společně směřují. Proto je vůdce bez vize zcela nemyslitelný. Jak říká Robert Terry, „*vize je srdcem vědcovství*“ (Terry 1993: 38).

Vůdce samozřejmě může ostatním ukazovat směr svým příkladem, ale k získání a udržení si následovníků to obvykle nestačí. Následovníci očekávají, že jim řekne, o co mu jde a co je v sázce, chtějí znát smysl svého snažení. Chtějí poznat obraz žádoucí budoucnosti a způsob, jak ji dosáhnout. Vůdce by proto měl tuto představu o budoucnosti (vizi) koncepčně uchopit, struktálně zformulovat a komunikovat svým (potenciálním) následovníkům, aby se s ní mohli zotožnit (sdílet ji společně s ním). Vize, s níž se následovníci identifikují, je pak inkorporována do vzájemného vztahu vědců a následovníků jako určující element jejich společné kolektivní identity. Vize energizuje následovníky a soustřeďuje jejich pozornost na žádoucí budoucnost.

Pro modernizaci nějaké zaostalejší země bývá obvykle dobrým znamením, když se její obyvatelstvo společně s místními elitami shodne v názoru, že je zapotřebí dohnat země, které jsou vpředu. Bohužel,

na příkladu České republiky lze ilustrovat, že tato shoda nemusí mít pro snižování náskoku vyspělejších zemí valného významu. Jen 20 % dospělých obyvatelstva a 24 % českých elit věří, že by se nám to mohlo v příštích deseti až patnácti letech podařit. (CESES 2007 a 2008)² Proč si ale Češi nevěří? Co je příčinou jejich skepticismu? Média i samotní občané si sami často kladou tuto otázku a odpověď hledají v nízké kvalitě vůdcovských schopností českých elit.

Modernizace společnosti může být ovlivňována hrou slepých sil trhu, ale také cílevědomou aktivitou společenských aktérů, tj. také elite a veřejnosti. Obvykle bývá předmětem strategického úsilí široké škály subjektů veřejné politiky, a to jak z veřejného, tak i z komerčního či neziskového sektoru. Vedoucí role elit je v tomto smyslu zřejmá. Jejich základním úkolem jako vůdců modernizace společnosti je především stanovit její cíle, mít vizi moderní společnosti, k níž chtějí vést své následovníky a na kterou si následovníci mohou činit morální nárok. Nezbytnost formulovat vizi vyplývá z naprosté většiny konceptů vůdcovství a je neodmyslitelnou součástí vůdcovského kapitálu. Existence vize dalšího vývoje české společnosti jako podstatné podmínky naplňování vůdcovské role elit je však veřejnosti a dokonce i elitami široce zpochybňována.

Většina občanů (60 %) i elit (62 %) se shoduje v názoru, že vize rozvoje České republiky, za kterou by mohla jít většina obyvatelstva, vlastně chybí.³ Na druhé straně tato formulace připouští, že v ČR může existovat vícero vizí rozvoje společnosti, pro které by se elity mohly usilovat o získání většinové podpory. Skutečně nejde o to, že by lidé znovu chtěli nad sebou mít jednu dominantní ideologii. Naopak, chtěli by více vizí, aby si mezi nimi mohli vybírat tu, která bude pro ně tou společnou (tento názor projevílo 60 % dotázaných). Demokratická soutěž vizí se jim zdá být přijatelnější než „dikrát“ jedné jediné vize. Táhnout za jeden provaz však považují za lepší koordináční strategii v mezinárodní modernizační soutěži. Zároveň svými odpovědní naznačují, že si vlastně zatím ani nemají z čeho vybírat, že nežijí v pluralitě vizí rozvoje společnosti, které soutěží o jejich přízeň. Veřejnost pocítuje potřebu nových vizí, ty staré se již zdiskreditovaly nebo morálně opotřebovaly, jejich opakování plodí spíše cynismus než nadšení. Elity se však poskytovaní nových vizí

postindustriální budoucnosti české společnosti spíše vyhýbají. Veřejnost si vlastně stěžuje, že co se týče vizí, v Česku není o čem veřejně diskutovat. Paradoxně dnešní doba „posedlá budoucností“ (Milén 2002: 177) trpí nedostatkem vizí, kterými by se lidé chtěli nechat vést. Již v roce 1989 si Jürgen Habermas stěžoval na totální nedostatek idejí, které by byly inovativní a zaměřené na budoucnost. (Habermas 1990: 4, 5) Dobré vize budoucnosti se staly nedostatkovým zbožím ve společnosti hojnosti.

Když se elitám nedaří přesvědčit veřejnost o nutnosti následovat určitou vizi nebo když jim vize chybí, efektivnost spolupráce mezi těmito aktéry modernizace společnosti rapidně klesá. Když elitám chybí vize, není jasné, kdo koho vede: elity veřejnost, nebo veřejnost elity? Elity se často přizpůsobují náladám veřejnosti nebo se nechají vést podprahovými tužbami mas. A i pokud by nějaké vize, jako vůdci společnosti, elity měly, není jasné, jestli by byly sdíleny jejich následovníky! Jak je známo, bez konsenzu vůdců a následovníků nelze vůdcovství trvale uplatňovat. Musíme se tedy ptát, jestli elity i veřejnost mají konsenzuální představu o budoucnosti české společnosti, resp. o její moderní podobě? Nemusí to být příliš propracovaná vize, stačí základní představa, která nemusí mít zcela jasné kontury. Důležité je, jaký je obsah této představy. Mají elity a veřejnost odpovídající představu o tom, jak má podle nich současná moderní společnost v evropském kontextu vypadat?

Tabulka 4-1 Co si představujete pod slovy: „moderní společnost“?

N = 826/2300, údaje v %*	Veřejnost	Elity
Společnost, kde jsou lidé materiálně zabezpečeni	27	14
Společnost s vysokou kvalitou života	20	22
Společnost s rozvinutými institucemi	19	34
Technicky rozvinutou společnost	17	20
Společnost včleněnou do globálních struktur	14	1
Společnost s intenzivní občanskou aktivitou	0,4	1
Jiná odpověď	16	8

* Procenta vyjadřují podíl dané varianty odpovědi na všech platných odpovědích. Každý respondent mohl uvést tři odpovědi.

Zdroj: CESES 2004 a 2005

Nové důrazy uplatňované v modernizačních procesech západních společností vedly k pozvolné transformaci těchto společností do nového vývojového stadia. Sociologové o nich začali mluvit jako o rodících se

2 Jde o výsledky jednak již zmínovaného výzkumu z r. 2007 a také o výsledky výzkumu z r. 2008, který byl realizován v CESES pod názvem „Veřejnost jako aktér modernizace II.“. Těmito sběry dat tohoto výzkumu proběhl na podzim 2008 na reprezentativním vzorku 2353 náhodně vybraných občanů České republiky ve věku 15–79 let. Dále budeme tento výzkum uvádět pod názvem: „CESES 2008“.

3 Zdroj: CESES 2007 a 2008.

společnostech postindustriálních, resp. informačních, o společnostech vědění nebo o společnostech druhé moderny. Z hlediska možné realizace českých ambic dohánět Západ je proto důležité vědět, jak se tento nový trend projevil v obrazu lepší, moderní společnosti, který si ve svých představách vytvořily české elity a veřejnost. Nedá se říci, že by zůstal zcela nereflektován, a to zejména u elit. Na druhé straně představují veřejnosti a elit o moderní společnosti v mnohém připomínají spíše obraz industriální společnosti „kouřících komínů“ než obraz společnosti informační nebo společnosti vědění. U veřejnosti je to typický důraz na materiální blahobyt a technickou úspěšnost. U obou (elit i veřejnosti) společně pak absence občanského aktivismu a globální dimenze.

Konsenzus elit a veřejnosti v ambicích dohánět Západ není doprovázen adekvátní vizí moderní západní společnosti, kterou chtějí „všichni“ dohánět. Jednoduše, ani veřejnost, ani elity nemají odpovídající představu o tom, jak má současná moderní společnost vypadat. Na druhé straně, i když ani elity nedokázaly ve své vizí moderní společnosti dostatečně přesvědčivě nastínit její začlenění do globalizovaného světa, jsou na tom ve svých vztazích k vnějšímu světu z pohledu modernizace zásadně lépe než veřejnost. Jejich otevřenost k zahraničním vlivům je daleko větší než u veřejnosti, která se jeví spíše jako uzavřená a ostražitá. V tomto směru mají tedy elity významně větší promodernizační potenciál než veřejnost. Druhou věcí je, jak ho využívají.

V zásadě také nelze říci, že by uvnitř české společnosti panoval dokonalý konsenzus mezi veřejností a elitami ohledně vize moderní společnosti. Ostraně takovýto konsenzus by asi ani nebyl zdravý. Podstatným se jeví zjištění, že ty části konsenzu, které se týkají nových modernizačních důrazů, spočívají spíše v jejich zanedbávání než podpoře, že elity díky svému většímu rozhledu mají značný potenciál plnit svoji vůdcovskou roli ohledně modernizace společnosti, ale na druhé straně nejsou na ni dostatečně připraveny. I značná část elit chce společnost vést spíše k dobře fungující industriální společnosti než k informační společnosti a vědění. To znamená, že se společně s většinou veřejnosti snaží dohánět industriální minulost Západu, zatímco jeho postindustriální současnost jim uniká.

4.4 SCHOPNOST ELIT MOBILIZOVAT VEŘEJNOST

Prosadit jakoukoliv závažnější změnu nebo inovaci ve společnosti, organizaci či komunitě je věc obtížná, vždycky totiž vyvolává rezistenční

reakce těch, jejichž zájmy skutečně či domněle ohrožuje. Každá společenská změna je spojena s nejistotou těch, kterých se dotýká. Aby vůdce mohl překonat rezistenční tlaky, nestará, aby měl jen dobrou vizi a sám byl aktivním iniciátorem změn. Pro realizaci své vize a překonání odporu ke změnám musí mobilizovat své následovníky ke společné (kolektivní) akci, která má šanci rezistenci okolí překonat a zamýšlené změny prosadit. Bez aktivní podpory následovníků jsou aspirace vůdců „změnit svět“ jen čirým donkichotstvím. Fundamentální součástí jejich role proto musí být i mobilizace následovníků. James Kouzes s Barry Posnerem vyznamobilizace pro vůdcovství zdůrazňují natolik, že ji stavějí do centra své definice vůdcovství. Chápu ho jako „*umění mobilizovat ostatní, aby chléli bojovat za sdílenou inspiraci*“ (Kouzes – Posner 1995: 30) Každý vůdce musí ve větší či menší míře čelit tzv. „*free rider*“ problému (Olson 1965), resp. problému černých pasažérů, kteří se jen vezou a nepřispívají k do-sahování společné vize. Černí pasažéři se spoléhají na to, že k žádoucí změně aktivně přispějí hlavně ti druzí a oni se mohou bez větší námahy svěst s nimi. Vůdce tedy stojí před problémem jak motivovat nebo zainteresovat své následovníky k aktivní účasti na řešení problémů realizace očekávaných změn. Neustále řeší otázku jak přesvědčit své následovníky o nutnosti a správnosti kolektivní akce a jak je vtáhnout do procesu změn.

Vztah vůdce a následovníka není vztahem řídicího a podřízeného. Definčním znakem následovníků je, že vždy mají možnost volby. (Edinger 1975) Mají následovat svého vůdce dobrovolně pod vlivem jeho neformální autority. Jak říká Bowen, následovníci se sice vůdcům podrobují, ale dobrovolně podle svého vlastního přesvědčení. Vůdcovství je podle něj „*mezilidský vztah, v němž se ostatní podrobují, protože chtějí, ne protože musí*“ (Bowen 1974: 241) Warren Bennis a Burt Nanus zdůrazňují, že vůdce nenářizuje, ale motivuje. Vůdci vedou tým, že táhnou ostatní, a ne že je strkají před sebou. Nenařizují, ale inspirují. (Bennis – Nanus 1985: 225) ⁴ Aby se následovníci mohli dobrovolně podřídit vůli vůdců, aby se jimi nechali přesvědčit a inspirovat, musí svým vůdcům důvěřovat. Pokles morální legitimity elit v očích veřejnosti totiž obvykle znamená i ztrátu důvěry v jejich schopnosti společně vést. Tradicioním vyjádřením kvality vztahu vůdců a následovníků je míra důvěry, v našem případě míra důvěry vyjadřované veřejností různým skupinám elit. Dá se říci, že nízká důvěra ve vůdcovské schopnosti elit je v České republice realitou. Většina dotázaných občanů nevěří, že elity jsou schopny mobilizovat

4 Znovu se tedy jen v jiné dimenzi objevuje teze, že ten, kdo řídí, ještě nemusí být vůdce. Např. elity sice mohou společnost řídit, ale nemusí ji vést. Mohou být „*ponutými*“ manažery dění ve společnosti bez neformální autority.

veřejnost, že mají dostatečnou vůli modernizovat a že jsou pro lepší budoucnost všech schopny i něco obětovat. Dalo by se říci, že většina veřejnosti elity za vůdce společnosti ani nepovažuje.⁵ Jejich vůdcovský kapitál je malý, protože jim většina potenciálních následovníků, tj. veřejnosti nevěří, že ho mají. A když není vůdcovský kapitál následovníky uznáván, jednají, jako by ani nebyl a tedy, v souladu se slavným Thomasovým teorémem, pro ně vůbec neexistuje. To znamená, že pro většinu veřejnosti nemají české elity status vůdců.

Aktuální vývoj v ČR je poznamenán nedostatkem morálního vůdcovství. Zneužívání důvěry veřejnosti lze vidět na všech stranách, viz korupční skandály politiků a úředníků, vojáků a policistů (navíc podzřelých z nepatřičných vazeb na organizovaný zločin), tunelování podniků a bank, protekcionismus a klientelismus týkajících se zaměstnávání osob a zadávání veřejných zakázek – selhávání elit a jejich vůdcovské role. Aby elity mohly mobilizovat veřejnost ve jménu svých vizí, musí nejen svoji morální integritu deklarovat, ale jejich morální pověst musí být také veřejnosti oceňována a respektována. K tomu má však česká veřejnost daleko. Spíše naopak, své elity považuje za sobecké (72%) a zkorumpované, protože se ke svému postavení dopravovali díky známostem a korupci (68%). Na druhé straně korupci a sobeckost ve svých řadách připouští jenom menší část (32%, resp. 36%) členů elit. Většina (59%) však připouští, že elity jsou příliš svázány síti známostí a protislužeb,⁶ když je ale někdo polapen do klientelistických sítí, těžko mu věřit, že nemá nic společného s korupcí. Negativní hodnocení morálních vlastností členů elit je jako vůdce v očích veřejnosti fatálně diskvalifikuje.

S takovým „kádrovým profilem“ jen stěží mohou někomu vést. V průměru věří ve vůdcovské schopnosti elit jen něco více než třetina dotázaných občanů. Podle poloviny dotázaných elity nemají schopnost mobilizovat lidi v zájmu lepší budoucnosti všech a nemají dostatečnou vůli modernizovat zemi. Většina (69%) dotázaných nevěří, že české elity

5 Jako ilustraci názoru na politické elity té nejmenší části občanů uvádíme dva nedávno publikované příspěvky osmnáctiletých studentů střední školy do ankety denku DNEŠ. První z nich napsal student obchodní akademie Martin Calada: „Náše elita je až na pár výjimek směs nereprezentativních a přeplacených, mnohdy vulgárních lidí, kteří využívají politika k vlastnému zbohatnutí, a ne ke zmiňkám ve společnosti.“ Druhý příspěvek napsala studentka k pedagogické škole Michaela Voráčková: „Náše politická elita, to je katastrofa. Nevím, proč bych měla tyhle rádo by důležitě pány nazývat elitou. Zákony, které schvalují, jsou nepotřebné. Ty, které by na druhou stranu měly schválit a mělo by se o nich uvažovat, se nečesá. Každá strana je svým způsobem špatná. Ať už zvolíme kteroukoliv, vybíráme podle nejmenšího zla, a ne podle toho, kdo by mohl vládu vést s rozumem.“ (Anketa DNEŠ 2007)

6 Zdroj: CESES 2008.

jsou ochotny obětovat se pro lepší budoucnost společnosti. Elity tomuto názoru odpovídají a věří si hlavně v otázce jejich schopnosti mobilizovat lidi (84%). Víra elit ve vlastní umění motivovat veřejnost je ovšem podstatně zpochybněna jejich přiznáním, že nejsou schopny vyprodukovat vízi, za niž by mohla kráčet většina společnosti. Nejkritičtější se na morální vlastnosti elit dívají občanské elity (42%), které zároveň méně než ostatní hodnotí schopnosti elit mobilizovat (79%) a vést veřejnost. Naopak nejvíce v mobilizační schopnosti elit věří administrativní elity (88%).⁷

Na otázku, proč elity nejsou schopny vést společnost, odpovídá veřejnost jednoznačně: „Protože jsou zkorumpované!“ Potvrzuje to významná záporná korelace mezi odhadovanou průměrnou mírou schopnosti vést a mírou zkorumpovanosti elit. A proč jsou elity zkorumpované? I zde nachází veřejnost jednoznačnou odpověď: „Protože jsou uzavřené!“ Ukázalo se, že s průměrným hodnocením schopnosti elit vést i s odhadovanou mírou jejich zkorumpovanosti významně souvisí odhadovaná míra uzavřenosti elit, čím jsou elity podle veřejnosti uzavřenější, tím více jsou zkorumpované a tím menší mají schopnost vést společnost. Dá se říct, že v České republice veřejnost přistupuje ke svým elitám s despektem, jejich vůdcovskou autoritu většinou neuznává a řídí se spíše jejich negativním příkladem.

4.5 SCHOPNOST ELIT NÁJÍT VHDNNOU CESTU MODERNIZAČNÍ ZMĚNY

Je zřejmé, že lepší budoucnost, která na následovníky hledí z oparu vizi onášíských obrazů formulovaných vůdci, nelze dosáhnout jen tak, beze změny současněho stavu věcí. Skutečným vůdcem je ten, kdo jedná jako vedoucí síla nějaké změny⁸ ve společnosti nebo ve svém okolí. Vyjádřeno slovy Josepha Rosta bez angažmá v „realizaci skutečných změn, není vůdcovský vztah vůbec možný“ (Rost 1993: 115) Vůdce, který jen předstírá, že o skutečnou změnu usiluje, je neautentický. To však neznamená, že každý vůdce je automaticky progresivním člověkem. Skutečnou změnou, o kterou usiluje, může být jak inovace, tak třeba návrat ke starým pořádkům. Nicméně s vůdcovskou rolí bývá spojována především (různými) inovace, která je stavěna do kontrastu s pasivním přizpůsobováním se okolnostem.

7 Zdroj: CESES 2007.

8 Pod změnou se samozřejmě také rozumí i zabránění nějaké změně, resp. odstranění určité hrozby, která reálně existuje nebo je alespoň aktuálně přítomna v myslích členů určité společnosti či komunity.

V literatuře, která se věnuje problematice organizací a managementu, lze často pozorovat snahu odlišit role vůdců a manažerů. Jeden z hlavních rozdílů mezi nimi je spatřován v tom, že vůdci se angažují v zásadních změnách organizací, jež vedou, a manažeři spíše jen aplikují osvědčené vzory vedení organizace. I když se snaha odlišit role vůdců a manažerů zdá přesvědčivá, nelze opomenout jeden významný moment, který obě role úzce spojuje. Je známo, že ne každý dobrý manažer musí být zároveň i vůdce. Na druhé straně je zřejmé, že každý dobrý vůdce musí být zároveň i manažerem. Např. členové elity, kteří mají ambice být dobrými vůdci, musí následovníky o svých vizích nejen přesvědčovat, ale musí také nacházet vhodné cesty jejich realizace. Musí je realizovat, nebo za ně alespoň přesvědčivě bojovat. Jestliže v realizaci víze či v boji za její uskutečnění vůdci selhávají, autenticita jejich vůdcovství je narušena. Vůdce se může ukázat jako špatný manažer procesu změny, o kterou usiluje, což ho může v očích následovníků diskvalifikovat i jako vůdce.

4.5.1 Hard anebo soft modernizace

České elity i veřejnost mají ambice modernizovat společnost a dohánět Západ, můžeme se proto ptát, jak chtějí tuto změnu realizovat, resp. jaká logika kroků umožní tyto ambice naplnit? Která modernizační cesta je pro nás ta pravá? Máme sázet na tzv. tvrdou (hard) modernizaci, tj. na prudký rozvoj vědy a podporu technických inovací, anebo se spíše soustředít na měkkou (soft) modernizaci způsobu fungování institucí, tj. pravidel či vzorů chování a budování proinovačního klimatu ve společnosti? Rozhodnout se není nijak lehké. Již od dob Karla Marxe a Maxe Webera se sociální vědci přou o to, jestli motorem modernizačních procesů jsou změny v ekonomice a technice, anebo naopak modernizaci pohánějí kulturní, politické a institucionální změny. Sociální vědci vlastně dodnes zcela uspokojivou odpověď na otázku o platnosti ekonomicko-technologického anebo kulturního determinismu neposkytli. České elity i veřejnost toto dilema vyřešily po svém a nejčastěji se přiklánějí ke střední, nejschůdnější cestě modernizace, kterou představuje vyvážená míra řešení mluví racionální úvaha, podle níž má modernizace největší šance na úspěch tehdy, když se změny v technice a kultuře vzájemně podporují (Inglehart 1997: 10). Navíc kompromisní varianta stanovení priorit dalšího rozvoje země je i v souladu s tezí, kterou aktuálně rází zastánci teorie modernizace, jež požaduje komplexní hard i soft zaměření modernizačních procesů. (Machonin 2000)

Tabulka 4-2 Která orientace je důležitější pro budoucí úspěch ČR?

N = 2353 /1037, údaje v %	Veřejnost	Elity
Orientace na rozvoj vědy a techniky	29	38
Smíšená orientace	48	48
Orientace na rozvoj kultury, důvěry a sociální soudržnosti	24	14

Zdroj: autoři a CESES 2007 a 2008

Vyhraněně jednostranné hard (technické) nebo soft (sociokulturní) modernizační cesty mají jen menšinovou podporu v řadách elit i veřejnosti. Zhruba polovina dotázaných občanů i většina elit se názorově nachází mezi těmito dvěma póly a kombinuje prvky obou zmíněných modernizačních cest. Do jisté míry jako paradox se dá hodnotit častější příklon veřejnosti k sociokulturní orientaci, než je tomu u elit, které by měly občany na cestě k postindustriální společnosti vést. Můžeme se totiž oprávněně ptát, proč je vyhraněná soft modernizační orientace českých elit tak malá, když naše zaostávání za Západem bylo způsobeno právě demodernizací v sociokulturní oblasti v časech socialismu? (Srovnaj: Schöpflin 1991, Machonin 2000, Machonin a kol. 2001, Havelka – Müller 1999) Logicky bychom se teď měli snažit Západ dohánět právě v této oblasti, když už máme vybudovanou tržní ekonomiku a formální instituce regulující život společnosti. Zdá se tedy, že veřejnost rozumí budoucnosti české společnosti lépe než současné elity.

4.5.2 Vzory modernizační cesty

Jen velmi těžko lze získávat následovníky, když představy o budoucnosti nejsou zformulovány v jednu koherentní vizi, ale ještě těžší je tomu tak tehdy, když se vůdci osobnosti nemohou domluvit a jejich představy si vzájemně odporují. Lze se oprávněně ptát, zdali české elity jako vůdci modernizace alespoň zdálky připomínají něco jako vůdcovský tým, anebo se jejich představy o budoucnosti země kříží a ruší? Spíše na nižší míru konsenzu uvnitř elit ohledně dalšího směřování české společnosti poukazuje velká rozptýlenost modernizačních vzorů, které pro českou společnost nabízejí. I když se drtivá většina z nich vyslovila pro západní model modernizace, jejich volba následováníhodné země je značně rozptýlená. Celkově pro elity je následováníhodným vzorem především Německo, pro politické elity je to Irsko⁹. Ze seznamu zemí jmenovaných

9 Uporozňujeme, že terénní sběr dat našeho výzkumu proběhl v době před světovou finanční krizí.

českými elitami jako vzor pro další vývoj ČR dále vyplývá, že se máme orientovat hlavně na evropské země (dohánění Západu je v očích elit hlavně doháněním vyspělé části Evropy) a to především na velké země integračního jádra EU, i když celkově mezi vzorovými zeměmi převažují menší země z různých částí světa. Je příznačné, že se představitelé našich elit nekonzentrují na jednu dominantní zemi, ale jejich preference vzorových zemí jsou značně rozptýlené, a proto nelze stanovit jeden specifický a všeobecně přijatelný zahraniční model rozvoje ČR. Nicméně nelze si nevšimnout, že nejčastěji zmiňovanými vzorovými zeměmi jsou Německo a Švédsko, které imponují respondencím hlavně pro svoji silnou ekonomiku na jedné straně a „příkladně“ vyřešenou otázku sociálního a zdravotního zabezpečení na straně druhé. Příklad Irsku, které častěji preferují politické elity, vypovídá o zvýšené citlivosti politických elit na otázky působení v EU (např. čerpání strukturálních fondů EU), při jejichž řešení si Irsko počínalo velmi zdatně. Rozhodně nepopulární jsou pro české elity země postkomunistického světa. Pouze 3% respondentů (z těch, co uvedli dvě země) zmiňují jako první či druhou volbu nějakou postkomunistickou zemi. Navíc se jedná pouze o Slovensko a Slovinsko. Plinych 88% respondentů (z těch, co uvedli dvě země) volilo výhradně evropské země, z nichž pouze Norsko a Švýcarsko nejsou členy Evropské unie. Z minevropských zemí uvádějí respondenti pouze Nový Zéland a Spojené státy americké. Téměř polovina respondentů (z těch, co uvedli dvě země – 46%) vybrala dle počtu obyvatel středně velkou zemi, tedy odpovídající Česku. Celkem jako první či druhou volbu uvedlo alespoň jednu středně velkou zemi 70% respondentů. Téměř polovina respondentů (z těch, co uvedli dvě země – 47%) uvedla jako první volbu evropskou, nepostkomunistickou a dle počtu obyvatel středně velkou zemi (Belgie, Nizozemí, Portugalsko, Rakousko, Řecko, Švédsko, Švýcarsko). (Fritš – Bednařík – Nekola 2008: 187–190) Dá se tedy říci, že existuje určitá obecná představa elit o následováním vzoru. Měla by to být evropská demokratická země, která má přibližně stejně obyvatel jako Česko.

Z hlediska vize modernizace české společnosti je to však představa zalostině nedostatečná. Ani v Evropě není kapitalismus všude stejný. Ze strategického hlediska dohánění Západu je to velmi důležitá informace, která je buď pod rozlišovací úrovní českých elit, anebo, a to je daleko více pravděpodobně, elity nenacházejí ohledně zahraničních vzorů pro Českou republiku dostatečný konsenzus, který by byl vhodným základem pro soustředěnou strategii napodobování vyspělejšího modelu. Zahraníční vzor české modernizace je značně rozostřený, a proto spíše než ke strategické selekci svádí k živelné snaze typu: „Ze všeho alespoň

něco!“ Potvrzuje se naše předcházející hypotéza, podle níž nejenže nemáme jednu velkou vizi budoucnosti pro větší veřejnosti, ale že zde není ani několik zřetelně definovaných vzorů (vizí), na které by se mohla soustředit smysluplná veřejná diskuse.

Tato i výše uvedená data ilustrují spíše nedostatek konsenzu elit ohledně způsobu modernizace české společnosti. Nízká míra konsenzu uvnitř elit říká, že se směřování modernizace by mohla do jisté míry vysvětlovat i neschopnost elit přijít s modernizační vizí, za níž by se mohla seřadit větší skupina následovníků. Minimálně platí, že soutěž vizí a cest jejich realizace je v českém kontextu značně narušena současnou krizí chápání budoucnosti jak u elit, tak u veřejnosti. Jiné vysvětlení absence vizí především v našem politickém životě nabízí Jan Keller (2001), který se domnívá, že v dnešní rychle se měnící postmoderní době je výhodnější žádnou vizi nemít. Výhody „bevizového styku“ politických vůdců se svými voliči lze spatřovat v lepší možnosti flexibilně reagovat na změnu politické situace, v posílení vlastní imunity vůči snahám o kontrolu konzistence postojů (a to jak ze strany voličů, tak i konkurence), v eliminaci obvinění ze zpronevěření se vlastní vizi, tj. hrozby ztráty politické tváře vůdců a v podřízení si rozsáhlejšího prostoru pro zákulisní dohody s vůdci jiného politického zabarvení. Je zcela evidentní, že české elity dnes rozhodně nepůsobí dojmem otevřeného „vůdcovského týmu“, a ani se nedá říci, že by v ČR mezi sebou soupeřily dvě nebo několik vyhraněných vizí modernizace společnosti podporované různými částmi (frakcemi) elit.

4.5.3 Westernizace českou cestou

Dohánět v modernizační soutěži jiné země znamená buď přidat v napodobování těch nejuspěšnějších, anebo si najít vlastní zkratku, tj. v našem případě vynalézt jakousi „českou uličku“ k prosperitě. Získaná data naznačují, že heslo: „Západ náš vzor!“ není v ČR až tak populární, jak by se mohlo zdát podle společně sdílené ambice elit i veřejnosti Západ dohánět. Jen mírná většina české veřejnosti považuje kopírování západních modernizačních vzorů za smysluplnou snahu. Většina dotázaných občanů sice uznává nezbytnost přizpůsobovat se Západu, zároveň se ale česká veřejnost vyznačuje i značně rozšířenou provinční ambicí Západ poučovat. Většina občanů je přesvědčena, že západní vzor modernizace může ČR svým způsobem obohatit, a to hlavně v sociokulturní oblasti. Jinými slovy vlastně říkájí, že westernizace ČR v podobě přebírání západních vzorů modernizace, je sice nezbytná, ale měli bychom ji zvládat

vlastní, českou cestou. Postoje elit jsou v daném ohledu sice do značné míry podobné, ale přece jen zřetelně prozápadnější. Především významně větší podíl elit považuje westernizaci za smysluplnou a nezbytnou pro lepší budoucnost ČR. Na druhé straně i pro většinu elit je v nahližení na Západ patrná provinciální sebestřednost, která se jen těžko smíruje s jeho technologickou „nadřazeností“.

Tabulka 4-3 Postoje veřejnosti a elit k západní variantě modernizace

N = 2353 / 1037, údaje v %	Rozhodně / spíše souhlasím	
	veřejnost	elity
Je nesmyslné kopírovat modernizaci západních zemí.	41	31
Nezbývá nám nic jiného než se přizpůsobit Západu.	53	59
I když je Západ ekonomicky vyspělejší, mohli by se od nás učit.	62	65

Zdroj: CESES 2007 a 2008

Je jisté dosti ironickým zjištěním, že občané ČR, kteří většinou sebevědomě naznačují Západu, že ekonomická vyspělost není vším, za největší vklad Čechů do Evropské unie považují jejich levnou pracovní sílu (CVVM 2004). Naopak opatrnější elity nabízejí Evropě především vzdělanost, kreativitu a duchovno (Fric 2005: 21). Jak ale naznačuje velmi rozostřený modernizační vzor elit, tyto své prominentní vlastnosti nedokážou „prodávat“ efektivně, tj. na pozadí soustředěné modernizační strategie ČR. Proto zůstává otevřenou i zásadní otázka, kdo je ve své nabídce vlastně realističtější? Jestli se nakonec nabídka levných „zlatických ručiček“ v západní Evropě neseťká s větší poptávkou než nabídka špičkových mozků. Kdo se tedy v Evropě více prosadí, elity, anebo běžní občané? A dokážou se prosadit dohromady, když se jejich představy o možném vkladu do EU tak liší? Jak to může dopadnout, v mnohém naznačují názory občanů a elit na působení ČR v EU.

4.6 CESTA EVROPEIZACE

Z předcházejících odpovědí představitelů českých elit lze usuzovat, že westernizace v jejich myšlení představuje především přizpůsobování se evropsky laděnému modernizačnímu modelu. Jeho nositelem (v různé míře) jsou v očích elit většinou „staré“ státy EU. Lze tedy říci, že

westernizace ČR v sobě obsahuje i řešení otázky, jak se ČR strategicky vypořádá se začleněním do EU. Můžeme se tedy ptát, jak si tuto „EU-ropeizaci“ ČR české elity a veřejnost vlastně představují? Jaká strategie působení ČR v Evropské unii se jim zdá nejvhodnější? Faktorová analýza odhalila tři základní orientace strategického uvažování českých elit i veřejnosti v souvislosti s působením ČR v EU.

První z nich, nejvíce rozšířená, je „provinciální orientace“. Na jejím pozadí se odvíjejí konkrétní strategie ostrážitého hledače národních kompetencí, obránce národní suverenity a strategie ochrany zájmů českých podniků. Široká podpora provinciální orientace vysvětluje i nízkou podporu (34%) českých elit myšlenky propojení zemí Evropské unie do jednoho federálního státu. Celkově by se tato „konsenzuální“ orientace veřejnosti a elit dala označit jako střechně ambiciózní a nejméně otevřená procesům EU-ropeizace ČR, která dobře harmonizuje se zastaralou vizí moderní společnosti fakticky izolované od ostatního světa.

Tabulka 4-4 Role ČR v EU – „provinciální orientace“

N = 2353 / 1037, údaje v %	Určitě/spíše ano	
	veřejnost	elity
Snažit se získat co nejvíce kompetencí a co největší podíl na rozhodování v EU.	79	88
Usluovat především o zachování svojí státní suverenity.	84	81
V maximální míře využívat možnosti státní podpory a ochrany českých výrobků v EU.	88	85

Zdroj: CESES 2007 a 2008

Druhou nejvíce rozšířenou strategickou orientací veřejnosti a elit ve vztahu k EU je vysoce ambiciózní „aktivistická orientace“, jež sestává ze dvou zdánlivě protichůdných strategií: ze strategie rebelů usilujících (navzdory hlavnímu proudu) o ekonomickou liberalizaci EU a strategie specialisty, který se naopak snaží přizpůsobit a hledat ty oblasti politiky EU, kde by se mohl stát nepostradatelným. Obě tyto strategie předpokládají vysoký stupeň otevřenosti vůči „EU-ropeizaci“ a mohou se dobře doplňovat. Na straně veřejnosti má tato strategie spíše podobu nekonformního až rebelantského postoje k aktuálnímu modelu EU. Na druhé straně elity sice také spíše tendují k rebelantství, ale častěji než veřejnost preferují konformní strategii nepostradatelného specialisty. K rebelantství veřejnosti se více než ostatní typy elit přibližují politické elity.

Tabulka 4-5 Role ČR v EU – „aktivistická orientace“

N = 2353 / 1037, údaje v %	Určitě/spíše ano	
	většinou	elity
Požadovat volný obchod s celým světem, nejen v rámci EU.	78	76
Soustředit se na vybrané oblasti politiky EU a stát se zde nepostradatelným specialistou.	51	61

Zdroj: CESES, 2007 a 2008

Třetí strategická orientace má nejmenší podporu a z hlediska role České republiky v EU ji lze hodnotit jako spíše nevyraznou a málo ambiciózní. Překvapivě sestává ze dvou zásadně rozdílných strategií. První z nich by se dala nazvat pasivní strategií černého pasažéra, který využívá všech výhod členství, ale sám se snaží přispívat co nejméně. Druhou je aktivní strategie vzorného člena, který se vždy přizpůsobuje hlavnímu názorovému proudu v EU. Z hlediska „EU-ropeizace“ jsou tyto strategie možná málo ambiciózní, ale zato neodporují jejímu obsahovému zaměření. Z hlediska srovnání veřejnosti a elit, je zřejmé, že nevyrazná orientace vyhovuje spíše veřejnosti než elitám, které by chtěly hrát v EU výraznější roli.

Tabulka 4-6 Role ČR v EU – „nevyrazná orientace“

N = 2353 / 1037, údaje v %	Určitě/spíše ano	
	většinou	elity
Investovat do záležitostí EU co nejméně, ale nabízených výhod a prostředků využívat, co nejvíce to půjde.	53	42
Jít s hlavním názorovým proudem v EU a diplomaticky těžit z pověsti vzorného člena.	42	52

Zdroj: CESES, 2007 a 2008

Jednotlivé typy elit mají na působení ČR v EU poměrně jednotné názory. Pouze ve dvou případech jsou rozdíly mezi nimi statisticky významné. Jde o roli „konformisty a vzorného člena“, kterou nejvíce podporují elity politické, ekonomické a duchovní (~ 65 %), a roli „černého pasažéra“ (investovat co nejméně a brát co nejvíce). Tuto roli nejvíce odmítají elity politické, administrativní, mediální a duchovní (~ 65 %) a největší souhlas nachází u ekonomických elit (64 %).¹⁰

10 Zdroj: CESES 2007.

4.7 EVROPANSKÁ A PROVINCIALNÍ MENTALITA

Problém historické diskontinuity českých elit implikuje skutečnost, že moderní česká společnost musela být budovaná zdola. Již od svého vzniku v 19. století to byla hlavně plebejská společnost sedláků a malých měšťáků, v níž téměř absentovaly elity vyššího než lokálního a regionálního ranku. V tomto prostředí provinciální malosti bylo také jen stěží možné očekávat zrod osobností velkého formátu, schopných dohlédnout dále než na horizont hranic českých zemí v rámci habsburské monarchie, již byly Čechy a Morava tenkrát součástí. Byla to společnost nejen jazykové, ale i sociální jednoty, která rozdíly na společenském žebříčku vnímala negativně. Jak píše Jan Patočka ve svém slavném eseu o Česích, „...horní vrstvy vlastně chyběly a musely být teprve vytvářeny, přičemž nebylo možno klást si za cíl žádnou strnou sociální diferenciaci, ale usilovat o těsný dobytek různých složek společnosti“. (Patočka 1992: 12) Námisto hledání dostatečného odstupů pro nadhled nutný k nacházení obecnějších souvislostí zde existovaly podmínky spíše pro ponoření se do vnitřních národních problémů a domácích žabomyších válek. Takové prostředí „nemá nikterak vhodnou půdou pro výchovu vedoucích mužů“. (Patočka 1992: 12) Ti zde mohli vzniknout jen zřídka a jakoby náhodou, čehož příkladem je T. G. Masaryk, který však podle Patočky zůstal izolován a nezaložil žádné následovníctví. Patočkův popis situace české společnosti přesně odpovídá tomu, co se dá nazvat český provincialismus daný historickými okolnostmi vývoje české společnosti. Také Jiří Pehe nachází kořeny českého neduhu provinciální sebezahlednosti a útlaku do vlastního mikrosvětla v dějinách českého národa. Český provincialismus podle něj nemůže být ničím překvapivým, když si uvědomíme, že české země byly po staletí provincií Rakouska-Uherska, později protektorátem třetí říše, a ještě později periferií sovětského impéria. Po staletí se o Česích rozhodovalo jinde než v Praze a je tedy přirozené, že Češi přenechali světovost těm, kteří o nich rozhodovali. (Pehe 1996) Toto tvrzení však není zcela přesné. Mýšlenkové uvíznutí Čechů ve svých „malých českých dějinách“¹¹ nebylo dílem okamžiku a nebylo tožlné. Dějiny moderní české společnosti lze po vzoru Jana Patočky chápat i jako tragický zápas o vymaření se ze zajetí malých českých dějin, který se však nikdy nepodařilo vyhrát, i když vítězství již bylo na dosah. (Patočka 1992: 14–5)

¹¹ „Malé české dějiny jsou zápasem této ‚zdola‘ vybudované společnosti o vzestup a rovnoprávnost.“ (Patočka 1992: 11)

K tomu lze dodat jen to, že zápas mezi tendencemi k provinciálnismu a ke světovosti s pádem komunistického režimu neskončil a probíhá i v současnosti. Jeho projevy jsou markantní především v aktuální veřejné diskusi ohledně role ČR v Evropské unii. Již bylo řečeno, že westernizace české společnosti naráží na mentální uzavřenost před světem a provinciální sebestřednost elit i občanů a že elitami i veřejností nejčastěji podporovanou strategií našeho působení v EU je obhajoba suverenity ČR. Tyto závěry představují naléhavé výzvy pro vůdcovství českých elit a významně formují jeho společenský kontext, na který se musí tak či onak adaptovat. Podívejme se tedy na to, jak vypadá aktuální poměr provinciální a evropské mentalit v ČR. Ze získaných dat lze zjistit, že evropská mentalita je více rozšířena mezi elitami než ve veřejnosti a že ve struktuře jejich nositelů se relativně nejčastěji proslazují ekonomické elity. Naopak nejméně evropské jsou politické elity, které se blíží spíše provinciální mentalitě veřejnosti.

Tabulka 4-7 Evropská a provinciální mentalita elit a veřejnosti

Údaje v %	evropská	sítka	provinciální	Celkem
Elity	37	39	24	100
Veřejnost	12	30	58	100

Zdroj: CESES 2007 (N = 1037) a 2008 (N = 2353)

Z hlediska dohánění Západu jsou elity jasně vpředu před veřejností, ale zřejmě to nedávají dostatečně najevo. Jedním ze základních zjištění výzkumu veřejnosti je, že současnou situaci sice vnímá velmi kriticky, ale na prostá většina obyvatel nemá sklon k jejímu radikálnímu řešení.¹² Zdá se tedy, že současná vztahy mezi veřejností a elitami lze považovat za stabilní.

4.8 VZÁJEMNÉ VZTAHY DEMOKRATICKÝCH ELIT A VEŘEJNOSTI

V demokratických společnostech se postupně vyvinula celá řada různých typů vazeb mezi elitami a veřejností. Tyto vazby mohou být formální,

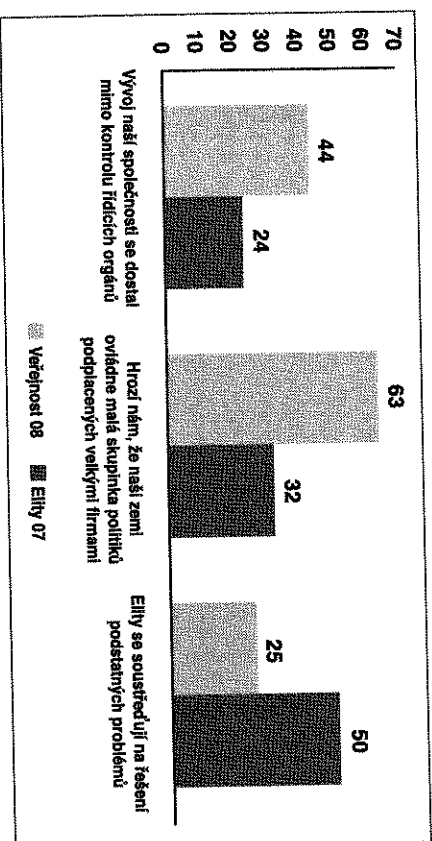
12 I když nutno podotknout, že 26% respondentů (CESES 2008), kteří se více či méně kloní k názoru, že uspokojení společnosti je třeba radikálně změnit, absolutně představuje hrozivě velký počet obyvatelstva. Obzvlášť alarmující je tento údaj, když si představíme, že jde vlastně o potenciál, který čeká na populistického vůdce, jenž ho dokáže změnit v jednosměrné myšlence, rozvrácený dav.

upravené zákonem nebo neformální, založené na tradici a (politické) kultuře dané společnosti. Ať už má toto spojení jakoukoliv podobu, vychází ze základního předpokladu demokracie, že preference veřejnosti jsou reflektovány ve výstupech politiky (Manza – Cook 2002). Tento samozřejmý předpoklad je však poněkud komplikován reprezentativním uspořádáním moderních demokracií, kde je rozhodující role reprezentantů a jejich chápání vlastní odpovědnosti nejenom vůči voličům, ale vůči celé společnosti. Teorie demokracie nabízí dva hlavní pohledy na způsob, jak by měli reagovat zvolení reprezentanti na veřejné mínění. V prvním případě dávají voliči svůj mandát *delegátům* (*mandate/delegate view*), kteří by měli cílevědomě reflektovat preference svých voličů (McCrone – Kuklinski 1979). Reprezentanti jsou pouhými prostředníky a služebníky v podřízeném postavení vůči těm, kteří je zvolili. V každém případě mají sledovat pouze zájem svých voličů a nikoliv svůj vlastní (Pitkin 1967). Z tohoto pohledu by veřejné mínění, vyjadřované pomocí různých mechanismů (volby, výzkumná šetření, aktivní zájmových skupin), mělo hrát zásadní roli při formulaci veřejných politik a při rozhodování o zásadních záležitostech. Tvůrci politik by tak měli pozorně zvažovat a dokonce i následovat „dikrát“ veřejného mínění. (Foyle 1999). Oproti tomu *poručnický pohled* (*trustee view*) předpokládá výrazně větší autonomii zvolených zástupců, kteří by měli mnohem více spoléhat na svůj úsudek spíše než na pravděpodobně neinformované mínění svých voličů potažmo veřejnosti. Vyjádření veřejného mínění je omezeno prakticky pouze na pravidelné volby, ve kterých jsou voleni ti nejlepší, kteří poté jednají ve veřejném zájmu. (Foyle 1999) V jiných případech je naslouchání „hlasu lidu“ nemoudré, nežádoucí a postrádá legitimitu.

Jak jsme ukázali výše, česká veřejnost i elity ve svých postojích preferují spíše první pohled, který chápe politiku jako reprezentanty naslouchající názorům veřejnosti. Jaká je však realita, tj. (1) opravdu vnímá veřejnost současná elity jako své zástupce a (2) považují elity veřejnost za rovnocenného politického aktéra?

Pro nikoho, kdo alespoň občas sleduje zpravodajství, není jisté velkým překvapením zjištění, že veřejnost nemá ke svým (nejen) politickým elitám a institucím příliš velkou důvěru (např. ve srovnání s odbory či neziskovými organizacemi a jejich zástupci). Mezi nejméně důvěryhodné akteři patří politické strany a samotní politici a obecně lze říci, že méně důvěřují politickým institucím a autoritám „party losers“ a lidé s nižším socio-ekonomickým statusem. Česká veřejnost je ke svým elitám velmi kritická a jedinou skupinou, která je jim alespoň trochu nakloněna, jsou voliči ODS a lidé s nejvyšším sociálně-ekonomickým statusem. Voliči

Graf 4-1 (Ne)odpovědnost politických institucí a autorit (v %)

Zdroj: CESES 2007, 2008

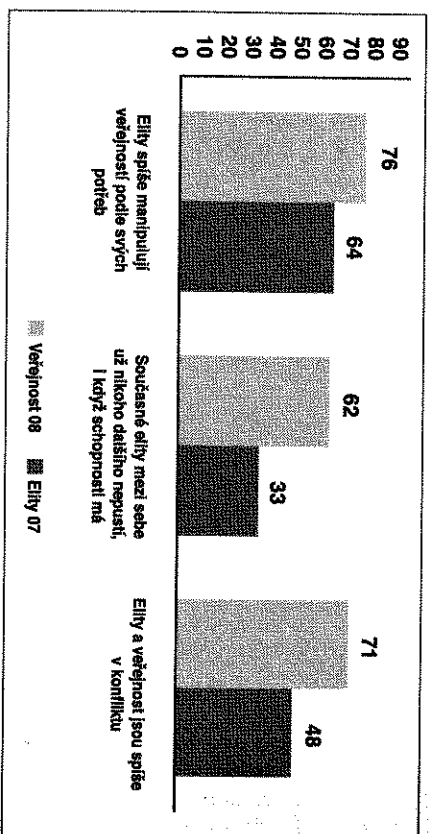
ostatních politických stran a také lidé s nižším sociálně-ekonomickým statusem nepovažují české elity za odpovědné svým voličům nebo občany své zemi. Naopak podle nich vytrvávají zkorumpované skupinky, které neřeší opravdové problémy (a i kdyby chtěli, tak by toho nebyli schopni).

Naopak naprostá většina elit nevěří tomu, že by se vývoj společnosti dostal mimo „jejich“ kontrolu a za reálnou nepovažují ani hrozbu korupční symbiózy politiků a byznysu. Přesně polovina je také přesvědčena, že jsou elity odpovědné a soustředí se na řešení podstatných problémů. Mezi skupiny elit, které „nedrží basu“ patří především voliči KSČM a občanské a duchovní elity, avšak rozdíl v postojích jsou malé.

Prakticky všechny normativní teorie demokracie považují ve vztahu mezi veřejností a elitami za klíčové to, do jaké míry dokáže veřejnost své elity kontrolovat, nakolik je přístup mezi elity uzavřený pro ne-elitu (zestupná mobilita) a nakolik elity sledují zájmy veřejnosti (tj. zda jsou elity odpovědné a berou v potaz mínění veřejnosti).

Z tohoto pohledu lze říci, že česká veřejnost vnímá elity jako relativně nepřítelemskou a uzavřenou skupinu lidí manipulující s veřejným míněním. Veřejné mínění je podrobno „masáží“ a řízeno a manipulována tak, aby si elity zajistili podporu pro svá rozhodnutí (Rounce 2004). Do této manipulace vstupují nejenom elity politické, ale i ekonomické a další zájmové skupiny např. financováním různých asociací, think-tanků, analytických pracovišť nebo mediálních kampaní (Manza – Cook 2002). Podle teoretiků moci je právě manipulace nejefektivnějším mocenským

Graf 4-2 Vztah elit a veřejnosti (v %)

Zdroj: CESES 2007, 2008

Pozn.: Respondentům byly postupně přečteny tři dvojice vzájemně protikladných výroků s požadavkem, aby zvolili ten, ke kterému se přiklánějí. Graf znázorňuje vždy druhý z dvojice výroků a procentuální podíl respondentů, kteří se k danému výroku přiklonili (součet odpovědí rozhodně a spíše druhá varianta).

náštroj prosazování vlastních zájmů a ve spojení s relativní uzavřeností podporuje ve veřejnosti pocit bezmoci vůči vládnoucí elitě. Tuto bezmoc v postojích veřejnosti potvrzují i další výzkumy zabývající se například otázkami vlivu občanů na různé rozhodovací úrovně (místní a centrální) a také naše zjištění vyplývající z toho, jak hodnotí veřejnost sama sebe v roli politického aktéra. Je příznačné, že právě s výrokem o manipulaci veřejnosti souhlasí do značné míry i samotné elity a je to jeden z mála postojů, na kterém se veřejnost a elity shodnou.

Přibližně polovina respondentů z řad veřejnosti se cítí být více či méně dezorientovaná a považuje život v dnešní společnosti a rozhodovací proces o veřejných záležitostech pro běžného občana za příliš složitý a těžko zvladatelný. Je to právě míra dezorientace, která výrazně diferencuje veřejnost. Nejméně dezorientovaní jsou voliči ODS a je také patrná zřejmá souvislost se socioekonomickým statusem (čím nižší, tím větší pocit dezorientace). Naproti tomu elity se cítí v dnešní společnosti jako „ryby ve vodě“ a podstatná část z nich pochybuje o schopnostech běžného člověka dostatečně pochopit složitost politického rozhodování. Projevuje se tak nejenom vůdcovský deficit českých elit (Fric a kol. 2008), ale odpovědi naznačují také nedůvěru v reálné schopnosti veřejnosti dostát

roli aktivního politického aktéra, kterou vyžaduje preferovaný participativní model demokracie.

Tabulka 4-8 Hodnocení veřejnosti jako politického aktéra

	V08/E07	V08/E07		
1	Lidé jsou spíše ustrašení a bojí se veřejně vyslovovat.	60/59 %	35/38 %	Lidé jsou spíše sebevědomí a nebojí se veřejně vyslovovat.
2	Když jde o veřejné záležitosti, obvykle se hádají.	63/66 %	32/31 %	Ovšem tahnou za jeden provaz.
3	Sice občas reptají, ale vždy udělají to, co po nich elity chtějí.	64/67 %	30/29 %	Nakonec si udělají to, co chtějí, bez ohledu na elity.

Pozn.: Zbytek do sta procent tvoří odpověď „nevím“.

Zdroj: CESES 2007, 2008

V až vzácné shodě vnímají elity i veřejnost lidi v České republice spíše jako ustrašené, rozhádané a ve věku svých elit. O to více však lidé spoléhají na elity a přejí si, aby současnou situaci změnil. Preferované způsoby politické a politážno i sociální změny v české společnosti jsou totiž v dosti velkém rozporu nejen se striktním odmítnutím poručnícké demokracie, ale také s principy reprezentativní demokracie založené na soupeření vizí a idejí politických stran.

4.9 ZÁVĚR

Můžeme tedy mluvit o vzájemném despektu mezi elitami a veřejností, kdy česká veřejnost nedůvěřuje svým elitám, a pokud má vůči nim nějaká očekávání, tak je současně elity rozhodně nenaplňují. Podobně však ani elity nepovažují veřejnost za vyrovnaného mocenského partnera a jsou si jisti tím, že lze veřejnosti snadno manipulovat. Tomu také odpovídá jejich jednání, které naznačuje, jak moc jsou si české elity jisté, že jim jde skoro vše, od ovlivňování justice, přes urážlivé chování k soupeřům po zmanipulované veřejné zakázky. Tento skeptický pohled na veřejnost je však sdílený i ve velké části veřejnosti a zatím tedy nelze příliš mluvit o Českých jako aktérech, kteří cí demokracie principy a demokracii vnímají jako hodnotu samu o sobě. Preference větší odpovědnosti občanů za správu věcí veřejných a kritičnost k vládnoucím elitám tak zůstává spíše rétorikou než signálem společenské modernizace známé ze západní

Evropy. Česká veřejnost se nechtí být vyrovnaným mocenským partnerem svým elitám, od kterých očekává spíše zneužívání jejich výsadního postavení, kterému navíc nedokáže zabránit. Odtud možná pramení víra v to, že jedině silný vůdce dokáže ochránit zájmy veřejnosti před zkorumpovanými elitami.

Vzhledem k výše uvedenému se české elity jako demokratické elity nechovají dostatečně inteligentně, aby mohly dlouhodobě čelit konspiračním náladám veřejnosti, které provokují nástup plebiscitního vůdce, jenž se svezce na vlně populistického antichlismu a povede veřejnost proti nim. Možná je demokratickým standardem, že státní elity tvoří hustou síť a jsou vlivné, ale nezdá se nám zcela standardní, aby si o nich zároveň naprosta většina občanů myslala, že jsou to zkorumpovaní konspirátoři, kteří tvoří uzavřenou síť kompliců. Lehkovážnost elit proto rozhodně není na místě. Nikdo nemůže tušit, jestli bude masami „nalezený“ plebiscitní vůdce osvícený demokrat anebo extrémista, který po svém zvolení demokracii zničí.

Když to shrneme, tak nám vychází, že rozpor mezi veřejností a elitami spočívá jak v hodnocení vůdcovských schopností elit, tak v hodnocení jejich morální integrity. Většina elit se domnívá, že elity vůdcovské schopnosti mají a že nejsou zkorumpované. Naopak většina veřejnosti považuje elity za neschopné vůdcovství a také za zkorumpované. Důsledkem je, že veřejnost elity buď nenásleduje, případně že elity svým příkladem nevedou veřejnost správně. Česká veřejnost se k napodobování západních vzorů staví dost rezervovaně a požaduje, aby elity přišly s vlastní vizí „modernizace českou cestou“. Jinými slovy očekává, že se elity ujmou své vůdcovské role ve společnosti a nebudou spoléhat jen na západní vzory. České elity ale konkrétnější vizi budoucnosti, o kterou by stála většina obyvatelstva, zatím nebyly schopny nabídnout. Za to si od veřejnosti vysloužily různé hanlivé nálepky a notnou dávku nedůvěry. Podle značné části české veřejnosti naše elity nezápasí o odborné a morální vůdcovství ve společnosti, ale využívají se v tajných kartelových smlouvách, zákulisních manipulacích a v korupční kolaboraci. Slušná vize dohánění Západu zatím chybí. Zdá se tedy, že Čechům „ujel vlak“ ani ne tak v technice, jako v perspektivním myšlení elit i veřejnosti. Zůstávají ve svých prioritách! Doháněním minulosti Západu Západ nedoženou. Zatím to ale nikomu příliš nevaří. Krize budoucnosti zůstává z valné části nereflktována.

Tato obecná krize chápání budoucnosti u českých elit i veřejnosti naznačuje, že jsme ještě stále Patočkovou „společností asvobozerských slabů“, kteří sami nevědí co se sebou dělat. Elity společnosti nevedou a občané se

nechovají podle přijatých pravidel. Jedni i druhí slevují ze svých nároků na ty druhé. Vůdcovský kapitál elit je sice malý, ale za dané situace to nikoho příliš nezrušuje. Občané na elity nadávají, ale zatím ve větší míře své chování neradikalizují. Elitám stačí vůdcovství předstírat a veřejnost své nedostatky ráda omlouvá špatným příkladem elit. Oběma stranám toto nenáročné prostředí vyhovuje. Řečeno s Ortegou y Gassetem, ani jedna strana si neplní svůj „*škol doby*“. Elity i veřejnost tak nakonec rozumí své budoucnosti stejně – vzájemně se přerupt bez větší škody a co nejvíce si užívají výhod konzumního způsobu života na semiperferii „*spotřební civilizace*“ (Svíták 1989). Dál si v klidu pěstovat své „*malé české dějiny*“ (Patočka 1992) pěkně v závětrí Evropské unie a globalizačních procesů.

5. Výzva pátá: Institucionální rámec

František Ochraňa

5.1 ÚVOD

Vlády mohou přistupovat k budoucnosti koncepčně různě. Zjednodušeně řečeno, mohou buď spoléhat na autonomnost společenského vývoje, volnou hru společenských sil a odmítat „plánování budoucnosti“, nebo naopak mohou přijímat „aktivní účast na tvorbě budoucnosti“, vytvářet plány a projekty jako ideální obrazy budoucích stavů společnosti, o nichž se předpokládá, že jsou v principu dosažitelné. Tyto postoje pochopitelně přímo ovlivňují podmínky vytvářené pro profesijní pojetou prognostickou tvorbu. Zkušenosti z posledních dvou desetiletí ukazují, že i u nás docházelo k „přilivům“ a „odlivům“ zájmu vlády o systematické poznávání budoucnosti země – věcně korespondující nabídka institucionálního rámce pro prognózování.

Přísně vzato, k poznávání budoucnosti je obtížné zaujmout jednoznačně exaktní stanovisko, protože samotná budoucnost v principu nemůže být přednětem *empirického* zkoumání. O budoucnosti je možné pouze spolehlivě prohlásit, že bude. Co však bude jejím obsahem, nelze s jistotou říci.

Tato skutečnost vede liberalisty k rezignaci na „aktivní účasti na tvorbě budoucnosti“. Stoupenci tohoto přístupu nacházejí v dějinách dostatek argumentů k tomu, aby pohlíželi na „plánování budoucnosti“ s despektrem, přičemž se nezdádka odvolávají na krach reálného socialismu, této extrémní formy „plánované budoucnosti“.

Na druhé straně se však ukazuje, že existuje řada problémů, k nimž v současnosti například patří finanční krize, stárnutí populace a krize financování důchodového systému, či výzvy znalostní společnosti, které staví otázku o potřebě institucionálního zájmu pro jejich „zvládnutí“. Zdálo by se tedy, že objektivně vzniká potřeba po stránce idejí strategického

vládnutí. Ve skutečnosti však v podmínkách ČR i nadále převládají ne-gativní (případně indiferentní) vztah ke strategickému vládnutí a strategickému řízení společnosti. To je dáno v podstatě míře negativní zkušeností s centralistickým plánováním. Jakékoliv ideje o strategickém vládnutí a strategickém řízení společnosti z pohledu „budoucích výzev“ jsou zpravidla považovány za pozůstatky centralistických idejí.

Jiná situace je v zemích, kde se problémem strategického vládnutí a strategického řízení společnosti, a to jak ve formě generování idejí, tak i formou koordinace veřejných politik, zabývá řada institucí. Jejich podrobnou analýzu, s výčetem případových studií řady evropských států, podává M. Nachtmannová (Poříček a kol. 2007). Tyto instituce, jak uvádí M. Nachtmannová v citované práci (C.d.: 86–87), se na problému strategického vládnutí podílejí těmito aktivitami:

- horizontální a vertikální koordinací činností souvisejících se strategickým vládnutím,
- generováním idejí zahrnujících střednědobý až dlouhodobý časový horizont,
- participací, komunikací a odbornými konzultacemi v procesu tvorby veřejných politik, při zpracování a výběru jejich variant,
- podílem na hodnocení dopadů realizovaných politik.

Zmíněné instituce mají různou institucionální formu. Působí na úrovni centrálních vlády jako strategické jednotky, trvale fungující komise, rady či jinak učené instituce, jejichž posláním je předvádání budoucího vývoje země, zpracování strategických analýz či střednědobých a dlouhodobých výhledů společenského vývoje. Také v ČR existovaly pokusy o vytvoření obdobných strategických jednotek na úrovni centrální vlády. Následující část podává retrospektivní analýzu a popis institucionálního zázemí pro strategické vládnutí a strategické řízení v ČSFR resp. ČR. V textu se záměrně většinou upouští od normativního hodnocení dané problematiky. To má své výhody. Čtenář si může sám utvářet svůj osobní názor na daný problém, aniž by mu byl podsouván jakýkoliv ideologický názor.

5.2 ROK 1989 - POČÁTEK VELKÉHO ODMÍTNUTÍ CENTRALISTICKÝCH PLÁNOVACÍCH IDEJÍ

Po roce 1989, kdy dochází k rozpadu centrálně plánovaného řídicího systému, vznikla ve společnosti „přirozená“ averze vůči všem způsobům vládnutí, které jen slovně připomínaly centrální plánování. Ta se

projevovala i v oblasti veřejné správy odmítáním všeho, co (byť formálně) připomínalo „plánování“. Nastupující vládní moc se vyhýbala vůči předchozí „kravatové“ nomenklatuře v oblecích nejen tím, že se oděla do swetrů a flanelových košil, ale i intelektuálně, a to ve stylu „velkého intelektuálního odmítnutí“ centralistických „plánovacích idejí“. Tědější postoj nastupujících elit je možné racionálně pochopit – zrodil se vcelku pochopitelný odpor vůči všemu, co nejen bylo systémově svázáno s minulým režimem (centrální plánování), ale i vůči tomu, co i formálně připomínalo pozůstatky minulého režimu. Výsledkem tohoto „velkého intelektuálního odmítnutí“ tubého centralistického způsobu vládnutí bylo, že nastupující vládnoucí moc se přiklonila ke „klasickému“ liberalismu spoléhající se na spontaneitu společenského řádu a „všemocnost neviditelné ruky trhu“. Tento příklon byl ovlivněn i skutečností, že rozpad centralistického systému přišel tak rychle a spontánně, že nastupující nová vládní garnitura byla na transformační společenské změny koncepčně nepřipravená.

Nová vláda (celkem přirozeně) neměla a ani nemohla mít připravené koncepcce a strategie, jak efektivně transformovat společnost. Vůdci nových změn se stali ekonomové. Z pohledu uplynulých dvaceti let se zdá, že to byli právě oni, kteří měli nejucelenější (což ovšem nutně nemusí znamenat, že nejvhodnější) představy, jak reformovat společnost. Jejich pohled byl sice pragmatický, avšak převážně pouze ekonomický, spolehajíc se na to, že privatizace ekonomiky přinese komplexní transformaci společnosti. Nestalo se tak. Skutečností však je, že pohled ekonomických vůdců naší společnosti se podstatně lišil od ostatních intelektuálů, kteří se utápěli v nerealistických vizích a neměli žádný realistický projekt, jak společnost transformovat.

Protože i ekonomové stáli na téže straně barikády „velkého intelektuálního odmítnutí“ všeho, co připomínalo centralistické plánování, logicky se ideovým zdrojem této společenské negace stal liberalismus (Hayek 1990). S ohledem na liberalistické paradigma bylo pochopitelné, že nová vládní garnitura preferovala taktiku před strategií, řešení každodenních problémů před nastolením a řešením problémů budoucnosti, improvizací před koncepcí. Dominance liberalismu byla provázána spontánním odporem ke všemu, co připomínalo předchozí centralistický způsob řízení společnosti.

Za takových podmínek roli strategického řízení ve společnosti převzala improvizace. Intelektuální menšina, která si uvědomovala potřebu koncepčního řízení společnosti, seskupená zejména z Prognostického ústavu ČSAV, sice zaujala pozice politických elit, avšak nebyla jako celek

(z řady důvodů) schopna jednotně definovat potřebné vize a strategie. To vedlo k tomu, jak uvádí M. Potůček a J. Pítkýřl (Potůček a kol. 2007), že „podmínky k prosazení a uplatňování strategického vládnutí byly tedy bezprostředně po roce 1989 značně nepříznivé“.

Tento stav měl do jisté míry jak objektivní, tak i subjektivní příčiny. Nový společenský systém se přirozeně „musel“ vymezit odlišným způsobem řízení nežli předchozí centralistický způsob vládnutí.

Přestože doba po protikomunistickém převratu byla dobou plnou strategických výzev pro přeměnu a reformu společnosti, ve skutečnosti existovaly pouze dvě společensky proklamované vize – Havlova a Klausova (Potůček 2000). Obě vize provedl čas. Ukazuje se, že pokud vize nemá zůstat utopií, měla by se opírat o realistické předpoklady. Na rozdíl od Havla byla Klausova vize orientována pragmatičtěji a praktičtěji. Vycházela z liberalistického vidění světa, kde se spoléháme na samovolné fungování trhu a na výsledky souhrnného chování jednorozměrného „homo economicus“. Takto koncipovaná vize nepotřebuje žádné strategické řízení. Společnost v ní vystupuje jako samohřídlící se systém, kdy regulační zásahy vlády učiní více škody nežli užítku. Také tuho vizi, jako jednostranný pohled na transformaci společnosti, provedl čas (Box 1).

Box 1 – výsledky nezdátené kupónové privatizace

Kupónová privatizace je dnes již většinou hodnocena jako nezdátený projekt, který vedl k neférovému přerozdělení společenského majetku. Pro korektnost kritiky je vhodné zmínit, že výsledky privatizace koncem neodporují liberalistickému paradigmatu vidění světa. Privatizující subjekty se chovaly tak, jak ukazuje axiom ekonomické racionality. Maximalizovaly svůj prospěch, a to tak, jak jim dovoľovala přijatá pravidla (zákon). Jiná otázka je, proč taková pravidla zákonodárci přijali.

5.3 VZNIK A ZÁNİK FEDERÁLNÍHO MINISTERSTVA PRO STRATEGICKÉ PLÁNOVÁNÍ

„Velké intelektuální odmítnutí“ již v listopadu 1989 signalizovalo, že idea „strategického plánování“ společností je odsouzena k životu a následněmu úhynu, protože připomínala „plevel minulé doby na poli necentrálních idejí“. Státní plánovací komise, opěrná instituce centralistického plánování, byla zrušena usnesením Federálního shromáždění ze dne 19. 6. 1990 a bylo zřízeno Federální ministerstvo pro národohospodářskou strategii jako ústřední orgán státní správy České a Slovenské

Federativní Republiky pro řešení koncepčních otázek dlouhodobé strategie hospodářského a sociálního rozvoje. Spolu se Státní plánovací komisí byla zrušena i Státní komise pro vědeckotechnický a investiční rozvoj.

V důvodové zprávě se uvádělo, že smyslem zřízení tohoto ministerstva je „posílit strategické plánování profilující především vývojové trendy a svoji informační kvalitou napomáhající ekonomickým subjektům v žádoucí orientaci ve složitém světě ekonomických vztahů zejména při vytváření vnitrostátních předpokladů přízpůsobení státu potřebám zapojení do evropských integračních procesů“. Jako by již tato citace z důvodové zprávy (podepsané předsedou vlády M. Čalfou) svojí zřetou včetně perspektivy věštila její život této instituce. Tak se také skutečně záhy stalo.

Usnesením Federálního shromáždění z 18. 7. 1990 se Federální ministerstvo pro národohospodářskou strategii přeměnilo na Federální ministerstvo pro strategické plánování, a to „Ustanovením zákonem č. 296/1990 Sb., o změnách v soustavě federálních ústředních orgánů státní správy, v jejichž čele stojí člen vlády České a Slovenské Federativní republiky“. Jeho působnost byla v novele kompetenčního zákona (zákon č. 2/1969 o zřízení ministerstev a jiných ústředních orgánů státní správy ČR), paragrafu 19 definována následovně: „Federální ministerstvo pro strategické plánování je ústředním orgánem státní České a Slovenské Federativní Republiky pro dlouhodobou strategii hospodářského a sociálního rozvoje“.

Působnost ministerstva byla dále konkretizována ustanovením, že toto ministerstvo společně s ústředními orgány pro národohospodářskou strategii republik a ve spolupráci s ústředními orgány federace a republik koordinuje přípravu strategie hospodářského a sociálního rozvoje České a Slovenské Federativní Republiky, vypracovává její návrhy a předkládá je vládě České a Slovenské Federativní Republiky (§ 20 novelizovaného kompetenčního zákona z 19. července 1990).

Povinností Federálního ministerstva pro strategické plánování bylo v procesu přípravy a tvorby strategie hospodářského a sociálního rozvoje České a Slovenské Federativní Republiky vypracovávat zejména návrhy v těchto oblastech:

- základních směrů, věcných a systémových podmínek hospodářského a sociálního rozvoje a státní politiky strukturálních změn;
- koncepcí rozvoje vědy a vědeckotechnické politiky;
- koncepce ekonomického zabezpečení obranyschopnosti a bezpečnosti státu;

- dlouhodobých koncepcí zapojení československé ekonomiky do světové ekonomiky;
- hlavních záměrů v oblasti životních podmínek a životní úrovně obyvatelstva.

K působnostem Federálního ministerstva pro strategické plánování (viz § 21) patřilo i vyhodnocování, jak je uskutečňována strategie hospodářského a sociálního rozvoje České a Slovenské Federativní Republiky a nakolik účinná byla přijatá opatření k realizaci strategie. Reálná role Federálního ministerstva pro strategické plánování byla slabá, což podrobněji analyzují Potůček a Příkrýl (2007). Koncepčně orientované působnosti stanovoval kompetenční zákon i Federálnímu ministerstvu hospodářství a Federálnímu výboru pro životní prostředí.

Po rozpadu federace dochází k následnému odbourání všech působností, které se týkaly oblasti strategického plánování a koncepční činnosti. Zvýtlžilo pragmatické vidění budoucnosti, v němž „logicky“ nebylo místo pro strategické uvažování.

Rozhodnutí k zániku ministerstva bylo přijato v říjnu 1991. V důvodové zprávě se uvádělo, že vláda v současné době přijala rozhodnutí o změnách ve způsobu zabezpečování úkolů v ekonomické oblasti a změnách v náplni a koncepci práce členů vlády, zvláště místopředsedů. Navrhla zrušit federální ministerstvo strategického plánování a jeho hlavní úkoly světit do působnosti jednak federálního ministerstva hospodářství, jednak místopředsedy vlády. Ministerstvo koncem roku 1992 zaniklo a s ním formálně i jediná státní správní instituce, která měla ve svém názvu termín „strategické plánování“.

5.4 KONEC IDEJE STRATEGICKÉHO PLÁNOVÁNÍ V ČR?

Následný vývoj (1992–1997) potvrdil orientaci na neoliberalistický pohled na svět. V tomto pohledu je budoucnost projekcí samovolných sil. Nemá smysl zasahovat do přirozeného řádu věcí. Chlít „koncipovat“ budoucnost je stejnou chimérou jako provést každodenní předpověď počasí na příštích pět let. Toto vidění na politické scéně světa zcela převládlo. Jeho protagonisty se staly i bývalé nomenklaturní kádery KSČ, které zaujaly různé pozice ve vládních funkcích. Řízení společnosti se prioritně orientovalo na ekonomické cíle. Tato orientace odpovídala tehdejšímu pragmatismu. Očekávalo se, že vyřešení ekonomické transformace povede automaticky k transformaci celé společnosti. Tak to ostatně odpovídalo logice liberalistického paradigmatu. Za takového předpokladu nebylo

potřebné mít specializované instituce, které by se zabývaly strategickým vládnutím.

„Velké intelektuální odmítnutí“ však nedokázalo prolomit tradici byrokraticko-centralistického způsobu uvažování státní správy. Výzkumy zabývající se zkoumáním veřejné politiky, které v polovině 90. let prováděl Purkrábek, Potůček a Háva, jakož i praktické poznatky autora této studie z tehdejšího působení v ústřední státní správě ukázaly, že v řízení státní správy i nadále silně přetrvává centralismus, „byť“, jak zmiňuje M. Potůček s odvoláním na daný výzkum, „s opačným znamenkem“ (Potůček a kol. 2007: 128). Paradoxně k tomu pravděpodobně přispělo i pragmatické pojetí řízení společnosti. Ekonomové, kteří zaujali klíčové pozice v řízení společnosti, se svým jednostranným ekonomickým pohledem na danou problematiku spolehnali na spontánní vyřešení problémů. K takovému způsobu vládnutí nebyly potřebné žádné instituce produkující ideje strategického vládnutí. Nastalo období „institucionálního vakuu“, v němž nebyla žádná instituce, jež by měla ve svých působnostech „produkování idejí na podporu strategického řízení společnosti“.

5.5 RADA VLÁDY ČESKÉ REPUBLIKY PRO SOCIÁLNÍ A EKONOMICKOU STRATEGII

Období 1998–2002 přináší jistý záblesk změny ve vidění budoucnosti a s tím spjatou roli vládních institucí. S nástupem prognostika a sociálně demokratického politika M. Zemana do funkce premiéra vlády dochází k vystříhání neoliberalistického vidění světa viděním prognostickým a keynesiánsky orientovaným, v jehož paradigmatu se předpokládá, že vláda má legitimitu zasahovat regulačními nástroji do ekonomiky.

Změna v paradigmatu vidění budoucnosti byla podmíněna jak objektivními faktory, tak i faktory subjektivními. Za uplynulé desetiletí od protikomunistického převratu se ukázalo, že spolehat se ryze na spontaneitu liberálního řádu automaticky nevede k naplnění transformačních očekávání. Ta lze účinně realizovat za předpokladu vytvoření adekvátních cílů. Cíle totiž plní roli předjimaných (očekávaných) budoucích stavů společnosti. Integrují aktéry k jejich realizaci, vedou k vytváření koalicí, dohod, ale i kompromisů k jejich plnění. K tomu je potřebná i činnost patřičných vládních institucí. S nástupem Zemanovy vlády tak poprvé v polistopadové historii dochází k restauraci ideje „strategického vládnutí“. Vláda vyhláší strategické cíle (např. orientuje společnost na „společnost vědění“, na solidaritu a participaci). K realizaci strategických

cíli ustanovuje v roce 1999 poradní vládní orgán s názvem „Rada vlády České republiky pro sociální a ekonomickou strategii“ (dále jen Rada) jako poradní, koordinací a iniciativní orgán vlády pro oblast strategie sociálního a ekonomického rozvoje České republiky. Působnosti tohoto orgánu byly usnesením vlády ČR č. 421 ze dne 5. 5. 1999 definovány následovně (jak ukazuje Tabulka 5-1):

Tabulka 5-1 Působnosti Rady vlády České republiky pro sociální a ekonomickou strategii

Oblast působnosti	Definování působnosti
Projednávání	Rada projednává a předkládá vládě návrhy právních předpisů týkajících se systému tvorby strategických programů sociálního a ekonomického rozvoje v České republice. Projednává a navrhuje řešení nadresortních nebo meziresortních problémů v oblasti sociální a ekonomické strategie rozvoje.
Koordinací	Rada koordinuje práce na koncepčních materiálech meziresortního, nadresortního a nadregionálního charakteru.
Podpůrná	Rada poskytuje vládě a orgánům veřejné správy odborná stanoviska k problematice sociální a ekonomické strategie rozvoje.
Vyjadřovací	Rada se vyjadřuje (v oblasti své působnosti) k návrhům právních předpisů.
„Připomínkovací“	Rada předkládá stanoviska k harmonizaci právního řádu České republiky se státy Evropské unie v oblasti tvorby strategií sociálního a ekonomického rozvoje.
Návrhová	Posláním Rady je iniciování, koordinace, sledování a vyhodnocování prací při tvorbě a realizování strategických programů sociálního a ekonomického rozvoje České republiky, Národní vize rozvoje České republiky a střednědobých resortních a regionálních koncepcí.
Expertní	Rada poskytuje vládě a orgánům veřejné správy odborná stanoviska k problematice sociální a ekonomické strategie rozvoje. Rada projednává a navrhuje řešení nadresortních či meziresortních problémů v oblasti střednědobé sociální a ekonomické strategie rozvoje. Rada se vyjadřuje (v oblasti své působnosti) k návrhům právních předpisů. Rada se vyjadřuje k nelegislativním dokumentům připravovaným v sociální a ekonomické oblasti v souvislosti s přípravou České republiky na členství v Evropské unii.

Pramen: Usnesení vlády č. 421 ze dne 5. 5. 1999, Tabulka vlastní.

Smyslem Rady bylo generovat prognostické a analytické ideje jako informační podporu vládního strategického rozhodování a strategického řízení. Usnesení vlády rovněž definovalo složení rady, jak ukazuje Box 2.

Box 2 – Rada vlády České republiky pro sociální a ekonomickou strategii
V čele Rady stál předseda. Členové Rady byli první místopředseda a další členové Rady. Předsedu rady a prvního místopředsedu jmenovala a odvolávala vláda na návrh předsedy vlády. Rada měla 21 členů, kteří byli jmenováni a odvolováni vládou na návrh předsedy Rady. Rada byla tvořena odborníky aktivně se podílejícími na tvorbě a realizaci sociálně-ekonomických strategií v oblasti klíčových resortů (například Ministerstva financí, Ministerstva pro místní rozvoj, Ministerstva průmyslu a obchodu, Ministerstva zemědělství, Ministerstva práce a sociálních věcí, Ministerstva životního prostředí, Českého statistického úřadu), územní správy a sociálních partnerů (například zástupce hlavního města Prahy, Svazu měst a obcí, okresních úřadů, Hospodářské komory České republiky, Svazu podnikatelů, odborových organizací) a vědy a výzkumu (například Akademie věd České republiky, vysokých škol, resortních výzkumných ústavů). Předseda Rady byl vládě odpovědný za činnost Rady. Svolával zasedání Rady, řídil její činnost a předkládal vládě návrhy a podněty z oblasti působnosti Rady. Navrhoval vládě kandidáty na členství v Radě. Členové Rady byli povinni se účastnit zasedání Rady a aktivně se podílet na její práci. Členství v Radě bylo nezaslužitelné. Funkční období bylo tříleté a bez omezení opakovatelné. Rada se řídila plánem práce. Zasedání Rady svolával předseda Rady podle potřeby, nejméně však jednou za tři měsíce. Příprava zasedání Rady řídil předseda Rady nebo v jeho nepřítomnosti člen Rady, který byl předsedou Rady předem určený. Přípravu zasedání Rady po organizační stránce zajišťoval ředitel sekretariátu Rady. Předseda Rady byl povinen svolat zasedání Rady na žádost vlády nebo na žádost jedné třetiny členů Rady, a to tak, aby se zasedání uskutečnilo do 5 dnů od předložení žádosti. Program zasedání Rady stanovil předseda Rady podle plánu práce Rady. Předseda Rady byl povinen do programu zařadit další bod jednání na žádost vlády nebo na žádost nejméně jedné třetiny členů Rady. Zasedání Rady bylo neveřejné. Rozhodnutí Rady byla přijímána ve formě usnesení, pro něž se musela vyslovit nadpoloviční většina všech členů Rady. Přijata usnesení byla předkládána předsedou Rady vládě. Zasedání Rady se mohly účastnit další osoby na návrh členů Rady a po schválení Radou. Další osoby se mohly účastnit projednávání pouze těch bodů programu, ke kterým byly přizvány. Ze zasedání Rady se pořizoval zápis. Za zápis odpovídal ředitel sekretariátu Rady. Činnost Rady se řídila schváleným Statutem Rady a ročním plánem práce Rady, který Rada přijímala na svém prvním zasedání v běžném roce. Za běžnou činnost Rady v době mezi zasedáními odpovídal ředitel sekretariátu Rady. Zprávu o této činnosti podával ředitel

sekretariátu Rady. Radě vlády na nejbližším zasedání Rady. Předseda Rady předkládal vládtě po schválení Radou souhrnnou informaci o činnosti Rady v uplynulém kalendářním roce a plán práce Rady na další kalendářní rok. Rada vlády České republiky pro sociální a ekonomickou strategii byla poradním, koordinacním a iniciativním orgánem vlády pro oblast strategie sociálního a ekonomického rozvoje České republiky.

Nejvýznamnějšími výstupy Rady se staly dvě Střednědobé koncepce sociálního a ekonomického rozvoje ČR (2001, 2002), které byly vzaty v úvahu na vědomí. Rada organizovala i řadu seminářů k problematice sociálního a ekonomického rozvoje.

Rada měla všechny typické znaky (přednosti a slabiny) charakteristické pro poradní orgány. Neměla žádnou exekutivní pravomoc. Nemohla tedy prakticky ovlivňovat procesy ve státní správě. Výhodou takové autonomnosti je, že takto koncipovaný orgán je nezávislý ve svém doporučení. Nevýhodou však je, že závěry takového orgánu zůstávají pouze v rovině doporučení, z nichž si pak ale exekutiva nezřídká „selektuje“ a „interpretuje“ pouze ty závěry a doporučení, které považuje z různých důvodů za přijatelné.

Hodnocení činnosti Rady podávají Potůček a Pítkryl v publikaci *Strategické vládnutí a Česká republika* (s. 129–130). V této souvislosti zmiňují tři základní úkoly – potřebu tvorby legislativních norem systému strategického řízení, zpracování dlouhodobých vizí sociálně-ekonomického rozvoje české společnosti a metodologické vedení a obsahovou koordinaci zpracování střednědobých koncepcí a jejich naplnění. První úkol, vypracovat návrh zákona o strategickém plánování, se nezdařil. Byl vládou označen jako předčasný krok. V této souvislosti je možné poznamenat, že až dosud nebyl takový zákon přijat, ještě zdaleka není fatálním faktorem pro výkon strategického plánování. To může být realizováno institucionálně tak, že vláda realizuje strategické vládnutí a že jednotlivé resorty mají ve své působnosti strategické plánování a řízení a reálně je vykonávají.

Přestože vláda přijala v roce 1999 usnesení ke zpracování „Strategického programu sociálního a ekonomického rozvoje ČR“, schválila harmonogram postupu prací na „Národní vizi rozvoje České republiky v roce 2000“ a přijala harmonogram postupu prací na „Střednědobé koordinaci resortních koncepcí v roce 2000“, úkoly se patřičně splnit nepodařilo. Zdá se, že základní příčinou byl nesoulad mezi nabídkou ze strany Rady (vize) a poptávkou resortů po prakticky orientovaném dokumentu, který by se stal informačním zdrojem pro tvorbu právě se rozvíjejících prací

na resortních koncepcích. Tento nesoulad byl ze strany některých resortů hodnocen jako selhání funkčnosti Rady. Rada však ve skutečnosti disponovala příliš malými kapacitami k metodické podpoře resortů při tvorbě koncepcí. Tato skutečnost byla využita ke kritice ze strany resortů k tomu, zda je takové pracoviště za daných podmínek potřebné.

V důsledku zmíněné divergence mezi činností Rady (vize) a pracemi resortů na vlastních koncepcích (bez „převodního můstku“ na vize), a to ve smyslu koordinace střednědobých koncepcí, Rada v této souvislosti vypracovala několik souhrnných zpráv o koncepcích předstávách resortů. Avšak jak uvádějí Potůček a Pítkryl (Potůček a kol. 2007), tyto zprávy, poskytnuté vládě ve formě informací, nebyly pro resort závazné. Změnu k obratu nenastartovalo ani vládní usnesení č. 640 ze dne 21. června 2000, jímž nabýval na účinnosti statut Rady, v němž bylo redefinováno postavení Rady. Statut definoval Radu jako poradní, koordinacní a iniciativní orgán vlády pro oblast strategie sociálního a ekonomického rozvoje České republiky. Statut definoval poslání Rady následovně:

- iniciovat, koordinovat a vyhodnocovat práce při tvorbě a realizování strategických programů sociálního a ekonomického rozvoje České republiky, Národní vize rozvoje České republiky a střednědobých resortních a regionálních koncepcí,
- projednávat a předkládat vládě návrhy právních předpisů týkajících se systému tvorby strategických dokumentů sociálního a ekonomického rozvoje v České republice,
- poskytovat vládě a orgánům veřejné správy odborná stanoviska k problematice sociální a ekonomické strategie rozvoje,
- projednávat a navrhovat řešení nadresortních či meziresortních problémů v oblasti střednědobé sociální a ekonomické strategie rozvoje,
- vyjadřovat se (v oblasti své působnosti) k návrhům právních předpisů,
- vyjadřovat se k nelegislativním dokumentům připravovaným v sociální a ekonomické oblasti v souvislosti s přípravou České republiky na členství v Evropské unii.

Členy Rady se stali zástupci jednotlivých ministerstev, dalších ústředních orgánů (Český statistický úřad, Úřad pro státní informační systém) a dále zástupci územní samosprávy a sociálních partnerů.

K podpoře své činnosti Rada zřídila své poradní orgány:

- a) meziresortní kolegia (k řešení průřezových otázek strategického rozvoje),
- b) regionální grémia (k řešení regionální koordinace),
- c) vědecké rady (ke koordinaci strategických výzkumů).

Ani uvedená redefinice působnosti nevedla k podstatným změnám. Nová orientace Rady na koordinaci střednědobých koncepcí v roce 2000 byla provázena delegováním prací na Vizích rozvoje na nově vzniklé Centrum pro sociální a ekonomické strategie (CESES) Fakulty sociálních věd Univerzity Karlovy. Rada sice zůstala zadavatelem úkolů pro CESES, faktická starost o formulaci strategických priorit rozvoje české společnosti však z agendy Rady prakticky vymizela (Potůček a kol. 2007).

V roce 2002 byla Rada zrušena a v roce 2003 byla ustavena Rada vlády pro udržitelný rozvoj (RVUR). Tato instituce si sice formálně podržela problematiku strategického řízení společnosti, avšak posléze je redukována pouze na oblast strategie udržitelného rozvoje. Sekretariát této Rady byl přesunut z Úřadu vlády na Ministerstvo pro životní prostředí a redukován na jednu osobu.

Po roce 2003 se prosazuje participativní přístup k tvorbě dokumentů. V některých resortech jsou zpracovávány různé koncepce. Ty však většinou existují jako „izolované“ dokumenty, bez návaznosti na (chybějící) celospolečenské vize, strategie a koncepce. Navíc většina resortních koncepcí nevykazuje základní rysy koncepcí. Chybí jim například reálné stanovení cíle a kalkulace zdrojů. Takové koncepce, jak ukazují i jejich historie, jsou předem odsouzeny k nezdaru.

Vedle této oficiální institucionální formy se v 90. letech o problematiku „studii budoucnosti“ zabývalo i Středisko mezin univerzitního programu studii budoucnosti při Vysoké škole ekonomické, jehož založení i programovou orientaci iniciovala Občanská futurologická společnost. Občanská futurologická společnost sice nemá žádnou exekutivní moc, ale měla na ni zprostitkovat vliv, což prokázala založením fungujícího mezinárodního futurologického kolokvia a rovněž i založením sektoru informací pro poslanceké výbory Parlamentu ČR v letech 1992–1997. Odchodem M. Zemana se daný projekt ocil mimo vládní zájem. Občanská futurologická společnost však existuje i nadále. V současně době se pořádáním periodicky se opakujících kolokvií podílí na výměně akademických informací z oblasti futurologie, přispívá k vytváření kontaktů mezi disciplinárně specializovanými badateli i s politicky angažovanou veřejností. Je pozitivní, že OFS a stejně tak i Centrum pro sociální a ekonomické strategie FSV Univerzity Karlovy od ukončení činnosti RASES nadále udržují spolupráci mezi futurologickými pracovišti jiných zemí.¹

1 Za poskytnutí informací k Občanské futurologické společnosti a problému „studii budoucnosti“ děkuji doc. PhDr. F. Petráškovu, CSc.

Lze souhlasit s Potůčkem a Příkrým, že v následujícím období (počínaje rokem 2002 do současnosti) „zájem politických elit na budování a následném využití strategických perspektiv v běžné řídicí praxi oproti předchozí etapě spíše upadal“ (Potůček a kol. 2007: 131). Tento stav je pravděpodobně dán řadou příčin a podmiňován řadou faktorů, jak na ně v citované publikaci ukazují zmínění autoři.

5.6 ANALÝZA PŮSOBNOSTI RESORTŮ PRO ÚČINNÉ UPLATŇOVÁNÍ VIZÍ, KONCEPCÍ A STRATEGIÍ V ČR PŘI VÝKONU VLÁDNUJÍCÍ

Předchozí analýza ukázala v podstatě přezítavý vztah vlád k ideji a praxi strategického vládnutí. Jaký je stav v resortech s ohledem na stanovené působnosti a jim odpovídající organizační strukturu? Jaká je institucionální kapacita k tvorbě a realizaci vizí, strategií a koncepcí? Pokud se hledat odpovědi na uvedené otázky. Vyberme jeden z faktorů ovlivňujících potencialitu centrálních institucí státní správy k tvorbě a uplatňování vizí, strategií a koncepcí – a to faktor kompetenčního zákona, který definuje působnosti ústředních orgánů státní správy.

Kompetenční zákon stanovuje jednotlivým ústředním orgánům působnosti určené k výkonu ústřední státní správy. Jaký je obsah těchto působností a jak formálně obsahují disponibilitu k výkonu strategické a koncepční činnosti? Jak jsou působnosti jednotlivých ministerstev k výkonu státní správy v oblasti strategického vládnutí promítnuty do jejich organizační struktury? K hledání odpovědí na tyto otázky byla provedena analýza působnosti kompetenčního zákona, prozkoumání organizační struktury jednotlivých ministerstev a rozhovory s vybranými pracovníky centrální státní správy několika ústředních orgánů státní správy, do jejichž pracovní náplně patří problematika strategického řízení a koncepční práce.

Výsledky auditu působnosti jednotlivých ústředních orgánů státní správy a výsledky prozkoumání organizační struktury jednotlivých ministerstev z hlediska kapacity k potenciálnímu výkonu strategického vládnutí ukazuje Tabulka 5-2.

Jak je z tabulky zřejmé, většina ministerstev nemá ve svých působnostech definovaných kompetenčním zákonem stanoveny působnosti týkající se strategického řízení. Je to pravděpodobně nedostatek plynoucí z nesystémových zásahů do novelizace kompetenčního zákona.

Kompetenční zákon je klíčovým dokumentem pro vymezení disponibilní (působnosti) jednotlivých ústředních orgánů státní správy pro

Tabulka 5-2 Analýza působnosti a organizační struktury ministerstev s ohledem na výkon strategického vřádnutí

Ministerstvo	Explicitně definovaná působnost stanovená kompetenčním zákonem v oblasti			Organizační prvek s názvem „strategický“	Poznámka
	Vize	Strategie	Prognózy		
Ministerstvo financí	Ne	Ne	Ne	Ne	Existují analytické odbory
Ministerstvo zahraničních věcí	Ne	Ne	Ne	Ano	Kancelář strategie, analýza a projektového řízení; Odbor konzultančních koncepcí
Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy	Ne	Ne	Ne	Ne	Existuje úsek metodicko-analytický
Ministerstvo kultury	Ne	Ne	Ne	Ne	Oddělení kulturní politiky a koncepcí
Ministerstvo práce a sociálních věcí	Ne	Ne	Ne	Ne	V každé sekci koncepční prvek
Ministerstvo zdravotnictví	Ne	Ne	Ne	Ne	Oddělení vědy a výzkumu
Ministerstvo spravedlnosti	Ne	Ne	Ne	Ne	Dekompozice sekcí není k dispozici.
Ministerstvo vnitra	Ne	Ne	Ne	Ne	Odbor koncepce a koordinace IS
Ministerstvo průmyslu a obchodu	Ne	Ne	Ne	Ano	Sekce strategie a ekonomiky průmyslu
Ministerstvo pro místní rozvoj	Ne	Ne	Ne	Ano	Odbor strategie a koordinace politik; odbor rozvoje a strategie regionální politiky
Ministerstvo zemědělství	Ne	Ne	Ne	Ne	Odbor koncepcí a odbor výzkumu a vývoje
Ministerstvo obrany	Ne	Ne	Ne	Ano	Sekce obranné politiky a strategie
Ministerstvo dopravy	Ne	Ne	Ne	Ne	Odbor nouzového plánování a obranného plánování
Ministerstvo životního prostředí	Ne	Ne	Ne	Ano	Oddělení strategií; oddělení koncepcí; oddělení monitoringu a plánování

Pramen: Zákon č. 2/1969 Sb. o zřizování ministerstev a jiných ústředních orgánů státní správy České republiky ve znění úprav. Organizační struktura resortů na webových stránkách ministerstev. Stav k počátku roku 2010. Tabulka vlastní.

výkon správních činností. Má-li být výkon těchto činností efektivní, je žádoucí, aby bral v úvahu existující perspektivní dlouhodobé a střednědobé vývojové trendy, jejich patřičné „zvěcnění“ ve vizích, strategiích, koncepcích se současným uplatněním ve strategickém řízení společnosti.

Již při samotné obsahové analýze kompetenčního zákona sledáváme některé nepříznivé příznaky. Na první pohled je zřejmé, že kompetenční zákon podléhá časté novelizaci. Za dobu od jeho přijetí (1969) až do pádu předchozího režimu v listopadovém protikomunistickém převratu v roce 1989 byl zákon novelizován celkem osmkrát. Za stejné dvacetileté období (listopad 1989–2009) bylo učiněno přes sedmdesát úprav. Je zřejmé, že kompetenční zákon je v trvalé novelizaci? Příčiny mohou být různé: doba je natolik proměnlivá a turbulentní, že si žádá trvalé změny (první hypotéza); navrhovatelé změn neprokazují dostatečnou odbornou erudici k navrhovaným změnám a číní nesystémové zásahy, které musí být následně korigovány (druhá hypotéza); novelizace nevychází z dostatečné analýzy existujícího stavu a z potřebného poznání základních tendencí ve vývoji společnosti (třetí hypotéza); novelizaci změny vyvolává komplex faktorů (čtvrtá nejpravděpodobnější hypotéza), které je nutno podrobněji odhalit.

Negativním důsledkem častých novelizačních změn je, že dochází k **indukovaným změnám** v organizační struktuře ústředních orgánů státní správy. V důsledku toho jsou ústřední orgány v permanentní organizační změně (cca dvakrát do roka), čímž nemožno vykonávat plnohodnotnou správní činnost.

Z obsahové a funkční analýzy působnosti kompetenčního zákona je zřejmé, že působnosti jsou **definovány nesystémově**. Neexistuje vzájemná provázanost mezi působnostmi jednotlivých resortů, přičemž chybí funkční vymezení horizontálních vazeb mezi jednotlivými ministerstvy. V důsledku toho nejsou dostatečně stanoveny koordinační vazby mezi jednotlivými ministerstvy.

Nedostatků rovněž nalezneme ve formální stránce. Působnosti některých ministerstev vykazují nesprávné definování v tom, že některé

2 Světýnou případovou studii je případ Ministerstva životního prostředí. Zatímco většina ministerstev měla svoje základy položeny v první verzi kompetenčního zákona č. 2 z 8. ledna 1969, k němuž byly v novelách „přilepovány“ nové či „odpárané“ původní působnosti, případ stanovování působnosti MŽP je již prověřením schopnosti zákonodřetí vytvořit systémové propojení a funkční působnosti pro daný resort. V působnostech ministerstva stanovování kompetenčním zákonem není zahrnuta žádná činnost, která by stanovovala činnost v oblasti strategií, prognóz a koncepcí, přestože v organizační struktuře resortu najdeme jak oddělení strategií (jako součást odboru politiky životního prostředí), tak i oddělení koncepcí a mezi-národní spolupráce, či oddělení monitoringu a plánování.

působnosti jsou již obsaženy v jiných působnostech. To pravděpodobně vede k nefunkčnímu narůstání organizačních struktur jednotlivých ministerstev. V tomto smyslu čeká ústřední státní správa na potřebnou reformu. Její součástí by měla být restrukturalizace činnosti – v teorii rozpracovaná v zásadách reengineeringu a lean managementu.

K vlivným faktorům, které působí negativně na výkon působnosti ústřední státní správy, patří **nežádoucí dopady reorganizačních změn**. Při reorganizaci ministerstev zaznamenáváme skutečnost, že při organizační transformaci resortů nejsou dodržovány základní reorganizační zásady. Pokud se přistupuje k organizačním změnám, pak tyto změny nevycházejí z předem stanovených reformních cílů. Je to pravděpodobně způsobeno tím, že organizační změny nejsou prováděny s ohledem na veřejný zájem, protože prvotním zájmem je uchovat si mocenské pozice. Například návrhy na reorganizaci provádějí samotné složky, které mají být reorganizovány, politické strany prosazují při obsazování ministerstev své dílčí zájmy a jim podřizují organizační strukturu resortu. Protože jsou zainteresováni na výsledcích reorganizace, je tím ovlivněno jejich rozhodování. Cílem organizačních změn je často dílčí politický (stranický) zájem. Do reorganizace ministerstev negativně zasahuje i volební cyklus. To se nejzřetelněji projeví např. po rozpadu federace, kdy se vládnoucí strany „musely postarat“ o své bývalé federální poslance tím, že pro ně vytvářely v organizační struktuře potřebná místa nebo je „dosazovaly“ na takové pozice, pro něž tyto bývalí poslanci neměli potřebnou kvalifikaci. V současné době přetrvává politický přístup k výběru TOP managementu jednotlivých ministerstev, který jednoznačně převládá nad odborným hlediskem.

Je-li realizována reorganizace ministerstva, pak tyto změny provází soupeření mezi jednotlivými organizačními prvky. To má negativní důsledek na optimální tvorbu organizační struktury daného ministerstva. Mezi základní faktory tohoto stavu pravděpodobně patří: nevhodně stanovené reorganizační cíle, které jsou definovány kvantitativně (reduktace personálu), aniž by prioritně bylo sledováno hledisko zlepšení výkonu ministerstva. Důslednému provedení reorganizace brání i skutečnost, že reorganizované složky rozhodují o zámyslu reorganizace a také ji přímo vypracovávají. Tak se výsledky reorganizace mění na proces „přesouvání židlí“, kdy manažeři jednotlivých ministerských pracovišť prioritně sledují zachování své vydobyté pozice.

Negativním faktorem ovlivňujícím strukturu ústředních orgánů je i lobbismus. Jednotlivé ústřední orgány při tvorbě působnosti vystupují jako konkurující si subjekty. Změny ve struktuře ministerstev byly dosud (zpravidla) prováděny tak, že návrhy na změny v organizační struktuře

ministerstva realizovalo dotyčné ministerstvo (nebo přinejmenším na návrhu participovalo). Nové organizační struktury pak prioritně zohledňovaly potřebu „zachování“ ústředního orgánu, nikoliv jeho funkčnost.

Do nízkého výkonu strategických činností a strategického řízení resortů zasahuje skutečnost, že v činnosti ústředních orgánů jsou ve výrazné míře zastoupeny operativní činnosti na úkor činností strategických a koncepčních. Důsledkem je, že ministerstva jako ústřední orgány se ve své činnosti nesusoustřeďují na koncepční, strategické a správné koordinační funkce, ale na funkce operativní, které svým obsahem patří do nižší roviny řízení veřejné správy. Existuje nízká úroveň horizontální koordinace mezi jednotlivými pracovišti daného ministerstva.

Změny v oblasti ústřední státní správy jsou změnami, které svou podstatou souvisí s celkovými reformními změnami ve společnosti. Negativním faktorem je, že na centrální úrovni státní správy stále přetrvává názor, že reforma veřejné správy je záležitostí, která spadá do kompetencí MV ČR respektive MMR ČR (či toho resortu, na nějž jsou delegovány pravomoci související s reformou veřejné správy). Nadále přetrvává názor, že reforma je jednorázová záležitost, kterou lze řešit pouhou změnou zákonů a předpisů bez ohledu na to, že součástí reformy je i změna v myšlení personálu. To ilustrují i informace v Boxu 3.

Box 3 – poznatky z rozhovorů

Z rozhovorů s vybranými pracovníky resortů vyplývá, že na centrální úrovni státní správy je nedostatečná motivace k realizaci reformy u těch složek, které přímo neodpovídají za provádění reformy veřejné správy. Tento jev samotní dotazovaní označují pojmem „resortismus“. Rozumí se jím takový přístup jednotlivých ústředních orgánů státní správy k reformě, kdy orgány státní správy reformu pojmají jako něco, co nepatří do jejich působnosti. Někteří dotazovaní vyjádřili názor, že reforma pro ně představuje „přáči navěc“. Je to řízkový faktor, který ohrožuje jejich dosavadní „pevné pozice“ a navíc v případě kladných výsledků reformy nedává záruky, že reformu zahajující strana výtvrá u změň až do konce a připsí si tak na svůj účet pozitivní změny, o které se nejvýše zasloužila.

Pro korektnost kritiky současného stavu je nutné zmínit, že kompetenční zákon stručně stanovuje základní zásady pro výkon činnosti ústředních orgánů státní správy v samostatné třetí části (§ 20–28a kompetenčního zákona). V této části jsou v určité míře kompenzovány kriticky zvané chybějící působnosti u jednotlivých ministerstev. Kompetenční zákon obecně zmiňuje povinnost, že ministerstva a ostatní orgány státní

správy uvedené v kompetenčním zákoně „plní v okruhu své působnosti úkoly stanovené v zákonech a v jiných obecně závazných právních předpisech“ (§ 20 kompetenčního zákona). Toto ustanovení kompetenčního zákona tedy do určité míry umožňuje pružně reagovat na zaplňování „bílých míst“ v působnostech analyzovaných ministerstev.

Konkrétní možnosti upřesňuje kompetenční zákon ustanovením, že ministerstva zkoumají společenskou problematiku v okruhu své působnosti, analyzují dosahované výsledky a čini opatření k řešení aktuálních otázek, přičemž „zpracovávají koncepte (zvyraznil F. O.) rozvoje světených odvětví a řešení stěžejních otázek, které předkládají vládě České republiky“ (§ 22 kompetenčního zákona).

V zásadách činnosti ústředních orgánů státní správy je také uložena povinnost participovat na práci jiných ústředních orgánů státní správy ustanovením, že ministerstva „zaujímají stanovisko k návrhům, které předkládají vládě České republiky jiná ministerstva, pokud se týkají okruhu jejich působnosti“ (§ 23 kompetenčního zákona).

Ministerstva mají možnost připravovat návrhy zákonů a jiných právních předpisů „týkajících se věcí, které patří do jejich působnosti, jakož i návrhy, jejichž přípravu jim vláda uložila“ (§ 24). Uvedený právní rámec tedy do určité míry umožňuje realizovat strategické řízení resortů. K celkové proměně je ovšem žádoucí provést řadu změn. K nim patří i vytváření institucionálních kapacit pro strategické vládnutí a s tím souvisejících předpokladů, jak naznačujeme v závěru.

5.7 ZÁVĚR

K tomu, aby byla v ČR realizována idea strategického řízení společnosti, je třeba naplnit řadu předpokladů. Z nich klíčové jsou „**politická vůle chít strategicky řídit**“ a **praktická schopnost „umět strategicky řídit společnost“**. Z těchto předpokladů je pak možné dekomponovat řadu dílčích předpokladů a faktorů legislativního, personálního, odborného, finančního, věcného, institucionálního, organizačního a informačního charakteru.³ Samotné generování idejí strategického řízení (institucí na jakékoli úrovni) je však samo o sobě nedostatečné pro realizaci idejí strategického vládnutí v praxi. Zkušenosti z historie Rady vlády pro sociální

3 Náměty pro reformu politického systému je možné hledat například v praxi skandinávských zemí či ve zkušenosti z reformy veřejné správy ve Velké Británii či z praxe lobbingu v USA. Za řadu informací k uvedeným problémům (jako námětu pro další výzkumnou práci) děkují RNDr. B. Stědřelovi, CSc.

a ekonomickou strategii vedou k závěru, že soudobá praxe státní veřejné správy není připravena „transformovat“ a „dekomponovat“ vize společenského vývoje do odpovídajících strategií. Ukazuje se, že nadále nefunguje potřebný „převodní můstek“ mezi tvorbou idejí „centrálního ideového pracoviště“ a praxí ústřední státní správy účinně využívat nabízené ideje v praxi. V praxi ústřední státní správy ČR se tento problém jeví jako dva divergentní toky idejí. Tak také tento stav pocítují i někteří pracovníci centrální státní správy. Přiklánějí se k názoru, že v současnosti i nadále přetrvává nesoulad mezi poplávkou resortů po „aplikovaných idejích“ a nabídkou akademických institucí orientovanou převážně do oblastí vizí, bez propojení na vládní a resortní strategie a koncepte. Zdá se tak, že svůj podíl na existujícím stavu mají i akademické instituce. Pokud nebude systémově zabezpečena „transformace vizí“ do odpovídajících vládních strategií a konceptů, budou se i nadále mýlit účinky jakéhokoliv „centrálního ideového pracoviště“ s realitou. Pozice takových akademických pracovišť pak nutně bude i nadále připomínat hlas volajícího v poušti. V ústřední státní správě totiž nejsou potřebné kapacity, které by zajistily transformaci a dekomponování teoretických vizí zpracovaných na úrovni „centrálního ideového pracoviště“ do polohy východisek jednotlivých resortních strategií a konceptů. Výzvy budoucnosti tak zůstávají v praktické rovině odpovídajících aktérů (prozatím) bez patřičné odezvy. Existující stav si žádá změnu. Je to výzva k výzvě provést reformní změny.

6. Výzva šestá: Svět v pohybu

Milos Balabán

V prognostické praxi by ignorování širších souvislostí a kontextů vývoje jednotlivých zemí bylo školáckou chybou. To platí nejen pro malé státy, jako je Česká republika, ale dnes už pro všechny země bez výjimky, včetně takových velmocí, jako jsou Spojené státy. V našem přehledě jsou to především vzájemně spjaté souvislosti a kontexty globalizace a evropské integrace.

Na konci první dekády 21. století je možné identifikovat klíčové faktory, které budou paralelně ovlivňovat světový a evropský vývoj v následujících 15–20 letech: Nová dynamika evropské integrace v rámci EU symbolizovaná přijetím Lisabonské smlouvy, která má posílit pozici unie v utvářejícím se multipolárním světě, vytváření nové mocenské rovnováhy ve světě reprezentované politickým a ekonomickým vzestupem nových akterů globální politiky a s tím spojený složitý proces zajišťování globální ekonomické, energetické a klimatické bezpečnosti. Všechny uvedené faktory budou bezprostředně ovlivňovat i politický, ekonomický a sociální vývoj v České republice.

6.1 VZESTUP „NEZÁPADNÍCH AKTÉRŮ“

Po dvaceti letech od skončení studené války pomínil „unipolární moment“ světového vývoje, spojený s koncem studené války, rozpadem Sovětského svazu a tím i koncem bipolarity, kdy se Spojené státy americké staly jedinou a nezpochybnitelnou globální supervelmocí. Nicméně už před dvaceti lety bylo možné postihnout kontury toho, že unipolární moment nepotrvá věčně, především Čína, ale i mnohé další rozvojové země začínaly svůj ekonomický vzestup. Čína se v průběhu tří dekad, od zahájení ekonomických reforem v roce 1978, postupně propracovala na pozici třetí nejsilnější světové ekonomiky z hlediska objemu HDP

a dá se očekávat, že se v horizontu 20 let stane podle tohoto kritéria nejsilnější ekonomikou světa (viz Tabulka 6-1).

Tabulka 6-1 Podíly na světovém HDP (v % s využitím PPP)

Země	1995	2007	2020	2030
USA	21,7	19,4	18,3	16,6
Čína	5,5	10,1	17,7	22,7
Japonsko	8,3	6,0	4,6	3,6
Indie	3,1	4,3	6,9	8,7
Rusko	2,8	2,9	3,1	2,7
EU-27	24,5	20,8	18,6	15,6
Francie	3,6	3,0	2,5	2,1
Německo	5,3	3,9	3,2	2,5
Velká Británie	3,4	3,1	2,9	2,5

Zdroj: The Economics Intelligence Unit – převzato z publikace Charlesa Granta Can Europe and China shape a new world order, London, Centre for European Reform, 2008.

Čínský vzestup je ale zároveň, jak dokládá řada prognostických studií a ekonomických prognóz na příchůch 20–25 let, součástí vzestupu dalších nových globálních a regionálních akterů mimo transatlantický prostor, který dominoval světovým dějinám, politice a ekonomice v uplynulých 500 letech. Týká se to především zemí jižní a východní Asie – právě v tomto regionu probíhají nejzásadnější změny. Japonsko již není jedinou asijskou zemí „ekonomického zázraku“. Postupně se k němu přidávají Indie, Vietnam, Singapur, Jižní Korea a Indonésie. Vzestup Asie ilustroval velmi pregnatně ekonom a bývalý americký ministr financí Lawrence Summers, který uvedl, že zatímco během průmyslové revoluce životní standard vzrostl během lidského života asi o 50 %, míře současného asijského růstu odpovídá jeho bezprecedentní, stonásobný, vzrůst za lidský život.

Na začátku století pak přichází ekonom banky Goldman Sachs Jim O'Neill s teoretickým konceptem kvarteta čtyř nejdynamičtější se rozvíjejících ekonomik s akronymem BRIC: Brazílie, Rusko, Indie, Čína.¹ Toto

1 Brazílie, Rusko, Indie a Čína, mají v horizontu dvou až pěti příchůch dekad dohonit a částečně i předhonit nejrozvinutější země světa. V současnosti představuje ekonomický potenciál zmíněných čtyř zemí 16% světového HDP (8% v roce 2000), s tím, že v horizontu let 2040–2050 bude jejich HDP vyšší než zemí tvořících do roku 1997 uskupení G7 (USA, Kanada, Velká Británie, Francie, Německo, Itálie, Japonsko). (Viz Global Trends 2008: vi.) V souvislosti s dopady globální ekonomické krize ale opět ekonom O'Neill z Goldman Sachs předpokládá, že země BRIC, které nyní zajišťují 45% světového růstu, dosáhnou v objemu HDP G7 již v roce 2032.

kvarteto se na konci prvního desetiletí stává geopolitickou realitou potvzenou jeho politickou institucionalizací v podobě summitů hlav států a vlád čtyř zemí v červnu 2009 v ruském Jekatěrinburgu a v dubnu 2010 v hlavním městě Brazílie Brasílii. Za pozornost stojí v této souvislosti skutečnost, že ve společném prohlášení na závěr brazilského summitu se již uvádějí konkrétní kroky k těsnější koordinaci a spolupráci čtyř zemí v ekonomické, finanční, zemědělské, bezpečnostní a vědeckovýzkumné oblasti (bližší viz Sovětskojazykové zprávy 2010). A v prosinci 2010 se BRIC rozšířil o další regionální mocnost: Jižní Afriku (nově se tedy jedná o uskupení BRICS).

6.2 EVROPSKÁ UNIE: GLOBÁLNÍ MOCNOST BEZ STÁTU

Od počátku devadesátých let se též začala prohlubovat integrace Evropské unie. Tento proces trvajících přibližně dvě dekády byl aktuálně zavřen ratifikací Lisabonské smlouvy, která posiluje pozici EU jako globálního aktéra. Smlouva vytvořila předpoklady pro to, aby EU byla na mezinárodní scéně 21. století vnímána jako ještě silnější hráč a nikoli pouze jako mnoho různých částí ad hoc tvořících celek. Unie se však bude zřejmě ještě delší období potýkat s tím, že ač je její pozice v multipolárním světě významná, stále se fakticky jedná o „mocnost bez státu“, jejíž podoba se stále utváří. EU tak je a bude v nevyhodě proti jiným globálním mocnostem. Stále je patrná její vnitřní i vnější politická nesoudržnost, což je dáno i tím, že vytváření EU bylo a stále je velkým demokratickým experimentem v jehož rámci se dnes musí konsensuálně dohodnout 27 (a ve střednědobé a dlouhodobější perspektivě až 30–35) velkých i malých, ekonomicky silných i slabších evropských zemí s rozdílnou historickou zkušeností, zájmy, politickými a kulturními tradicemi.

Proces vytváření těsnější politické unie, která by měla i některé rysy jednotného státu, nicméně není možné zcela vyloučit. V reakci na rozpočtovou krizi eurozóny v roce 2010, na jejímž počátku stála rozpočtová krize Řecka, přišly Německo a Francie s návrhem významného politického projektu: paktem konkurenceschopnosti, jinými slovy plánem na vytvoření hospodářské vlády unie. Jedná se o významný politický krok – postupně vytváření koordinované hospodářské politiky EU. Úspěch či neúspěch zámeny může přitom zřejmě předznamenat budoucnost EU. Hlavní aktéři evropské integrace – Německo a Francie – jsou si ovšem již dnes vědomi toho, že pokud by evropský projekt v důsledku krize eurozóny ztroskotal, poklesla by jejich politická

a ekonomická váha v globálním měřítku. Samostatně čelit tlaku konkurence dalších „starých“ i „nových“ globálních hráčů – USA, zmíněnému kvintetu BRICS, ale časem třeba i Turecku nebo Indonésii by bylo mnohem těžší.

V multipolárním světě přitom před EU stojí jedna z klíčových výzev, kterou představuje pravděpodobná proměna podoby transatlantického partnerství mezi Evropou a Spojenými státy. S přesunem těžiště globální moci a vlivu do východní a jihovýchodní Asie se budou Spojené státy stále více politicky, ekonomicky i bezpečnostně orientovat na tento region, což aktuálně dokládá míra ekonomické spolupráce (a vzájemné závislosti) s Čínou. Význam Evropy bude pro Spojené státy klesat a navíc se nedá vyloučit z jejich strany ani tendence k vytváření strategického partnerství s Čínou, jehož předobrazem je v současnosti tzv. strategický a ekonomický dialog mezi oběma zeměmi, který by podle některých analýz mohl vyústit až k vytvoření tandemu G2. I když je tento scénář zatím spíše teoretickou úvahou, nedá se úplně vyloučit. Symptomatický je v této souvislosti postoj bývalého britského ministra zahraničí Davida Milibanda, který v roce 2009 v reakci na takový možný vývoj poznamenal, že jde o to, zda Evropané chtějí být v novém světovém pořádku hráči nebo diváky. A odpověděli výzvou, že bychom se měli pokusit z G2 udělat G3, kde by oním třetím aktérem byla Evropská unie.

Velkou přidanou hodnotu v konkurenčním prostředí globálních mocností soupeřících o politický, ekonomický, bezpečnostní a kulturní vliv ale bezesporu představuje evropská „soft power“. Politická a ekonomická stabilita, funkční sociální stát, společná měna, volný pohyb osob v schengenském prostoru, důraz na dodržování lidských práv, zajištění čistého životního prostředí a bezpečnost pro téměř půl miliardy občanů dělají z EU atraktivní sociální, politický a ekonomický model. Podle globálního indexu konkurenceschopnosti (2010/2011) sestaveného Světovým ekonomickým fórem, kde je na čele Švýcarsko, je v první desítku indexu pět zemí EU: Švédsko (2.), Německo (5.), Finsko (7.), Nizozemí (8.) a Dánsko (9.). Pro srovnání je možné uvést pořadí dalších významných globálních aktérů: Čína – 27., Indie – 51., Jižní Afrika – 54., Brazílie – 58., Rusko – 63.²

Nepominutelná je úloha EU v boji proti degradaci životního prostředí, negativním klimatickým změnám. Vytváření „post-kiótského“ systému je přitom z hlediska naléhavosti daného problému klíčová otázka

² http://www3.weforum.org/docs/WEF_GlobalCompetitivenessReport_2010-11.pdf.

budoucnosti. EU je též lidrem v poskytování rozvojové a humanitární pomoci, na které se podílí v celosvětovém měřítku více jak 50%. Poměrně významným rysem evropské integrace, který má globální dopady a není možná Evropou plně doceňován, je vytrvání globálních standardů pro výrobu širokého spektra zboží: od automobilů až po dětské hračky. Je to umocněno i tím, že EU je největším světovým importérem zboží. Svět je nucen přizpůsobovat se mnohdy velmi striktním evropským normám, což je také projevem vlivu evropské „soft security“ (Grant 2009: 3).

6.3 KLÍČOVÉ CIVILIZAČNÍ VÝZVY

Míru globálního vlivu Evropské unie ale v následujících letech ovlivní především to, zda bude dnes se uvádějíci multipolární svět multilaterální. Tedy takový, ve kterém budou platit dohodnuté mezinárodní normy a pravidla, což odpovídá zájmům EU, nebo se bude naopak spíše prosazovat „tradici“ velmocenská politika k dosahování politických, ekonomických a vojenských cílů. Dosažení stavu, kdy bude existovat multilateralita v multipolaritě, však může komplikovat i rozdílný přístup k řešení celé řady klíčových globálních problémů mezi „Západem“ a „bohanoucm“ „Východem“ a „Jihem“.

Na obzoru se například rýsuje energetický konflikt, jako odraz sporu o spravdivější přístup k ekonomickému blahobytu v globálním měřítku. Pro ilustraci stačí uvést několik příkladů. Česká republika vyrábí v současnosti více elektřiny než 40 afrických zemí dohromady. Velmi výmluvné je například srovnání Česka s Nigérií: u nás vyrobíme ročně okolo 80 terawathodin elektřiny, kdežto (na ropu velmi bohatá) Nigérie se stopadesátimilionovou populací jen kolem 15 terawathodin. Ačkoli v posledním desetiletí neustále stoupá spotřeba ropy v ekonomicky silných velmocích, jakými jsou Čína (růst o 79%) a Indie (41%), přesto průměrný obyvateľ Číny spotřebuje méně než jednu desetinu spotřeby ropy průměrného Američana, průměrný Ind dokonce pouhou jednu třetinu. Jisté i díky tomu, že zde není rozšířen automobilismus. Otázka, jak dlouho bude chudší část lidstva trpět fakt, že ona bohatší část spotřebává tři čtvrtiny světové energie, je však zcela namístě. Dlužno přitom dodat, že především Čína již toto fakticky netrpí: v současnosti má nejambicióznější plán rozšiřování jaderné energie na světě a každý rok postaví uhelné elektrárny, jejichž výkon se zhruba rovná kapacitě celé energetické sítě Velké Británie. To je zároveň špatnou zprávou pro

globální klima, i když bez rozvoje jaderné energetiky by tato zpráva mohla být ještě horší.

Odpovědnost za boj s degradací životního prostředí, které vede ke globálnímu oteplení, má ovšem nejen Čína ale v prvé řadě stále ekonomicky nejsilnější Spojené státy americké a v závěsu za nimi Evropská unie. Spojené státy zůstávají v perspektivě 20 let největším světovým znečišťovatelem životního prostředí. Američané, kteří se podílejí 5% na světové populaci, zatížili v roce 2006 ovzduší 25% emisí skleníkových plynů v celosvětovém měřítku. Do roku 2030 dojde pouze k relativně nepatrné změně: bude to o 3% méně, tj. 22%. Pro celkovou představu o roli tří největších znečišťovatelů je možné uvést, že každý Američan zatíží ročně atmosféru asi dvaceti tunami oxidu uhličitého, Evropan devíti a Číňan 5 tunami. Z tohoto důvodu je naprosto zásadní role těchto tří aktérů při dosažení a následné implementaci substantivní dohody o redukci skleníkových plynů, což bylo předmětem klimatického summitu OSN v prosinci 2009 v dánské Kodani. Tohoto výsledku se ale nepodaří plně dosáhnout bez výrazných investic do nových technologií šetrných životnímu prostředí, což by především pro bohaté průmyslové země (včetně České republiky) měla být prioritou, stejně jako pomoc se šířením těchto technologií do rozvíjejících se zemí. Byl by to zásadní příspěvek i k úsilí o přestavbu stávající tradiční energetické architektury založené na spotřebě fosilních paliv – ropy, plynu a uhlí a tím i zvyšování globální energetické bezpečnosti. Jedná se ovšem v každém případě o dlouhodobý a technologicky velmi složitý úkol. Zde je možné uvést, že studie Národní zpravodajské rady Spojených států amerických „Global Trends 2025: A Transformed World“ z listopadu 2008 uvádí, že vývoj nových technologií zabere 25 let a teprve v tomto horizontu bude reálné jejich širší využití (Global Trends 2008: viii–ix, 47, 49).

Evropská unie jako celek ale bude muset čelit celé řadě dalších hrozeb. V dokumentu Reflexní skupiny o budoucnosti EU v roce 2030 se vedle „tradicionálních“ bezpečnostních hrozeb (terrorismus, organizovaný zločin, rozšiřování zbraní hromadného ničení) mj. zmiňují i dopady globální ekonomické krize na politickou a ekonomickou stabilitu členských zemí unie, s čímž je spojena i otázka udržení evropského sociálního modelu, a dále proces stárnutí populace (Project Europe 2010: 3). Pro představení o míře této hrozby je možné uvést, že EU bude v následujících 15 letech konfrontována s výrazným poklesem počtu obyvatel – v roce 2025 se bude podílet na světové populaci pouze 6,5% (The World 2009: 9). Stárnutí populace bude následně stále výrazněji zatěžovat zdravotní a sociální systémy členských zemí unie.

6.4 NOVÁ DIMENZE GLOBÁLNÍHO VLÁDNUTÍ

Odrázením procesu transformace podoby současného světa je i přerodění lování ekonomické a politické globální moci a vlivu. Tuto transformaci přitom silně ovlivňují dopady globální finanční a ekonomické krize. Ekonomické odhady počítají s tím, že se pod jejím vlivem výrazněji sníží podíl Spojených států amerických a Evropy na celkovém objemu světové ekonomiky, který nyní dosahuje přibližně 60%. S tím souvisí i vytváření nové konfigurace globálního vládnutí.

Za počátek nové éry globálního vládnutí je možné považovat přeměnu původně neformální platformy 20 nejvyspělejších a nejdynamičtější se rozvíjejících zemí G20³ v nové centrum globálního ekonomického vládnutí, což se odráželo na summitech G20 pořádaných v letech 2008–2010. Jejich společným průvodním znakem bylo faktické uznání politické a ekonomické rovnoprávnosti rozvíjejících a rozvíjejících zemí při politickém rozhodování o budoucím směřování globální ekonomiky. Na summitech byly přijaty dohody o konkrétních opatřeních pro stabilizaci globálních finančních trhů, stimulační opatření pro zajištění ekonomického růstu a série reforem, které by měly v budoucnu eliminovat vypuknutí finanční a ekonomické krize z let 2008–2009. Bylo též rozhodnuto o urychlení reformy mezinárodních finančních institucí, jakými jsou Mezinárodní měnový fond nebo Světová banka, které musí více reflektovat ekonomickou váhu Číny a dalších rozvíjejících se ekonomik.⁴ Všechna tato přijatá opatření naznačila politickou vůli o překonání nerovnováhy mezi globálně operujícími trhem a převážně národně operujícími státy, což bylo jednou z hlavních příčin vzniku globální finanční a ekonomické krize.

Vzrůst role G20 nicméně otevírá otázku budoucí role stávajícího uskupení nejvýznamnějších západních zemí a Ruska G8. G8, resp. G7⁵ se nesporně výrazně podílela po konci studené války na utváření globální politické agendy, včetně řešení krizových situací, které nastávaly ve světové ekonomice. Odráželo se to i v každoročních summitech hlav států a vlád členských zemí G8. V kontextu globálního vývoje se ale stále více objevovala zásadní otázka, zda G8 není pouze uzavřeným exkluzivním

3 G20 tvoří Argentina, Austrálie, Brazílie, Čína, Francie, Německo, Indie, Indonésie, Itálie, Japonsko, Kanada, Kórea, Mexiko, Ruská, Saúdská Arábie, Jihoafrická republika, Turecko, Velká Británie a USA. EU je také zastoupena předsednickou zemí EU a Evropskou ústřední bankou.

4 V této souvislosti je např. nadále neudržitelné, aby Evropská unie měla v rámci hlasování v Mezinárodním měnovém fondu devětkrát větší váhu než Čína.

5 Do roku 1997 byly členy G7 USA, Kanada, Velká Británie, Francie, Německo, Itálie, Japonsko. V roce 1997 se skupina změnila na G8 po přistoupení Ruska, které prosadil tehdejší prezident Spojených států Bill Clinton.

klubem „primárně reprezentujícím západní kulturu,“ (Hoge 2004: 4), který ale nerespektuje globální realitu, především růst ekonomického významu Číny a Indie. Ostatně čínská ekonomika je již mnohem větší než ekonomiky dvou členů G8 Itálie či Kanady a Čína a Indie mají téměř třikrát více obyvatel než všechny členské země G8 dohromady. Do G8 patří i Rusko, což má sice svoje racionální politické, ekonomické i bezpečnostní odůvodnění, nicméně totéž, ne-li ve větší míře, může platit i o Číně. Globální finanční a ekonomická krize pak ukázala, že především bez Číny, ale i dalších rozvíjejících se ekonomik, nelze řešit klíčové ekonomické problémy světového vývoje. Bývalý kanadský premiér Paul Martin, který před lety inicioval vznik G20, dokonce došel k závěru, že nastal čas, aby G20 převzala poslání G8 (Martin 2008).

Případná transformace G8 v G20 však zřejmě nebude zcela automatickým a bezproblémovým procesem. G8 je stále velmi důležitou politickou platformou pro diskuse a rozhodnutí o širokém spektru problémů. Jedná se např. o eliminaci degradace životního prostředí, neššíření jaderných zbraní, omezení globální chudoby, boj proti AIDS nebo boj proti terorismu. Naproti tomu G20 dnes vystupuje především jako aktér primárně se soustředující na řešení ekonomických otázek.

Otázka dosažení větší „reprezentativnosti“ G8 je skutečně na pořadu dne. V samotném rámci G8 přitom existují k jejímu dosažení dva přístupy. První předpokládá radikální a rychlé rozšíření G8. Itálie jako pořadatel summitu G8 v roce 2009 vystoupila s ideou vytvoření G14 neboli „super G8“, spočívající v udělení plnoprávného členství pěti nejvíce se rozvíjejícím zemím s tržní ekonomikou: Číně, Indii, Jižní Africe, Mexiku a Brazílii. Jiný přístup „engagement rather than expansion“ ve formátu G8 + 5 preferuje Německo, které by uvedené země zvalo na summitu G8, ale bez udělení jim plnoprávného členství. Budoucnost nové globální legitimacy G8 ale v konečném důsledku nebude již záviset na politickém rozhodnutí stávajících členů G8, nýbrž na stanovisku dvou mocností „na vzestupu“ – Číny a Indie. Jestliže se rozhodnou stát plnoprávnými členy G8, zmíněnou novou globální legitimitu G8 získá, jestliže bude rozhodnutí opačné, dá se předpokládat, že G8 v nynější podobě ztratí postupně svůj vliv.

6.5 NELEHKÝ PROCES EVROPEIZACE ČESKÉ REPUBLIKY

Česká republika byla schopna v uplynulých dvou dekáдах po roce 1989 zachytit transatlantický, resp. evropský integrační proud a nejprve

vstupem do Severoatlantické aliance (1999) a poté do EU (2004) se jí nabídl možnost aktivně vstupovat do procesů prohlubujících politickou, ekonomickou a bezpečnostní integraci Evropy, a tím i přímo či nepřímo do procesů globálního vládnutí. Tato možnost ale zůstala z větší části nevyužita, resp. byla využita pouze z části. Existuje tu přitom výrazný rozpor mezi evropeizací českého veřejného života (legislativa, veřejná správa, ekonomika, využívání evropských fondů, ochrana životního prostředí, nevládní sektor, apod.) a politickou praxí na vrcholové úrovni, (vláda, prezident, parlament), kde dlouhodobě absentuje míra elementárního konsensu ve vztahu k EU jako instituci, její politice a jejím strategickým cílům. Je to částečně i odrazem téměř permanentní politické nestability a z toho vyplývající absence strategického vládnutí. Dokumentuje to i fakt, že od vstupu ČR do EU v roce 2004 zde během sedmi let do roku 2011 působilo sedm vlád. V České republice (a proces ratifikace Lisabonské smlouvy to potvrdil) se tak stále vedou debaty, zda vůbec bylo výhodné či nevýhodné vstoupit do EU a jakým způsobem EU může ohrozit naše národní zájmy. Zahraniční politika státu je ve vztahu k EU (a také okolnímu světu) fakticky realizována odlišně prezidentem a vládou. Od r. 2006 nemá ČR ani koncepci své zahraniční politiky.

Další prohlubování evropeizace české politiky je ovšem po ratifikaci Lisabonské smlouvy kategoričtým imperativem. Pouze tímto způsobem může hrát roli subjektu a nikoliv pouhého objektu mezinárodních vztahů a podílet se na klíčových agendách EU, kterými unie posiluje svoji globální roli. V institucionální rovině se konkrétně jedná o vytváření Evropské služby vnější činnosti (European External Action Service), která by měla zajistit lepší propojení mezi diplomatickými službami jednotlivých států a Evropskou komisí a zvýšit tak konzistentnost přístupu k externím partnerům EU, což má samozřejmě velký význam i z hlediska pozice EU v rámci struktur globálního vládnutí. Z hlediska jednotlivých agend a politik EU by se ČR měla hlavně soustředit na několik klíčových priorit: zajišťování energetické bezpečnosti, především diverzifikací zdrojů a přepravních tras ropy a plynu, posilování role a významu Společné bezpečnostní a obranné politiky, rozvíjení konceptu Evropského sociálního modelu a v neposlední řadě na aktivní vstup do procesu rozšiřování EU v regionu Západního Balkánu, kde má ČR své dlouholeté politické a ekonomické kontakty a zájmy. Jedním z klíčových cílů české politiky představuje také přijetí eura, což ovšem závisí na schopnosti politické reprezentace realizovat potřebné a vyvážené ekonomické reformy.

Úspěšnost efektivní evropeizace české politiky však závisí v prvé řadě na úrovni strategického vládnutí. Příprava a implementace nové

Koncepce zahraniční politiky České republiky ve střednědobém i dlouhodobém horizontu je nezbytností, a to i v návaznosti na novelizaci dalších doktrinárních dokumentů (především Bezpečnostní strategie ČR). Je nezbytné velmi sofistikovaně vnímat roli ČR v rámci EU, pochopit a posilovat roli a postavení ČR v evropských strukturách a propojovat národní zájmy se zájmy evropskými. Měla by také více fungovat vzájemná spolupráce a provázanost mezi Úřadem vlády, Ministerstvem zahraničních věcí, Parlamentem a všemi českými zástupci v evropských institucích (s důrazem na stále zastoupení ČR při EU).

Evropeizace České republiky ale výrazně závisí i na tom, nakolik bude politika EU stále více vnímána u nás jako „domácí“ politika. Je to zřejmě jeden z nejsložitějších úkolů, který před politickou reprezentací České republiky v následujících letech stojí.

7. Výzva sedmá: Poznávat budoucnost země

Martin Potůček

7.1 JAK JSME ROZUMĚLI BUDOUCNOSTI V MINULOSTI

Tuto kapitolu publikace píše¹ v polovině roku 2010. Představuji si, co všechno se událo od onoho listopadu 1989, jak tehdy vypadala naše země a společnost. Jaké jsme tehdy mohli mít a měli představy o budoucnosti za dvacet let?

Měl jsem už v té době výhodu, že jsem se mohl plně věnovat analytickým pracím, které jsou potřebné pro zpracování jakékoli obhajitelné výpovědi o možných budoucnostech. Měl jsem i poměrně rozsáhlou zkušenost s prognózami a prognózováním. Bylo nám (jistě, už tehdy jsme pracovali v týmech) jasné, že tehdejší způsob společenského řízení se dostává do pasti vlastní neschopnosti reflektovat své chyby a vyzozovat z nich patičné závěry. Na zavedení telefonní linky se čekalo deset i více let. Data o vývoji zdravotního stavu, životního prostředí, o výkonu hospodářství svědčila o tom, že bude docházet k napětím, krizím a katarzím, a že se zásadním reformám (ano, už tehdy se jim tak říkalo) nevyhneme. V tehdejším Československu zároveň došlo k téměř úplnému vyrovnání hospodářské úrovně českých zemí a Slovenska; země se zdála být sociálně a ekonomicky homogennější než kdýkoli předtím. Sovětský svaz byl ještě silnou – byť chátrající – světovou mocností. Alternativa, že by se rozpadl a s ním i celý vojenský, politický a hospodářský blok takzvaných lidově demokratických zemí, byla stále odkázána do říše snů. Naše představy o možném budoucím vývoji nepřekračovaly rámec kontrolované (a v důsledku stále spíše jen formální a symbolické) demokratické politiky systému či zavádění

1 Úvodní část této kapitoly je koncipována jako autorova osobní výpověď o tom, jak se vyvíjely jeho představy, ale i představy týmů, v nichž pracoval, o možných budoucnostech. Proto je psána 1. osobou.

tržních reforem (ovšem v rámci společenského vlastnictví výrobních prostředků).

Pak, za pouhých pár týdnů, přešla moc z rukou komunistické strany do rukou Občanského fóra.

Vzpomínám si, že k nejcenějším pomůckám, kterých se nám v prvních týdnech po listopadových událostech roku 1989 ze Západu dostávalo, byly těžké a bachraté faxy. Zírali jsme na ně tehdy jako na záznaky techniky, ostatně jako tehdy skoro na všechno, co přicházelo Odtamtud. Kdyby se nás tehdy někdo zeptal, jak bude země vypadat za deset let, těžko by se mu tehdy dostalo odpovědi, že už sedm let budeme žít v novém státě (v České republice), že naše hospodářská produkce měřená hrubým domácím produktem se bude po velkém útlumu teprve blížit k úrovni roku 1989, že už budeme běžně a uživatelsky přijemně komunikovat na dálku prostřednictvím počítačových sítí, že právě vstupujeme do NATO, aliance, jež se za pár týdnů nato rozhodne „humanitárně“ bombardovat Jugoslávii...

První publikací našeho pracoviště byla *Vize rozvoje České republiky do roku 2015*. Ta vznikala ke konci roku 2000 a byla vydána na jaře 2001. Tehdy jsme měli dobré důvody předpokládat, že poté, co v zemi již byly slušně zavedeny instituty politické demokracie a tržního hospodářství, budou její vývojové trajektorie dány především konfigurací specifických vnitřních problémů a také vnitřních potenciálů jejich řešení. (Samozřejmě, jistým vnějším vodítkem byla pro nás kodáňská kritéria Evropské unie z roku 1993, podmiňující vstup země do ní dokončením institucionálních a právních reforem.) Od té doby uběhlo dalších deset let a v jejich průběhu se svět i země znovu výrazně proměnily. Útok teroristů na newyorská dvojčata 11. září 2001 zvýšil mezinárodně politické napětí. USA se rozhodly masivně a dlouhodobě se vojensky angažovat na Středním východě. Česká republika nejen že se stala v roce 2004 členkou zemí rozšiřující se Evropské unie, nýbrž (sic) jako poslední a ještě s jakousi licencí) v roce 2009 i signatářkou její Lisabonské smlouvy. Ta na jedné straně posiluje politickou váhu Evropského parlamentu i parlamentů členských zemí, na druhé straně však zřetelně posouvá těžšíte rozhodování o důležitých otázkách od národních politických reprezentací k orgánům Evropské unie. V zemi je už více mobilních telefonů, než kolik má sama obyvatel. Globální krize, na jejímž zrodu v roce 2007 neměla Česká republika nejmenší podíl, rychle obrací trendy jejího předchozího rychlého hospodářského růstu a klesající nezaměstnanosti: hospodářská produkce stagnuje a nezaměstnanost roste. Odborníci varují, že nepodniknou-li se rychle radikální opatření k omezení zdrojů oteplování

v globálním měřítku, čekají civilizaci ohrožující klimatické změny dosud nevidaného rozsahu a dosahu. Lidstvo ale dosud nemá nástroje, kterými by bylo schopno hospodářskou a klimatickou (a kdoví kolik dalších) adjektiv si už vysloužila) globální krizi koordinovaně a účinně řešit... (Portuček 2010)

7.2 JAKÉ ZÁVĚRY LZE Z TĚTO ZKUŠENOSTI VYVODIT?

I pro prognostiku platí maxima: kdo není schopen se poučit ze svých minulých chyb, je odsouzen k tomu si je znovu zopakovat. Pojdme si tedy říci, jaké hlavní závěry lze vyvodit z dosavadní historie našich pokusů o lepší porozumění možným budoucnostem!

1. Jen těžko je možno se uchýlovat k jednoznačným výpovědím o tom, co nastane. Taleb (2007) upozorňuje na to, že toho, o čem mnoho nevíme nebo o čem nevíme zhora nic, je kolem nás mnohem více než toho, co můžeme pokládat za ověřený poznatek. „Svět je mnohem, mnohem složitější, než se domníváme. (...) Problémem je, že si to většina z nás neuvědomuje.“ (Ibid.: 135) A dále: „Pokroky v naší schopnosti modelovat (a předpovídat) svět nestačí držet krok se zvyšováním jeho komplexnosti. To otevírá prostor nepředpověditelnému.“ (Ibid.: 136) Nicméně zdůrazňuje, že znovu a znovu, a rádi, podléháme předsudku, že toho víme mnohem víc, než odpovídá skutečnosti. Rostoucí komplexita světa a omezené kapacity našeho poznání vedou k závěru, že musíme počítat s výskytem náhod, který nemižžeme mít mentálně pod kontrolou.

Samozřejmě, existují prognózy, u nichž je stupeň pravděpodobnosti jejich uskutečnění vyšší než u jiných jevů. Typické jsou demografické prognózy; ekonomové také často odhadují dynamiku vývoje hrubého domácího produktu a jiných ekonomických veličin. V obou případech užívají matematických modelů; v obou případech se skutečný vývoj většinou ubírá trochu jinými cestami. Úspěšnost demografických prognóz je kromě sociálních, ekonomických a kulturních proměn ohrožena například i migrací ve světě porézních hranic. Rušivým faktorem hospodářských prognóz je (kromě jiného) globalizovaná světová ekonomika sama. Institucionální rámce i lidské chování přesto vykazují poměrně velkou setrvačnost. V praktických jejich vývoje se osvědčují kvalitativní metody, případně kombinace kvalitativních a kvantitativních postupů.

Je ovšem nutno mít stále na paměti, že vývoj bývá turbulentní a ovlivňuje jej procesy, o kterých toho mnoho nevíme. A pokud o nich něco tušíme, stejně je nemáme pod kontrolou. Tím spíše, nacházíme-li se v malé

zemi uprostřed Evropy, která je jen malým ostrůvkem v moři globalizujícího se světa.

2. Je nutné věnovat velkou pozornost vnějšímu kontextu oblasti, o jejíž budoucnost se zajímáme. To vyplývá už z toho, co jsem uvedl výše. Jen pro připomenutí: listopadu 1989 by nebylo bez perestrojky v bývalém Sovětském Svazu. Dále: nebyť předvidavosti a úsilí generace zakladatelů Evropských společenství po druhé světové válce, Jeana Monneta, Roberta Schumanna, Jacquese Delorse a dalších, nebyli bychom dnes členy Evropské unie: z tohoto proudu zásadních institucionálních inovací bylo tehdejší Československo uměle vyráženo, a přece z něj dnes těžíme a výrazně jím budeme ovlivněni i v naší budoucnosti. Nebo: vzhledem k otevřenosti české ekonomiky bude hospodářský vývoj země v budoucnu v rozhodující míře závislý na perspektivách ekonomiky světové.

Je zřejmé, že bez lepšího porozumění procesům globalizace obecně a evropské integrace zvláště by byly výpovědi o budoucnosti této země zatíženy příliš velkou chybou. Srovnej k tomu kapitolu 6.

3. Zvolit výkladový rámec, schéma, konceptuální model, který se stane organizačním principem postupu poznání a předpokladem formulace užitečných výpovědí o budoucnosti. Sociální prognostika může být vnímána i jako metodologická disciplína, která organizuje penzum teorií, metod a poznatků různých disciplín, do společného rámce. Víme, že žádná věda nepostihuje všechny aspekty zkoumané problematiky; musejí-li ale spolupracovat navzájem, nastávají problémy s odlišným pojmovým aparátem, s různorodostí perspektiv, metod, poznávacích tradic. V takové situaci hrozí dvě krajnosti. Buď se proces poznání rozpadne do disparátních aktivit jednotlivých věd bez společného základu a vyústění, nebo převáží výklad jedné disciplíny (v posledních dekáдах přebírala tuto štafetu po sociologii ekonomie), ovšem na úkor relevantnosti a úplnosti a s vyšším rizikem, že se úvahy o budoucnosti dostanou na secesi.

Cesta ke spolupráci různých věd při zkoumání možných budoucností bývá trnitá. Jejich porozumění může usnadnit, a komunikaci a spolupráci v mezioborovém týmu ulehčit, dohoda o výkladovém rámci (konceptuálním modelu), který by byl dostatečně konkrétní, aby byl schopen zachytit souvislosti významné pro porozumění celku, a zároveň by byl kompatibilní s jazyky spolupracujících disciplín. Takových rámců může být samozřejmě vytvořeno více. Příkladem jednoho z nich je model základních souvislostí vývoje české společnosti a její modernizace v globálním kontextu, který uvádíme ve 2. kapitole.

4. Aplikovat více metod. Častou chybou začátečníků v prognostice bývá fixace na jednu metodu, o níž se toho nejméně dověděli či s níž mají největší zkušenosti. Kvantitativní metody jsou v tomto ohledu atraktivnější, neboť s ohledem na (v obecném povědomí převažující) paradigma přírodních a technických věd, jsou ve srovnání s „měkkými“ metodami kvalitativními, heuristickými vnímány jako exaktnější. Typickým příkladem je extrapolace trendů: zavede se podmínka *ceteris paribus* a předpokládá se, že vše půjde jako doposud, maximálně s uplatněním regresní analýzy.

Tento přístup se osvědčí jen málokdy. Jakákoli jen poněkud náročnější prognostická úloha vyžaduje kombinaci metod, přičemž pravidlem bývá, že se v množině aplikovaných metod vyskytnou jak kvantitativní, tak kvalitativní metody. Ostatně některé sofistikovanější prognostické metody (například Delphi metoda) mají již v sobě zabudováno kombinaci obou. Ani to ovšem neznamená, že by se na ně bylo možno ve všem spolehnout. Platí, že právě vzhledem ke značné neurčitosti terénu, na němž se v prognostice pohybujeme, je možno nacházet solidnější výpověď o budoucnosti vzájemnou konfrontací a kombinací výsledků uplatnění různých metod. Zde pochopitelně mnoho záleží i na kapacitách a zkušenostech celého řešitelského týmu a jeho vedení. Jedním z příkladů toho, jak je možné „skládat“ postup tvorby a uplatnění prognóz do funkčního celku, je náš modulární přístup k tvorbě vizí a strategií, který uvádíme v kapitole 3.

5. Uvažovat ve variantách možného. Výpovědi o budoucnosti nemohou abstrahovat od toho, že budoucí stavy budou jen a jen výslednicí celého paralelogramu záměrů a z nich se odvíjejících rozhodnutí a aktivit miliónů lidských bytostí i společenských institucí. Je nutno respektovat skutečnost, že možné budoucnosti budou podmíněny tím, jaké intence, jaká řešení a na ně navazující činnosti různých aktérů se nakonec uplatní.

V naší knize scénářů budoucnosti České republiky (Fric – Veselý 2010) jsme tyto možné budoucnosti vtělili do několika scénářů, které charakterizují různé vývojové trajektorie země v závislosti na politické orientaci vlády, na kompetenci vládnoucích elit, na tom, na čem záleží obyvatelstvu natolik, aby se rozhodlo to prosadit třeba i proti záměům centra – a nakonec i na konkrétní konstelaci koalic aktérů. (Srovnej kapitolu 4.) Formulace výpovědí o budoucnosti v podobě podmíněných variantních výpovědí činí prognostické výstupy principiálně užitečnými v roli nástroje pro strategické rozhodování a také atraktivnější pro zainteresovanou veřejnost. Zde se může naplno uplatnit teorie výzev a odezev, které jsme věnovali pozornost ve druhé kapitole.

6. Vytvářet podmínky pro účast diferencovaných aktérů na tvorbě a užití prognóz. V terénu, na němž se pohybují sociální vědy, by bylo zavádějící se domnívat, že sebelépe vybavený tým odborníků bude schopen postihnout všechny nuance zkoumané problematiky. Čím více poznatků těch, kteří budou zkoumanou budoucnost spoluvytvářet svými rozhodnutími a činy, se podaří získat a promítnout do formulace prognóz, tím lépe. Takový přístup za jinak stejných okolností také výrazně zvyšuje pravděpodobnost, že si poznatky soustředěné v průběhu tvorby prognóz osvojí a budou se na jejich základě lépe orientovat v konfrontaci s rostoucí složitostí společenského života a problémů, které před ně postaví.

Jak uvádíme v kapitole 3., pro probuzení zájmu všech, kteří se budou podílet na vytváření budoucnosti, o prognostickou tvorbu se nejlépe hodí problémový přístup. Tomu také – na rozdíl od náročných teoretických spekulací – lépe rozumí i široká veřejnost. Navíc se v diskusích o možných a žádoucích budoucnostech mohou v rámci problémově orientovaného participativního přístupu navzájem konfrontovat a uplatnit i hodnoty, kterými se budou v budoucnosti důležitě hráči také řídit.

7.3 KLÍČOVÉ VÝZVY BUDOUCNOSTI PRO ČESKOU REPUBLIKU

Měli-li jsme možnost systematicky zkoumat vývoj země a jejího relevantního prostředí, vedla-li nás naše práce k promyšlení variant možných budoucností země, je samozřejmé na místě i otázka, jaké hlavní výzvy před ní v perspektivě příštích patnácti až dvaceti let stojí. Jde o ty výzvy, které zůstávají stále předešlým v moci nás, občanů, a politické a správní reprezentace tohoto státu. K mnoha z těchto výzev jsme se už vyslovili v našich předešlých pracích.

Již v jedné z našich prvních publikací *Průvodce kravinou priorit pro Českou republiku* (2002) jsme se je pokusili popsat jejich rozčleněním do celé řady s nimi souvisejících a na ně navazujících prioritních problémů. Ve stejné knize jsme navrhli sadu strategických koncepcí a v další publikaci *Pulování českou budoucností* (Potůček a kol. 2003) i několik strategických tahů, směřujících od identifikovaných problémů k návrhům strategií jejich řešení. Krokem dále v tomto úsilí bylo vydání *Strategického auditu České republiky* (Potůček a kol. 2005), který uplatnil výše zmíněný model základních souvislostí vývoje české společnosti a její modernizace v globálním kontextu tak, že ke každé z jednácti vyčleněných tematických oblastí přiřadil kromě přehledné charakteristiky problémů,

v nichž se nachází, i návrhy jejich řešení. Dosud poslední námi vydanou publikací, která se věnuje výzvám budoucnosti, jsme nazvali *Česká republika – trendy, ohrožení, příležitosti*. V ní jsme vymezili obecný prostor strategických voleb pro českou společnost v podobě tzv. strategických uzlů a svárů orientací. (Srovnaj kapitolu A3 publikace Potůček – Mašková 2009.) Ve zpeřném pohledu lze konstatovat, že naproti většina námi identifikovaných problémů i strategií – samozřejmě s respektováním změn uvnitř země samotné i ve vnějším kontextu její existence, ke kterým v mezidobí došlo – je stále aktuální.

Tabulka 7-1 Koncepty uplatněné v procesu identifikace klíčových výzev budoucnosti

Koncept	Vymezení	Zdroj
Prioritní problém	Rozpor mezi aktuálním a žádoucím stavem určitých podmínek života společnosti, jehož řešení uvolňuje cestu k řešení dalších problémů.	Průvodce 2002: 405–504
Strategická koncepce	Relativně komplexní akční prioritá toho, co je třeba učinit, aby mohla být řešena celá skupina prioritních problémů současně.	Průvodce 2002: 507–652
Strategický tah	Potenciální strukturovaný proces společenských inovací a jejich důsledků, který významně přesahuje běžné fungování státu a společnosti. Jeho realizace předpokládá soustředění a koordinované uplatnění značných zdrojů.	Potůček a kol. 2003: 81–246
Strategický uzel	Svrchované rozhodnutí řídicích orgánů (rozhodování po vertikále).	Potůček – Mašková 2009: 21–27
Svár orientací	Alternativy celkového směřování země dané sociálně-kulturním pohybem celé společnosti, vektory značného množství individuálních rozhodovacích aktů (rozhodování po horizontále).	Potůček – Mašková 2009: 21–27

Zdroj: vlastní

V závěru uvedeme ty klíčové výzvy budoucnosti, které podle našich dosavadních poznatků postupně vykrystalizovaly jako nejobtížnější úlohy k řešení, které však, podařilo-li by se je uspokojivě řešit, by výrazně usnadnily zvládnání dalších s nimi souvisejících a dosud také neuspokojivě řešených problémů. Při výběru těchto výzev vycházíme z volby a uplatnění kritéria kvality a udržitelnosti života (srovnaj kapitolu C3 publikace Potůček – Musil – Mašková 2008).

1. Nizká úroveň důvěry občanů v instituce a aktéry politického systému a malá ochota podílet se na veřejném životě. Jedním z vůdčích motivů touhy po změně komunistického režimu byla všudypřítomná nedůvěra v tehdejší vedení „strany a vlády“, v jeho instituce. Jednou

z nejmunitějších zpráv po více než dvaceti letech, která uplynula od jeho pádu je, že se v úrovni důvěry k základním demokratickým institucím (parlamentu, vládě a politickým stranám) nacházíme na velmi nelichotivém 24. místě z jednácticeji srovnávaných evropských zemí.² Bez výrazného zvýšení této důvěry nebude možno uskutečnit žádný z dalších potřebných strategických manévrů ve veřejném prostoru, které si vyžadují podporu široké veřejnosti. Právě tato nedůvěra k politické reprezentaci koinciduje s nízkou ochotou širokých vrstev občanstva aktivně vstupovat do veřejného života.

2. Pokračující oslabování státu a jeho institucí. Jednou z nejzanebanějších oblastí veřejného života je samotný stát, v jehož fungování se, především v důsledku dlouholetého podceňování jeho role ve veřejném i v hospodářském životě, vyskytuje mnoho slabín. I liberální koncepce minimálního státu staví na předpokladu, že stát bude schopen stanovit základní pravidla chování a vynucovat jejich dodržování v občanském a hospodářském životě. Přitom se ovšem spoléhá, že život sám si na-lezne automaticky cestu ke společenskému optimu. K nedostatkům lze řadit slabiny samotného ústavního a právního rámce, absenci strategické dimenze řízení země, nedokončenou reformu ústřední státní správy, stále odkladanou platnost zákona o státní službě (což je také jedním z důvodů rozsáhlé politizace státní správy) či disproporce a neefektivitu v konstrukci a realizaci přijímá a výdajů veřejných rozpočtů. Kapitolou samou pro sebe je rozsáhlá korupce a klientelismus, v jejichž důsledku dochází k rozsáhlým škodám na veřejném majetku, k dalšímu poklesu důvěry lidí v instituce státu a k oslabení hospodářského potenciálu země.

3. Rozklad veřejných a sociálních služeb. Služby, které Evropská unie nazývá také službami ve veřejném zájmu, u nás dlouhodobě chybí. Je tomu tak především kvůli jejich chronickému podfinancování a chabému řízení. Nejpádnějším důkazem jejich podfinancování je podíl, který na ně vynakládáme z hrubého domácího produktu. Tak například na všechny sociální a zdravotní služby bylo v roce 2007 vyčleněno 18,6% HDP. Přitom průměr všech sedmadvaceti členských zemí Evropské unie činil v téže roce přes 26,2% HDP. Každým rokem se neziskové organizace poskytující sociální péči strachují, zda nebudou muset své částo na nich vitálně závislé klienty ponechat zcela bez pomoci kvůli

² Srovnávací výzkum realizovala Evropská nadace pro zlepšování životních a pracovních podmínek v roce 2007 na reprezentativním vzorku obyvatelstva 27 členských zemí EU, tří kandidátských zemí: Makedonie, Thurecka, Chorvatska a předurčeného Norska. Blíže viz Second 2007. V tomto srovnání se ocitla jen těsně před námi Itálie a za námi už se nachází jen Makedonie, Lotyšsko, Madarsko, Polsko, Chorvatsko, Litva a Bulharsko.

vysychající podpoře z veřejných rozpočtů. Přestože máme v ústavní Lis-
tině základních práv a svobod zaručenou bezplatnou zdravotní péči, po-
díl soukromých nákladů na ni každý rokem roste – z 9 % ještě v roce
2000 na 16,2 % v roce 2009. Problémy v řízení a financování školství,
výzkumu a vývoje, ale i médií, kultury, bezpečnosti, veřejné dopravy a ji-
ných oblastí jsou dokumentovány v rozsáhlých analytických studiích.
Dramaticky do nich již vstupuje a v blízké budoucnosti ještě více zasáhne
stárnutí populace. Jde o dlouho zrající strukturální problém této země,
bez jehož řešení nezabráníme tomu, abychom se na žebříčku kvality ži-
vota nepropadali v mezinárodním srovnání stále níže a níže.

Příloha: Přehled klíčových prognóz globálního vývoje a strategických trendů

Libor Stejskal, Jakub Kašík

Předvídání budoucího vývoje je velmi náročnou, problematickou a často
i zrádnou věcí. Přesto jsme svědky mnoha projektů a iniciativ po celém
světě, které se snaží porozumět současné situaci, probíhajícím změnám,
více či méně zřetelným dlouhodobým trendům, a na jejich základě vy-
slovit určité sdělení o tom, co nás patrně čeká a s čím musíme počítat. Je
důležité upozornit, že se téměř nikdy nejedná o klasické předpovědi –
jejich ošidnost je dostatečně zřejmá. Většina autorů je proto opatrnější,
nabízejí jen podmíněné výpovědi typu „co se může stát, když“.

Tento materiál je koncipován jako jednoduchý přehled prognostických
dokumentů, které identifikují a formulují klíčové globální trendy a výzvy
související s bezpečností. Některé jsou zaměřeny komplexně, jiné aplikují
zúženou perspektivu, ať už v geografickém či tematickém smyslu. Naš
výběr zahrnuje práce, které tak činí – podle našeho názoru – výrazným,
originálním a zajímavým způsobem. Při zpracování přehledu byly použity
studie členů studentského týmu Střediska bezpečnostní politiky CESES
FSV UK, jmenovitě Jana Jindřicha, Jana Ludvíka, Lukáše Krause, Pavla
Křčilka, Tomáše Kučery, Ludka Moravce a Petra Šupolka.

Název **The World in 2025: Rising Asia and socio-ecological
Transition**

Autor **European Commission (Directorate-General for Research,
Directorate for Science, Economy and Society)**

Rok vzniku **2009**

Umístění **<[http://ec.europa.eu/research/social-sciences/pdf/the-
world-in-2025-report_en.pdf](http://ec.europa.eu/research/social-sciences/pdf/the-world-in-2025-report_en.pdf)>**

Anotace **Zpráva vytvořená přímo Evropskou komisí je maximálně
stručným a zhuštěným přehledem trendů a výzev, kterým
bude Evropa čelit v následujících dekáдах.**

První částí je přehled hlavních geopoliticky významných trendů, zvláště v oblasti populačního vývoje, hospodářství, mezinárodního obchodu či chudoby. Následuje osvětlení klíčových napětí: mezi dostupností přírodních zdrojů (potravin, energie, vody a surovin) a rostoucí migrací a urbanizací. Poslední částí je vize potřebných změn či „přechodů“: směřem k efektivnějšímu a úspornějšímu modelu výroby a spotřeby, k nové prostorové dynamice mezi městy a venkovem, a k genderové a mezigenerační rovnováze. Vzhledem k globální dominanci ve výrobě a vývozu. Dokonce i prvenství ve výzkumu a vývoji se při pokračování dnešních trendů přesune roku 2025 do Asie. Naopak Evropa se neobejde bez podstatného přílivu migrantů. Děsivá je vize hladovějící třetiny lidstva a šířící se obezity jak ve vyspělých, tak v rozvojových zemích. Poptávka po energii vzroste mezi lety 2005 a 2025 o neuvěřitelných 50%. Roku 2025 bude z osmi miliard lidí chybět voda celým třem miliardám. Napětí mezi růstem populace, výroby a spotřeby, a omezenými přírodními zdroji přímo souvisí se změnou klimatu. Řešením je stabilizace světa v multipolárním modelu, nastolení nového univerzalizmu, a přechod k modelu výroby a spotřeby, který respektuje sociální (zvláště demografické) a ekologické limity. Evropa má šanci být v mnoha ohledech vzorem.

Název The New Global Puzzle: What World for the EU in 2025?

Autor European Union Institute for Security Studies

Rok vzniku 2006

Umístění <http://www.iss.europa.eu/uploads/media/NGP_01.pdf>

Anotace

The New Global Puzzle je syntézou tří podkladových studií pro vizi rámce Evropské bezpečnosti a obranné politiky v roce 2025. Analýzu globálních trendů (byla zpracována v rámci Long Term Vision: Strand One: Global Context Study for an initial ESDP Long Term Vision) doplňuje výhled strategického vývoje v klíčových regionech světa a třetí částí je formulace kontextu pro budoucnost EU.

New Global Puzzle je mimořádně kompaktní a výrazně logicky strukturovanou studií, opírající se o obrovské množství pramenů. I proto patří k nejčastěji citovaným prognózám globálních trendů. Ty jsou popsány v sedmi

základních oblastech: demografie, hospodářství, energie, životní prostředí, věda a technologie. Mezi nejzajímavějšími závěry lze uvést celkové zhoršení stavu životního prostředí a nerovnoměrné dopady globálního oteplování, které Evropu nezasáhnou zdaleka tolik jako suché oblasti Afriky a Asie. Zatímco v Africe dojde k dalšímu prudkému nárůstu populace, v Evropě bude obyvatelstvo stabilní, ovšem výrazně zestárne, až na průměrný věk 50 let. Ekonomická globalizace přivede Čínu na první a Indii na třetí místo, nerovnoměrné rozdělení bohatství zůstane hlavním rysem. Potřeba energetických zdrojů stoupne o 50% do roku 2030. Imigrace a integrace bude nutností pro EU, plynoucí z napětí mezi ekonomickým liberalismem a sociálním státem při státním stárnutí populace. Hlavní hrozbou pro EU bude organizovaný zločin, globálně poroste význam alternativních forem vládnutí.

Název

Global Trends 2025: A Transformed World
(navazující na Mapping the Global Future: Report of the

National Intelligence Council's 2020 Project)

Autor National Intelligence Council

Rok vzniku 2008

Umístění <http://www.dni.gov/nic/PDF_2025/2025_Global_Trends_Final_Report.pdf>

Anotace

Studie navazuje na proslulou prognózu Mapping the Global Future. Liší se od ní hlavně důrazem na předpokládané budoucí multipolární uspořádání světa a boj o zdroje. Program Global Trends tvoří ucelený výstup každých pět let. Charakteristická je pro tuto prognózu americká perspektiva. Přesto počítá s ekonomickou globalizací, která oslabí postavení USA, které příjdou o postavení hegemonu. Problém stárnutí populace je pro západní svět i Čínu zcela zásadní. Noví hráči nastupují a HDP skupiny států BRIC dožene HDP států G7 kolem roku 2040. Nedostatek energetických zdrojů se stane motívem geopolitického boje, pitná voda a úrodná půda bude do roku 2025 chybět 36 zemím. Je třeba počítat s rostoucím počtem ozbrojených konfliktů mezi státy. V mezinárodním rámci se zvýší role nevládních organizací a mocných jednotlivců. USA se stanou jen jedním z dominantních aktérů. Dalšími jevy se stane

růst středních tříd, demokratizace Číny, oslabení terorismu nebo pozitivní dopady lepšího se postavení žen.

Název The DDCDC Global Strategic Trends Programme 2007-2036

Autor The Development, Concepts and Doctrine Centre (DDCCD), UK Ministry of Defence

Rok vzniku 2007

Umístění <http://www.mod.uk/NR/rdonlres/4DEFA218B-7B49-4EDB-82BD-770928C6334E/0/20071218__strat_trends__prog_U__DDCCIMAPPS.pdf>

Anotace Britská nezávislá zpráva je velmi širokou a originální „mapou“ strategického prostředí, která má sloužit pro tvorbu obranné politiky.

Program strategických trendů je strukturován do pěti základních dimenzí: zdrojové, sociální, politické, technologické a vojenské. Pro stanovení rámce jednotlivých výstupů jsou stanovena čtyři klíčová témata: populace a zdroje, identita a zájmy, vládnutí a pořádek, znalosti a inovace. Veškerá lidská aktivita v příštích 30 letech bude ovlivněna třemi pronikavými faktory: změnami klimatu, globalizací a globální nerovností. Velmi atraktivní hypotézy nabízí kapitola strategických šoků. Studie pracuje i s lidskými a kulturními faktory bezpečnosti, nabízí také konfrontaci vlastních závěrů s názory nezápadních odborníků (míru souhlasu či nesohlasu). Velké množství popsaných faktorů proměň a jejich utřídění dává studii mimořádnou plasi-tičnost a věrohodnost.

Název Future Security Environment (FSE)

Autor NATO Supreme Allied Command Transformation (HQ SACT)

Rok vzniku 2007

Umístění <<http://www.act.nato.int/multiplefutures/ACTFutureSecurityEnvironmentFirstEdition.pdf>>

Anotace Klasická prognóza budoucího bezpečnostního prostředí s horizontem 2025, určená k podpoře strategického rozhodování uvnitř NATO.

Úvodem je shrnuto podstatné: hrozby terorismu a proliferace zbraní hromadného ničení, rostoucí hrozba počítačových útoků, degradace životního prostředí a nedostatek

zdrojů, organizovaný zločin, vzestup Číny, Indie a Ruska, hrozby plynoucí ze Severní Koreje, Íránu, Sýrie a Iráku, rizika globální ekonomiky a šíření informacích technologií. Navazuje rozbor geopolitických výzev (vývoj uvedených států a globalizace) a výčet globálních bezpečnostních rizik: od náboženského radikalismu k terorismu, proliferaci, nukleárním ambicím, kriminalitě a jejím sílům, zhroutceným státním a „oblouku nestability“. Další kategorie globálních bezpečnostních problémů se soustředí na environmentální, sociální a demografické trendy – např. poškození rybolovu, lesů a zemědělství, nedostatek vody, vznik nových chorob, stárnutí populací, chudoba a nezaměstnanost, urbanizace, vyhánění lidí, radikalizace a kulturní konflikty. Následují výzvy a přležitosti ve vědě, technologických, vojenském sektoru, politické trendy jako úpadek suverenity či supranacionalizace, rozsáhle je líčen vývoj mezinárodního a válečného práva. Závěr tvoří trendy v jednotlivých regionech a zemích (např. Afghánistán zde nepůsobí nijak zneklidňujícím dojmem).

Název

Autor

Alliance Reborn: An Atlantic Compact for the 21st Century
Daniel Hamilton, Charles Barry, Hans Binnendijk, Stephen Flanagan, Julianne Smith, James Townsend /The Washington NATO Project

Rok vzniku 2009

Umístění <http://transatlantic.sais-jhu.edu/Publications/nato_report__final.pdf>

Anotace

Tato zpráva vznikla v rámci The Washington NATO Project. Snahou autorů je nabídnout rámec pro novou strategickou koncepci Alliance.

Alliance má být platformou pro spolupráci USA a Evropy i v bezpečnostních otázkách plynoucích ze současné ekonomické krize či pro zajištění společné energetické bezpečnosti. Velkou výzvou je vyvážení aktivit Alliance doma a v zahraničí: namísto jednostranné orientace na operace mimo území je dnes nutné, aby NATO v rámci domácí mise udrželo a posílilo svůj zastrážovací a obranný potenciál. Je třeba zajistit plně funkční NRF, schopné operovat uvnitř i mimo území Alliance. Z hlediska domácí bezpečnosti je nutná vyšší ochrana komunikačních sítí. Teritoriální obrana

dnes ztrácí svůj význam v porovnání s ochranou komunitárních spojení v euroatlantickém prostoru. Síla transatlantického partnerství prochází v současnosti dvěma testy: vojenská akce v Afghánistánu a Pákistánu a vztah k Rusku. Selhání v Afghánistánu bude znamenat ztrátu důvěryhodnosti a akceschopnosti. NATO by mělo dokázat čelit Rusku a integrovat její do systému respektujícího mezinárodní právo, Chartu OSN, Helsinské principy a suverenitu a nezávislost ruských sousedů, což zahrnuje i diskusi o ruských návrzích nové bezpečnostní architektury pro Evropu.

Název **New Horizons: Finding a path away from NATO's de-solidarisation**

Autor Rem Korteweg, Richard Podkolinski / The Hague Centre for Strategic Studies

Rok vzniku 2009

Umístění <<http://www.natonewhorizons.org/NewHorizons-DigitalEdition.pdf>>

Anotace Spíše než o strukturovanou analýzu jde o sumář názorů úředníků NATO, EU a členských vlád, vysokých důstojníků, představitelů průmyslu, mezinárodních organizací, NGOs, think-tanků a univerzit.

Hlavní témata jsou rozčleněna do tří skupin na globální trendy (finanční krize a její efekt na geopolitiku, nedostatek zdrojů a energií), bezpečnostní trendy (proliferace, selhání států a nestátních aktérů, terorismus, demografická a sociální zranitelnost) a výzvy uvnitř Aliance (Afghánistán, rozšiřování, strategická orientace NATO a Rusko). Na jejich základě studie posuljuje 8 strategických dilemat pro NATO. (1) Finanční globální ekonomická krize je bezpečnostní výzvou pro Západ, podkopává důvěryhodnost a schopnosti NATO. (2) NATO by se mělo více angažovat při řešení nedostatku zdrojů. (3) NATO musí regulovat proces proliferace a redefinovat strategii odsušování. (4) NATO musí zvýšit své strategické ambice (větší role při budování kapacit zhroutených států; více se zabývat příčinami a kořeny terorismu; větší pozornost věnovat kybernetickým hrozbám a militarizaci vesmíru. (5) Afghánistán. (6) Potřeba jednotné strategické orientace NATO. (7) Sjednocení pohledů na rozšiřování. (8) NATO musí vyčistit svůj

vztah k Rusku. Klíčovými znepokojivým trendem je proces desolidarizace. Souvisí se všemi zmíněnými tématy a vyšší míra solidarity by měla být i základem jejich řešení.

Název **21st Century Challenges: Reexamining the Base of the Federal Government**

Autor United States Government Accountability Office (GAO)

Rok vzniku 2005

Umístění <<http://www.gao.gov/newitems/d05325sp.pdf>>

Anotace Studie je primárně zaměřena na vnitroamerické otázky a méně na bezpečnost. Jako hlavní problém identifikuje deficit rozpočtu.

Analýza přezkoumává 12 oblastí: (a) národní obranu, (b) vzdělávání a zaměstnanost, (c) finanční regulaci a bydlení, (d) zdravotnictví, (e) vnitřní bezpečnost, (f) mezinárodní výzvy, (g) přírodní zdroje, energetiku a životní prostředí, (h) důchodovou politiku, (i) vědecké a technologické inovace, (j) dopravu, (k) kapacity vládnutí, (l) daňový systém. Klíčovými faktory, které ovlivní roli USA ve světě i domácí situaci, jsou (a) velká a rostoucí dlouhodobá fiskální nerovnováha, (b) vyvíjející se politiky národní a vnitřní bezpečnosti, (c) vzrůstající globální vzájemná závislost, (d) měnící se ekonomika, (e) demografické posuny, (f) pokroky ve vědě a technologii, (g) trendy v kvalitě života, (h) rozdílné vládní struktury a nástroje. Dále zpráva přezkoumává jednotlivé oblasti a navrhuje možné postupy. Jejich škála je většinou široká a autoři mezi nimi nechtějí výrazně preferovat. Jako největší hrozbu bezpečnosti USA ovšem chápou právě růst zadlužení USA a rostoucí schodky rozpočtů.

Název **National Security and the Threat of Climate Change**

Autor The CNA Corporation

Rok vzniku 2007

Umístění <http://secURITYandclimate.cna.org/report/SecurityandClimate_Final.pdf>

Anotace Studie shrnuje základní rizika klimatických změn se zaměřením na jejich dopad na bezpečnost USA a na činnost amerických ozbrojených sil.

Dokument je ukázkou užšho přístupu – tematicky i autor-sky. Pojímá změnu klimatu jako přímou hrozbu národní

bezpečnosti USA, ale i jako multiplikátor nestability a zranitelnosti ve světě, zdroj napětí a problém stejného řádu jako energetická závislost. Studie je zpracována utilitárně, tzn. však jistou mírou povrchnosti, především v metodologické oblasti. Výsledky renomovaných studií v oblasti změny klimatu jsou převzaty mechanicky a bez jakékoli přidané hodnoty. Díky tomu občas pokulhávají i závěry – v případě Evropy je to klimatem nedoložitelné spojení migrace z Albánie a Balkánu celkově do vyspělejší Itálie a západní Evropy. Přehledná struktura začíná geostrategickými implikacemi klimatických změn, následuje přehled jejich dopadu na jednotlivé regiony světa, a končí výčtem přímých důsledků pro vojenské systémy, infrastrukturu a operace. Pozoruhodným prvkem jsou „voices of experience“, dlíčí subjektivní náhledy vybraných starších důstojníků k jednotlivým podkapitolám. Práce se nebrání zásadním postulátům, např. „Budeme zatíženi do africké problematiky mnohem více než kdy v minulosti“.

Název *The State of World Population 2007: Unleashing the Potential of Urban Growth*

Autor United Nations Population Fund (UNFPA)

Rok vzniku 2007

Umístění <http://www.unfpa.org/webdav/site/global/shared/documents/publications/2007/695_filename_sowp2007_eng.pdf>

Anotace Zpráva UNFPA předestírá výzvy a příležitosti plynoucí z nastávajícího nevyhnutelného nárůstu městských populací ve světě a koriguje zažité představy o urbanizaci. Zpráva o stavu světové populace vychází každoročně se změním na jiné téma. Dokument je ukázkovou monometadickou studií, která vychází z obrovského množství dat a nebojí se prezentovat i netrivální a netypické závěry. Zároveň stanoví jasné a konkrétní zásady pro politické řízení procesů urbanizace. Kapitoly se věnují potvrzení růstu měst, lidem ve městech mezi nadějí a úpadkem, politice proti městské chudobě, sociálnímu a udržitelnému využití prostoru, urbanizaci a udržitelnosti v 21. století a vizi pro budoucnost měst: politice, informacím a vládnutí. Roku 2008 zahrnuje městská populace polovinu lidstva, do roku 2030 tento počet vzroste na 5 miliard lidí. Proto je hlavním tématem

vliv urbanizace na chudobu a udržitelný rozvoj. Tři hlavní výzvy jsou: respekt k lidským právům chudých, širší vize užití městského prostoru a odborně fundovaný rozvoj měst. Mezi specifické fenomény patří nárůst násilí i náboženství, nutnost podpory občanské společnosti a mládeže, hrozící vlivy klimatických změn a řízení urbanizace k souladu s životním prostředím a demografickým vývojem.

Název *Studie pro oblast kritických infrastruktur v rámci projektu přípravy výzkumného centra pro EU*

Autor ICT Agency, s.r.o. a Centrum pro sociální a ekonomické strategie FSV UK Praha pro Ústav jaderného výzkumu Řež, a.s.

Rok vzniku 2006

Umístění Dokument není veřejně přístupný

Anotace První český dokument komplexně pokrývající vývojové trendy v jedenácti oblastech, které mají zásadní význam pro bezpečnost Evropské unie a České republiky. Studie se zabývá trendy a výzvami v jedenácti oblastech, které mají vliv na kritickou infrastrukturu a její ochranu. Kromě popisu samotné oblasti a potenciálního vývoje se věnuje specifickým dopadům na kritickou infrastrukturu EU a ČR. Metodologicky i obsahově čerpá z Long Term Vision, uplatňuje ale také rámec programu ochrany evropské kritické infrastruktury, a především využívá originální poznankovou bázi CESES FSV UK. Záběr studie je široký: od životního prostředí, demografického a ekonomického vývoje přes surovinové zdroje a energetickou bezpečnost, vědecký a technologický pokrok, společnost a kulturu, globální vládnutí, terorismus a organizovaný zločin až ke specifické predikci role nezápadních aktérů a jejich uskupení, a ke zvláštnímu významu, který pro Evropu mají rodící se koncept homeland security EU a rostoucí bezpečnostní kapacity EU.

Název *Studie II pro oblast kritických infrastruktur v rámci projektu přípravy výzkumného centra pro EU*

Autor ICT Agency, s.r.o. a Centrum pro sociální a ekonomické strategie FSV UK Praha – pro Ústav jaderného výzkumu Řež, a.s.

Rok vzniku 2007

Umístění
Anotace

Dokument není veřejně přístupný.
Navazující studie rozvíjí čtyři vybrané okruhy z původních jedenácti oblastí a přidává organizační návrh pro zajištění dalšího výzkumu.

Druhá studie v rámci projektu se zaměřuje specificky na problematiku surovinových a energetických zdrojů, organizovaný zločin, terorismus a budování konceptu homeland security EU. Výraznější důraz je kladen na problematiku ochrany kritické infrastruktury a její legislativní zakotvení. Součástí dokumentu je organizačně-obsahový návrh ustavení výzkumného centra pro EU.

Souhrn

Martin Potůček

Tato kniha je v pořadí už třetím publikačním výstupem ve volné trilogii, shrnující poznatky a zkušenosti Centra pro sociální a ekonomické strategie Fakulty sociálních věd Univerzity Karlovy v Praze (CESES FSV UK) jakožto dosud jediného pracoviště, které se v České republice po listopadu 1989 systematicky zabývá tvorbou vizí a strategií pro český stát.

V první publikaci jsme se soustředili na zevrubný rozbor teoretických a hodnotových základů sociálního prognózování. (Potůček – Musil – Mašková 2008) Druhá publikace vycházela z předpokladu, že vývoji je směsí kontinuity i změny a že identifikace vývojových trendů je důležitou složkou sociálního prognózování. Soustředila se proto na empirický popis vnějších a vnitřních vývojových trendů. (Potůček – Mašková 2009)

Nabízíme do sedmi kapitol členěnou charakteristiku základních výzev, před nimiž jsme se při řešení takto pojaté úlohy ocitli, a možnosti a způsobů, jak je zvládat. Věříme, že tím můžeme pomoci těm, kteří jsou nebo budou postaveni před řešení obdobných úloh. Upozorňujeme je na slepé uličky nebo na hrozící zbytečně vynaloženou energii a úsilí tam, kde cesta k cíli může vést rychleji, spolehlivěji a s vynaložením nižších nákladů. Přitom nezastíráme, jak náročný je to úkol vzhledem k rychlé se měnící povaze globálního vývoje světa, k růstu složitosti sociálních a ekonomických vztahů a politických poměrů, ke stále vyšší propojenosti jednotlivých aktérů, k zamýšleným i nezamýšleným důsledkům jejich činů...

Výzva první: PROGNOSTIKA. Čerpáme ze zkušeností průkopníků prognostických (futuresologických) studií a snažíme se kriticky na ně navazovat. Před současností leží celá množina možných budoucích stavů světa, tedy jak těch, na které sociální aktéři normativně nahlíží jako na ty, „které by se měly stát“ (resp. je uceleně reflektují v normativních teoriích či je projektují jako cíle své činnosti), tak těch, které vypovídají o možných budoucnostech, podmíněných specifickou konstelací

podmínek, faktorů, rozhodnutí a aktivit bez ohledu na hodnoty, přání a tužby konkrétních aktérů. Prognostiku v našem pojetí charakterizuje neustálá konfrontace obou těchto typů možných budoucností. Odpovídáme jen na otázky typu „Co by se mohlo stát, pokud bychom za určitých podmínek vykonali toto a toto?“, případně „Jaké podmínky je třeba vytvořit a co je třeba rozhodnout a vykonat, aby bylo dosaženo tohoto cíle (respektive aby nedošlo k tomu, čemu se chceme vyhnout)?“. Otázku „Co nastane?“ odmítáme jako špatně položenou a tudíž irelevantní.

Výzva druhá: **TEORIE A KRITÉRIA**. Je třeba věnovat maximální pozornost teoretickým základům a explicitně také kritériím, z nichž vycházíme při formulaci prognóz, vizí a strategií. Cesta ke spolupráci různých věd při zkoumání možných budoucností bývá trnitá. Jejich porozumění může usnadnit a komunikaci a spolupráci v mezilaborovém týmu ulehčit dohoda o výkladovém rámci (konceptuálním modelu), který by byl dostatečně konkrétní, aby byl schopen zachytit souvislosti významné pro porozumění celku a zároveň by byl kompatibilní s teoretickými přístupy spolupracujících disciplín. Takových výkladových rámců může být samozřejmě vytvořeno více. Příkladem jednoho z nich je námi navržený konceptuální model základních souvislostí vývoje české společnosti a její modernizace v globálním kontextu. Zároveň je nutno prognózování explicitně kritériálně ukotvit. Výsledkem našeho úsilí je návrh souhrnného kritéria kvality a udržitelnosti života, opřeného o pilíře hospodářské konkurenceschopnosti, sociální soudržnosti, environmentální odpovědnosti a bezpečnosti.

Výzva třetí: **METODOLOGIE A METODY**. Dosažadní zkušenosti z tvorby vizí a strategií pro Českou republiku nás vedly k jednoznačnému závěru, že jde o mnohovrstevnatý a permanentní proces neustálého učení, uplatnění mnoha metod, doplňování poznatků a získávání dalších metodologických zkušeností. K našim odpovědím na tyto metodologické „výzvy“ řadíme orientaci prognostické práce na formulaci klíčových společenských problémů. Jedním z příkladů toho, jak je možné „skládat“ postup tvorby a uplatnění prognóz do funkčního celku, je náš moduliární přístup k tvorbě vizí a strategií, tj. vymezení základních skladebných prvků prognostické práce a jejich vzájemných vztahů. Nabízíme také typologii a přehled hlavních v praxi užívaných prognostických metod.

Výzva čtvrtá: **ELITY A VEREJNOST**. Pro tvorbu a uplatnění prognóz v životě společnosti je klíčové, jak porozumí výzvám budoucnosti aktéři, kteří ji mohou a chtějí ovlivnit. Budoucnost společnosti není a ani nikdy nebude něčím, co je předurčeno okolnostmi, nezávislejšími na lidské vůli a chťení. Představy aktérů o budoucnosti tuto budoucnost

formují možná více, než jsou si prognostici ochotni sami připustit. Proto je důležité s těmito představami počítat a do úvah o budoucnosti je zahrnout. Rozebíráme subjektivní předpoklady dvou klíčových aktérů ovlivňujících budoucnost České republiky, totiž elit a veřejnosti, porozumět své vlastní budoucnosti – a v případě, že existuje prostor pro uplatnění participativního přístupu k prognózování, tak do formování této budoucnosti také aktivně zasahovat, angažovat se v samotném procesu prognostické tvorby.

Výzva pátá: **INSTITUCIONÁLNÍ RÁMEC**. Vlády mohou přistupovat k budoucnosti koncepčně různě. Zjednodušeně řečeno, mohou buď spoléhat na autonomnost společenského vývoje, volnou hru společenských sil a odmítat „plánování budoucnosti“, nebo naopak mohou přijímat „aktivní účast na tvorbě budoucnosti“, vyvíjet plány a projekty jako ideální obrazy budoucích stavů společnosti, o nichž se předpokládá, že jsou v principu dosažitelné. Tyto postoje pochopitelně přímo ovlivňují i samotnou existenci, případně konkrétní podobu institucionálního rámce pro prognostickou tvorbu. Mohou působit na úrovni centrálních vlád jako strategické jednotky, trvale fungující komise, rady či jinak učleněné instituce. Jak dokumentujeme retrospektivní analýzou a popisem institucionálního zázemí pro strategické vládnutí a strategické řízení v ČR, resp. ČR, pokusy o vytvoření obdobných strategických jednotek na úrovni centrální vlády nebyly (přes přílivy a odlivy zájmu politické reprezentace) po roce 1989 nikdy příliš úspěšné.

Výzva šestá: **SVĚT V POHYBU**. I když jsou vznikající prognózy, vize a strategie vázány na konkrétní společnost/stát, nelze je formulovat bez ohledu na kontext globalizujícího se světového společenství. V případě České republiky jsou to především vzájemně spjaté souvislosti a kontexty globalizace a evropské integrace. Novým, dosud ne zcela pochopeným fenoménem je globální krize otřásající světem od roku 2007, její příčiny a bezprostřední i dlouhodobé důsledky. Formuje se také jiná mocenská konstelace, reprezentovaná politickým a ekonomickým vzestupem nových aktérů globální politiky. Vystává úloha zajišťování ekonomické, energetické a klimatické bezpečnosti na globální úrovni, nečistitelná bez nalézání a uplatnění nových nástrojů strategického vládnutí. Je také nutno respektovat novou dynamiku evropské integrace, symbolizovanou příjímáním Lisabonské smlouvy, která má posílit pozici Evropské unie v utvářejícím se multipolárním světě.

Výzva sedmá: **POZNÁVAT BUDOUCNOST ZEMĚ**. Sedmá, závěrečná kapitola shrnuje všechny dosavadní zkušenosti našeho pracovního týmu do podoby praktických doporučení, jak v sociálním prognózování

postupovat a čemu se raději vyhnout. Uzavírá ji výčet klíčových meritor-
ních výzev budoucnosti pro Českou republiku na začátku druhé dekády
21. století: nízké důvěry občanů v instituce a aktery politického systému
a jejich malá ochota podílet se na veřejném životě, pokračující oslabova-
ní státu a jeho institucí a také postupující rozklad veřejných a sociálních
služeb.

Součástí publikace je i přehled nejdůležitějších prognostických studií
publikovaných ve světě v poslední době.

Předkládané poznanky opíráme o desetiletou zkušenost se souhrn-
ným prognózováním vývoje české společnosti. Věříme, že mohou být
užitečné všem, kteří se vydají na obtížnou cestu poznávání možných bu-
doucností. Nemusí přitom tolik záležet na specifické aplikační oblasti –
tedy zda půjde o úroveň nadnárodní, celostátní, krajskou či municipální,
zda se v centru pozornosti ocitne veřejná či soukromá instituce, veřejný,
komerční nebo občanský sektor, nebo zda budou prognózy, více a stra-
tegie věnované průřezovým či sektorovým problematikám.

Summary

Martin Potůček

This book is the third part of a loose trilogy about the findings and ex-
periences of the Center for Social and Economic Strategies, Faculty of
Social Sciences, Charles University in Prague (CESES FSV UK) as the
only institution so far that has been systematically developing visions
and strategies for the Czech state after the Velvet Revolution of 1989. In
the first part, we analyzed in detail the theories and values that underlie
social forecasting (Potůček – Musil – Mašková 2008). Our second publi-
cation built on the assumptions that development is a mix of continuity
and change, and the identification of development trends is an important
part of social forecasting. Thus, it focused on the empirical description
of external and internal development trends (Potůček – Mašková 2009).

In its seven chapters, this book characterizes the fundamental challenges
we have faced in such an exercise and the possible ways of addressing
them. We believe that this can help those who are or will be confronted
with similar tasks. We bring attention to the cul-de-sacs or the risks of
inefficient use of resources wherever roads to the goal may be shorter, more
reliable, and less costly. At the same time, we expose the difficulty of this
task, given the quickly changing nature of the world's development, given
the growing complexity of social and economic relations and the political
situation, given the growing interconnectedness of actors, and given both
intended and unintended consequences of their actions.

Challenge # 1: FORECASTING. We build on and assess critically the
experience of pioneering forecasting/futurological studies. The present
world is faced with an entire set of possible futures. On one hand, there is
the kind of futures social actors view normatively as “those which should
occur” (i.e., actors reflect them comprehensively in their normative theories
or project them as goals of their activities). On the other hand, another
kind of futures is determined by a specific constellation of conditions,

Challenge # 7: LEARNING THE COUNTRY'S FEATURE. The concluding chapter summarizes all existing experience of our institute in the form of practical recommendations on how to proceed and what to avoid in social forecasting. The text is closed with a list of key remarkable challenges for the future of the Czech Republic in the wake of the 21st century's second decade: low citizen trust in institutions and actors of the political system, little willingness to participate in public affairs, continued weakening of the state and its institutions, and ongoing decline of public and social services.

The publication further includes a review of the most relevant forecasting studies that have been published around the world recently.

The findings we present rely on a decade of experience with comprehensive forecasting of the Czech society's development. We believe they are useful for all those who embark on the difficult journey of learning the possible futures. This is not necessarily associated with any specific domain of application—whether the forecasts, visions and strategies take place at the supranational, national, regional or municipal level; whether they focus on a public or a private institution or the public, business or civic sector; or whether they deal with cross-cutting or departmental issues.

Literatura

- A Human Security Doctrine for Europe: The Barcelona Report of the Study Group on Europe's Security Capabilities.* 2004. Barcelona. Dostupné na: <<http://www.lse.ac.uk/Depts/global/humanseconconcept.htm>>.
- Anketa DNES. 2007. Co si myslíte o české politické scéně? DNES, 13. 11. 2007. Dostupné také na: <www.widnes.cz/studenti/>.
- Amara, R. 1981. The futures field: searching for definitions and boundaries. *The Futurist*, 15 (1), s. 25–29.
- Armstrong, S. J. 2003. *Principles of Forecasting: A handbook for Researchers and Practitioners*. Kluwer Academic Publishers.
- Aron, R. 1950. Social Structure and the Ruling Class. *British Journal of Sociology*, Vol. 1, No. 2, June 1950.
- Balabán, M. 2008a. *Megatrendy světového vývoje*. Praha: Prague Social Science Studies, Filozofická fakulta UK, Fakulta sociálních věd UK. Dostupné na: <http://publication.fsv.cuni.cz/attachments/281_031%20-%20Balaban.pdf>.
- Balabán, M. 2008b. *Vnitřní, zahraniční a bezpečnostní politika Ruské federace v závěru první dekády XXI. století a její předpokládaný vývoj*. *Vojenské rozhledy*, 17 (49), č. 4/2008, s. 79–93.
- Balabán, M. – Potůček, M. 2009. Aktuální stav a perspektivy globálního vládnutí. *The Science for Population Protection*, č. 1/2009. Dostupné na: <<http://www.population-protection.eu/current-state-and-prospects-global-governance>>.
- Balabán, M. – Rašek, A. 2010. *Nezápadní aktéři světové bezpečnosti*. Praha: Karolinum 2010.
- Barbieri Masini, E. 1993. *Why Futures Studies?* London: Grey Seal.

- Barbieri Masini, E. 1997. The long term impact of Bertrand de Jouvenel. *Futures*, Vol. 29, No. 9, s. 863-871.
- Barbieri Masini, E. 2001. Futures Studies as Human and Social Activity. *Encyclopedia of Sociology*, Vol. 2. New York: Macmillan Reference USA, s. 1037-1043.
- Bachrach, P. 1969. *The Theory of Democratic Elitism*. London: University of London Press Limited.
- Bardach, E. 2000. *A Practical Guide for Policy Analysis: The Eightfold Path to More Effective Problem Solving*. New York, NY: Chatham House Publishers.
- Bell, W. 1997. *Foundations of Futures Studies*. 2 Vols. News Brunswick, NJ: Transaction Publishers.
- Benáček, V. – Frič, P. – Potůček, M. 2008. Klíčové formy regulace ve vzájemných vztazích. In: Potůček, M. – Musil, J. – Mašková, M. (Eds.) *Strategické volby pro Českou republiku: teoretická východiska*. Praha: Sociologické nakladatelství, s. 105-194.
- Bennis, W. – Burt, N. 1985. *Leaders: The Strategies for Taking Charge*. New York: Harper and Row.
- Berger, G. 1958. *L'Attitude*. Paris: Presses Universitaires de France.
- Blakeley, R. M. 2009. Futurology. In: H. James Birtx (Ed.) *Encyclopedia of Time: Science, Philosophy, Theology, & Culture*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications Inc., s. 552-553.
- Bocianová, K. 2009. *Hledání postavení ČR v Evropské unii*. Pracovní text. CESES FSV UK.
- Bowen, L. 1974. Almost Everything You Ever Wanted to Know About Leadership. *Fortune*, 80, s. 241-242.
- Boyer, R. – Drache, D. (Eds.) 1996. *States Against Markets: The limits of Globalization*. London and New York: Routledge.
- Buton, M. – Higley, J. 1998. Political Crises and Elite Settlements. In: Dogan, M. – Higley, J. (Eds.) *Elites, Crises, and the Origins of Regimes*. Lanham: Rowman & Littlefield Publishers.
- Carnap, R. 2005. *Význam a nevyhnutnost*. Bratislava: Kalligram.
- Cornish, E. 2004. *Futuring: The exploration of the future*. Bethesda, MD: World Future Society.
- CVVM 2004. *Přínos zemi Visegrádské čtyřky Evropské*. Praha. Dostupné na: <http://www.cvvm.cz>.
- Dahl, R. A. 1961. *Who Governs?* New Haven: Yale University Press.
- Dammers, E. 1994. Scenario's en prognoses: leren door vooruitzien. In: R. J. in 't Veld and P. van der Knaap (Eds.) *Dynamische Bestuurskunde* [Scenarios and prognoses: Learning by looking ahead]. The Hague: Phaedrus.
- Dahrendorf, R. 1985. *Law and Order*. London: Stevens and Sons.
- Dinanđjan, R. 2008. BRIK v novom miroporjadke. *Međunarodnaja žižn*, č. 11/2008, s. 83-89.

- Dogan, M. 2003. Introduction: Diversity of Elite Configurations and Clusters of Power. In: Dogan, M. (Ed.) *Elite Configurations at the Apex of Power*. Leiden: Brill.
- Domhoff, W. G. 1967. *Who Rules America?* Englewood Cliffs: Prentice Hall.
- Dowding, K. 2008. Perceptions of Leadership. In: *Chapter 8 of Public Leadership – perspectives and practices*. ANU E Press. Dostupné na: <http://epress.anu.edu.au/anzsoq/public_leadership/mobile_devices/ch08.html>.
- Dror, Y. 2001. *The Capacity to Govern*. London: Frank Cass.
- Dror, Y. 2004. Strategic Brain for Central Government. In: Potůček, M. (Ed.) *The Capacity to Govern in Central and Eastern Europe*. Bratislava: NISPACE.
- Ducatel, K. 2003. *Overviewing European Experience in Europe*. Greek Foresight Conference. Hellenic Gen. Sec. Res. & Technik, 15-16 May, Ioannina Greece.
- Dunn, W. N. 1988. Methods of the Second Type: Coping with the Wilderness of Conventional Policy Analysis. *Policy Studies Journal*, Vol. 7, No. 4, s. 720-737.
- Dunn, W. N. 2004. *Public Policy Analysis: An Introduction*. Upper Saddle River: NJ: Prentice Hall.
- Edinger, L. J. 1975. The Comparative Analysis of Political Leadership. *Comparative Politics*, Vol. 7, No. 2, Jan. 1975, s. 253-269.
- Ekosystémy a lidský blahobyt, hodnocení ekosystémů k miléniumu*. 2005. Praha: ČZP UK.
- Elzioni-Halevy, E. 1993. *The Elite Connection: Problems and Potencial of Western Democracy*. Cambridge: Polity Press.
- European Commission. 2002. *Thinking, Debating and Shaping the Future: Foresight for Europe, Final Report of the High Level Expert Group for the European Commission*. April 24, 2002, Brussels.
- Europe's Security Capabilities*. 2004. Barcelona. Dostupné na: <http://www.lse.ac.uk/Depts/global/humanseconconcept.htm>.
- Field, L. G. – Higley, J. – Burton, M. 1990. A New Elite Framework for Political Sociology. *Review Europeanne des Sciences Sociales*, Vol. 28, s. 149-182.
- Field, L. G. – Higley, J. 1980. *Elitism*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Flechteim, O. 1966. *History and Futurology*. Meisenheim am Glan: Anton Hain.
- Foyle, D. C. 1999. Counting the Public. In: *Presidents, Public Opinion, and Foreign Policy*. New York: Columbia University Press.
- Frič, P. – Potůček, M. 2004. Model vývoje české společnosti a její modernizace v globálním kontextu. *Sociologický časopis*, 40, č. 4, s. 415-431.
- Frič, P. 2005. Strategie modernizace ČR: komparace názorů elit a veřejnosti. In: Frič, P. – Nekola, M. – Prudký, L. (Eds.) *Elity a modernizace: Průběžná zpráva z výzkumu*. Sešity CESES, 2005/1.
- Frič, P. 2008. Globalizace jako proces rekonfigurace trhu, státu a občanského sektoru. In: Potůček, M. – Musil, J. – Mašková, M. (Eds.) *Strategické volby pro Českou republiku: teoretická východiska*. Praha: Sociologické nakladatelství, s. 23-40.
- Frič, P. a kol. 2008. *Vůdcovství českých elit*. Praha: Grada.

- Frič, P. – Bednařík, A. – Nekola, M. 2008. Vádcovství českých elit. In: Frič, P. a kol. *Vádcovství českých elit*. Praha: Grada.
- Frič, P. – Nekola, M. – Prudký, I. 2008. Vetejnost a elity: aktéři moderní společnosti. In: Potůček, M. – Musil, J. – Mašková, M. (Eds.) *Strategické volby pro Českou republiku: teoretické východiska*. Praha: Sociologické nakladatelství, s. 227–245.
- Frič, P. – Veselý, A. (Eds.) 2010. *Riziková budoucnost: kniha scénářů vývoje české společnosti do r. 2030*. Praha: Matfyzpress.
- Gál, F. 1996. Prognostika. In: *Velký sociologický slovník*. Praha: Karolinum, s. 854–855.
- Gál, F. – Frič, P. 1987. Problem-Oriented Participative Forecasting: Theory and Practice. In: *Futures*, December 1987, Vol. 21, No. 2, s. 678–685.
- Ganzeboom, H. B. G. – De Graaf, P. – Treiman, D. J. 1992. A Standard International Socio-Economic Index of Occupational Status. *Social Science Research*, 1992, Vol. 21, No. 1, s. 1–56.
- Gellner, E. 2002. *Nacionalismus*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury.
- Gellner, E. 2003. *Žápek a samota. Wittgenstein, Malinowski a habšburské dilema*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury.
- Glenn, J. C. – Gordon, T. J. 2003. *Futures Research Methodology*. Version 2.0 – CD ROM. Washington, DC: AC/UNU Millennium Project.
- Global Trends 2025: A Transformed World*. 2008. The National Intelligence Council's 2025 Project. Dostupné na: <http://www.dni.gov/nic/PDF_2025/2025_Global_Trends_Final_Report.pdf>, 99 s.
- Godel, M. 1979. *The Crisis in Forecasting and the Emergence of the Prospective Approach*, UNCTAD. New York: Pergamon.
- Government of the Future*. 2000. Paris: OECD.
- Grant, Ch. 2009. *Is Europe doomed to fail as power?* London: Centre for European Reform. Dostupné na: <http://www.cer.org.uk/pdf/essay_905.pdf>, 34 s.
- Grant, Ch. (with Valasek, V.). 2007. *Preparing for the multipolar world: European foreign and security policy in 2020*. London: Centre for European Reform – EU 2020 essay, 36 s.
- Haass, N. R. 2008. The Age of Nonpolarity. *Foreign Affairs*, May/June 2008. Dostupné na: <<http://www.foreignaffairs.org/20080501faessay87304/richard-haass/the-age-of-nonpolarity.html>>.
- Hayek, F. A. 1990. *Cesta do otroctví*. Praha: Academia.
- Hisschemöller, R. – Hoppe, R. 2001. Coping with Intractable Controversies: The case for problem structuring in policy design and analysis. In: Hisschemöller, R. – Hoppe, R. – Dunn, W. N. – Ravetz, J. (Eds.) *Policy Studies Review Annual*. Habermas, J. 1990. What Does Socialism Mean Today. *New Left Review*, No. 183, September–October.

- Havelka, M. – Miller, K. 1999. Institutional Tensions of Radicalized Transformation. An Assessment in the Modernization Perspective. In: Adamski, W. – Buncák, J. – Machonin, P. – Martin, D. (Eds.) *System Change and Modernization*. Warsaw: IGS Publishers.
- Higley, J. – Hoffmann-Lange, U. – Kadushin, Ch. – Moore, G. 1991. Elite integration in stable democracies: a reconsideration. *European Sociological Review*, 7 (1), s. 35–53.
- Higley, J. – Lengyel, G. 2000. Introduction: Elites Configuration after State Socialism. In: Higley, J. – Lengyel, G. (Eds.) *Elites after State Socialism: Theories and Analysis*. Oxford: Rowman & Littlefield Publishers.
- Hoge, F. J. 2004. A Global Power Shift. Is the United States Ready? *Foreign Affairs*, No. 4/2004. Dostupné na: <<http://www.foreignaffairs.org/20040701facomment33401/james-f-hoge-jr/a-global-power-shift-in-the-making.html?mode=print>>.
- Hogwood, B. – Gunn, I. 1984. *Policy analysis for the real world*. London: Oxford University Press.
- Hoppe, R. 2002. Cultures of Public Policy Problems. *Journal of Comparative Policy Analysis*, Vol. 4, No. 3, s. 305–326.
- Chisholm, D. Problem solving and institutional design. 1995. *Journal of Public Administration Research & Theory (Transaction)*, Vol. 5, No. 4, s. 451.
- Inglehart, R. 1997. *Modernization and Postmodernization: Cultural, Economic and Political Change*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Jantsch, E. 1967. *Technological Forecasting in Perspective*. Paris: Osee.
- Kauffman Jr., D. L. 1984. *Futurism and Future Studies*. Washington, DC: National Education Association.
- Keller, J. 2001. *Politika srudcením omezeným: Proměny moci na prahu 21. století*. Praha: Evropský literární klub.
- Keller, S. I. 1980. *The Social Origins and Career Lines of Three Generations of American Business Leaders*. (Doctoral Thesis). Columbia University.
- Khanina, P. 2008. *The Second World*. New York: Random House.
- Leonard, M. 2007. *Divided World: The struggle for primacy in 2020*. London: Centre for European Reform.
- Klinec, I. 2005. *Futurologia. Věda o budoucnosti. Teoreticko-metodologické aspekty*. Ne-publikovaný materiál.
- Kouzes, J. M. – Posner, B. Z. 1995. *The Leadership Challenge: How to Keep Getting Extraordinary Things Done in Organizations*. San Francisco: Jossey-Bass Publishers.
- Krejčí, J. 2002. *Postižnéle proudy dějin*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Krippke, S. 1980. *Naming and Necessity*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Leibnitz, G. W. 1970. *Monadologia*. In: *Novověká racionalistická filozofie*. Bratislava: Nakladatelstvo Epocha, s. 339–351.

- Lindblom, Ch. 1977. *Politics and Markets*. New York: Basic Books.
- Long Term Vision, Strand One: Global Context study for an initial ESDP Long Term Vision (LTV)*. 2006. Paris: European Union Institute for Security Studies.
- Mahbubani, K. 2008. The New Asian Hemisphere: The Irresistible Shift of Global Power to the East. *Public Affairs*.
- Makridakis, S. G. – Wheelwright, S. C. – Hyndman, R. J. 1997. *Forecasting: Methods and Applications*. New York: John Wiley & Sons.
- Machonin, P. 2000. Teorie modernizace a česká zkušenost. In: Mlčoch, L. – Machonin, P. – Sojka, M. *Ekonomické a společenské změny v české společnosti po roce 1989*. Praha: Karolinum.
- Machonin, P. a kol. 2001. Strukturální změny v postsocialistické České republice a aktuální výzvy modernizace. In: Adamski, W. – Machonin, P. – Zapf, W. (Eds.) *Transformace a modernizační výzvy*. Symposium evropských sociologů v Praze 2001. Praha: Sociologický ústav Akademie věd České republiky.
- Manza, J. – Cook, F. L. 2002. A Democratic Polity? Three Views of Policy Responsiveness to Public Opinion in the United States. *American Politics Research*, 30 (6), s. 630–667.
- Martin, P. 2008. Time for the G20 to take the mantle from G8. In: Kirton, J. – Koch, M. (Eds.) *Growth, innovation, inclusion: The G20 at ten*. University of Toronto: Mark Centre for International Studies.
- McCrone, D. J. – Kuklinski, J. H. 1979. The Delegate Theory of Representation. *American Journal of Political Science*, Vol. 23, No. 2, s. 278–300.
- Merton, R. K. (1938) 1973. *The Sociology of Science*. Chicago: University of Chicago Press.
- Michels, R. 1931. *Strany a vůdové: k sociologii politického stranictví*. Praha: Orbis.
- Mills, Ch. W. 1966. *Moženská etika*. Praha: Orbis.
- Milten, P. 2002. *Čista do budouzku: Esej o velkých změnách 21. století*. Praha: Prostor.
- Moore, G. 1979. The Structure of National Elite Network. *American Sociological Review*, Vol. 44, October 1979, s. 673–692.
- Müller, K. 2008. Role vědy, technologií, inovací. In: Potůček, M. – Musil, J. – Mašková, M. (Eds.) *Strategické volby pro Českou republiku: teoretická východiska*. Praha: Sociologické nakladatelství, s. 61–89.
- Musil, J. 2008. Národní státi a globalizace. In: Potůček, M. – Musil, J. – Mašková, M. (Eds.) *Strategické volby pro Českou republiku: teoretická východiska*. Praha: Sociologické nakladatelství, s. 91–102.
- Musil, J. 2008a. Politické ideologie. In: Potůček, M. – Musil, J. – Mašková, M. (Eds.) *Strategické volby pro Českou republiku: teoretická východiska*. Praha: Sociologické nakladatelství, s. 249–282.
- Nachmanová, M. 2007. Instituce strategického vládnutí v zahraničí. In: Potůček, M. a kol. *Strategické vládnutí a Česká republika*. Praha: Grada, s. 86–123.

- O'Donnell, G. – Schmitter, P. C. 1986. Tentative conclusions about uncertain democracies. In: O'Donnell, G. – Schmitter, P. C. – Whitehead, L. (Eds.) *Transitions from Authoritarian Rule: Prospects for Democracy*. Baltimore: John Hopkins University Press.
- Olson, M. 1965. *The logic of collective action*. Cambridge: Harvard University Press.
- Pakulski, J. – Kullberg, J. S. – Higgley, J. 1996. The Persistence of Postcommunist Elites. *Journal of Democracy*, Vol. 7, No. 2, April 1996, s. 133–147.
- Pareto, V. 1966. *Sociological Writings*. New York: Pall Mall Press.
- Parocká, J. 1992. *Co jsou Češi? Maly přehled faktů a pokus o vysvětlení*. Praha: Panorama.
- Patton, C. V. – Sawicki, D. S. 1993. *Basic Methods of Policy Analysis and Planning*. Upper Saddle River, NJ: Prentice Hall.
- Pehe, J. 1998. České plebejství jako politický problém. *MF Dnes*, 14. 12. 1998. Dostupné na: <http://www.pehe.cz/clanky/1998/1998-Ceskeplebejstvi.html>.
- Pehe, J. 1996. Český provincialismus. *Nová přítomnost*, leden 1996.
- Penttilä, R. 2009. *Multilateralism light. The rise of informal international governance*. London: Centre for European Reform. Dostupné na: <http://www.cer.org.uk/pdf/penttila_essay_july09.pdf>, 42 s.
- Perri 6. 1997. *Holistic Governance*. London: Demos, Paper No. 7.
- Peters, J. T. – Hammond, K. R. – Summers, D. A. 1974. A Note on Intuitive Versus Analytic Thinking. *Organizational Behavior and Human Performance*, Vol. 12, s. 125–131.
- Petráček, F. 2009. *Futureologická studia*. Praha: Oeconomica.
- Pitkin, H. F. 1967. *The concept of representation*. Berkeley: University of California Press.
- Polak, F. 1971. *Prognosis: A Science in the Making*. Amsterdam: Elsevier.
- Popper, K. R. 2000. *Bílá historicismu*. Praha: OIKOYMENH.
- Potůček, M. 1997. *Nejen trh*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Potůček, M. 2000. Volba společnosti: Havel versus Klaus. In: *Co daly naše země Evropě a lidstvu*. Praha: Evropský literární fond, s. 186–196.
- Potůček, M. a kol.: 2003. *Putování českou budoucností*. Praha: Gutenberg.
- Potůček, M. (Ed.) 2006. *Manuál prognostických metod*. Praha: SLON.
- Potůček, M. 2010. Zrodí se z globální krize globální veřejná politika? *Scientia et societas*, 6, č. 3, s. 52–65.
- Potůček, Martin a kol. 2005. *Jak jsme na tom. A co dále Strategický audit České republiky*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Potůček, M. a kol. 2007. *Strategické vládnutí a Česká republika*. Praha: Grada.
- Potůček, M. – Musil, J. – Mašková, M. (Eds.) 2008. *Strategické volby pro Českou republiku: teoretická východiska*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Potůček, M. 2008a. Governance in the Czech Republic in the Era of Globalisation and European Integration. In: Potůček, M. (Ed.) *Capacities of Governance in the Czech Republic*. Prague: Karolinum, s. 37–54.

- Potůček, M. 2008b. The Concept of the Neo-Weberian State Confronted by the Multi-Dimensional Concept of Governance. *The MISPlace Journal of Public Administration and Policy*. Special Issue: A Distinctive European Model? The Neo-Weberian State. Vol. 1, No. 2, Winter 2008/2009, s. 83–94.
- Potůček, M. – Mašková, M. a kol. 2009. *Česká republika. Trendy, ohrožení, příležitosti*. Praha: Karolinum.
- Project Europe 2030. *Challenges and Opportunities*. 2010. A report to the European Council by the Reflection Group on the Future of the EU 2030. May 2010. Dostupné na: <http://www.reflectiongroup.eu/wp-content/uploads/2010/05/reflection_en_web.pdf>, 46 s.
- Průvodce krajinnou prioritou pro Českou republiku. 2002. Praha: Gutenberg-Stružina, K. 2007. *Multidisciplinární a interdisciplinární přístup jako metodologické východisko v Evropských studiích*. [cit. 2007-07-18]. Dostupné na: <http://nbvse.cz/~pstruzin/state/interdis.htm>
- Report by the Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress. 2009. Paris. Dostupné na: <http://www.stiglitz-sen-fitoussi.fr/documents/rapport_anglais.pdf> (31. 10. 2009).
- Riesman, D. 1961. *The Lonely Crowd*. New Haven: Yale University Press.
- Rost, J. C. 1993. *Leadership for the Twenty-First Century*. Westport, Connecticut: Praeger Publishers.
- Rounce, A. D. 2004. *Political Actor's Perception of Public Opinion: Assessing the Impact of Opinion on Decision Making*. Paper read at Canadian Political Science Association's Annual Meeting at Winnipeg, Manitoba.
- Rovná, L. 2008. Procesy evropské integrace. In: Potůček, M. – Musil, J. – Mašková, M. (Eds.) *Strategické volby pro Českou republiku: teoretická východiska*. Praha: Sociologické nakladatelství, s. 41–60.
- Salmon, L. M. (Ed.) 2002. *The Tools of Government. A Guide to the New Governance*. Oxford: Oxford University Press.
- Sartori, G. 1993. *Teoría demokratie*. Bratislava: ARCHA.
- Second European Quality of Life Survey Overview. 2009. Dublin: European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions. Dostupné na: <http://www.eurofound.europa.eu/pubdocs/2009/09/en/2/EUF0902EN.pdf> (31. 10. 2009).
- Schoplin, G. 1991. Post-Communism: Constructing New Democracies in Central Europe. *International Affairs*, 67, s. 235–250.
- Somethoje zajavlenije glas gosudarstu i pravitel'stva stran-ukrasnie vtorovo samnija BRIK (Brazilija, Rossija, Indija, Kitaj). 2010. 15 aprěla 2010 goda. Dostupné na: <http://news.kremlin.ru/ref_notes/524>
- Stanley, T. J. 1993. *Networking With the Affluent and Their Advisors*. Homewood, IL: Irwin.

- Stogdill, R. M. 1974. *Handbook of Leadership: A Survey of Theory and Research*. New York: The Free Press.
- Scout, L. 2006. *Ideal Leadership: Time for a Change*. Shippensburg: Destiny Image Publishing.
- Strategic Futures Team. 2001. *A Futurist's Toolbox. Methodologies in Futures Work*. London: Performance and Innovation Unit.
- Sviáček, I. 1989. *Dialektika dějin*. Köln: Index.
- Šmajš, J. 2009. *Ke kritické funkci společenských věd*. Nepublikovaný rukopis, 17 s.
- Šulc, O. 1987. *Prognostika od A do Z*. Praha: Státní nakladatelství technické literatury.
- Taleb, N. N. 2007. *The Black Swan. The Impact of the Highly Improbable*. London: Penguin Books.
- Terry, R. W. 1993. *Authentic Leadership*. San Francisco: Jossey-Bass.
- The New Global Puzzle. What World for the EU in 2025*. 2006. Paris: European Union Institute for Security Studies. Dostupné na: <http://www.iss-eu.org/books/NGP.pdf>.
- The World in 2025. Rising Asia and Socio-Ecological Transition*. 2009. Brussels: European Commission – Directorate General for Research. Dostupné na: <http://ec.europa.eu/research/social-sciences/pdf/the-world-in-2025-report_en.pdf>.
- Tondl, I. 2009. *O aplikaci etických hodnot a hodnotových postojů*. Nepublikovaný rukopis.
- Touraine, A. 1988. *Return of the Actor. Social Theory in Postindustrial Society*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Toynbee, A. J. 2001. *Lidstvo a matka země*. Praha: Práh a Panevropa.
- Tucker, R. 1981. *Politics and Leadership*. Columbia and London: University of Missouri Press.
- UNIDO. 2003. *Foresight Methodologies*. Vienna: UNIDO.
- Veselý, A. 2008. Zdroje a kapitoly. In: Potůček, M. – Musil, J. – Mašková, M. (Eds.) *Strategické volby pro Českou republiku: teoretická východiska*. Praha: Sociologické nakladatelství, s. 195–213.
- Veselý, A. 2009. *Vymezení a struktura problému ve veřejné politice*. Praha: Karolinum.
- Veselý, A. – Kalous, J. – Nováček, P. 2007. Prognóza veřejných politik. In: Veselý, A. – Neokla, M. (Eds.) *Veřejná politika: jak ji analyzovat a tvořit?* Praha: SLON.
- Veselý, A. – Neokla, M. (Eds.) 2007. *Analýza a tvorba veřejných politik: přístup, metody a praxe*. Praha: SLON, s. 273–290.
- Veselý, A. – Smith, M. L. 2008. Macro-Micro Linkages and the Role of Mechanisms in Social Stratification Research. *Sociologický časopis / Czech Sociological Review*, Vol. 44, No. 3, s. 491–509.

- Prve rozvoje České republiky do roku 2015*. 2001. Praha: Gutenberg.
 Wallerstein, I. 1979. *The Capitalist World-Economy*. Cambridge: Cambridge University Press.
 Wallerstein, I. 1980. *The Modern World-System II: Mercantilism and the Consolidation of the European World-Economy*. New York: Academic Press.
 Yusheng, W. 2007. Balance of world power is changing rapidly. *China Daily*, December 28, 2007.
 Zakaria, F. 2008. The Future of American Power. *Foreign Affairs*. Dostupné na: <<http://www.foreignaffairs.com/articles/63394/farred-zakaria/the-future-of-american-power>>.
Zpráva o lidském rozvoji: Česká republika 2003: Odkud přicházíme, co jsme, kam jdeme? 2003. Praha: UNDP a UK.
Zpráva o vývoji české společnosti 1989–1998. 1998. Večerník, J. (Ed.); Vydoucí týmu Petr Matějů. Praha: Academia, s. 190.

Jmenný rejstřík

- Amara, R. 15, 137
 Armstrong, S. J. 13, 137
 Aron, R. 137
 Bachrach, P. 138
 Barbieri Masini, E. 13, 14, 20, 21, 23, 46, 137
 Bardach, E. 48, 137
 Bareš, G. 14
 Bell, W. 11, 138
 Benáček, V. 32, 138
 Bennis, W. 63
 Berger, G. 13, 138
 Blair, T. 43
 Blakeley, R. M. 13, 138
 Bowen, L. 63, 138
 Boyer, R. 33, 138
 Carnap, R. 8, 138
 Cook, F. L. 75, 76, 142
 Cornish, E. 11, 12, 138
 Čalá, M. 85
 Dahrendorf, R. 40, 138
 Dammers, E. 17, 138
 Delors, J. 113
 Dinandjan, R. 138
 Dlouhý, V. 14
 Dowding, K. 58, 139
 Drache, D. 33, 38
 Dror, Y. 30, 33, 36, 139
 Ducatel, K. 15, 139
 Dunn, W. N. 15–19, 48, 139, 140
 Flechtelm, O. 13, 139
 Foyle, D. C. 75, 139
 Fris, P. 5, 30, 32, 35, 44, 47, 52, 55, 68, 70, 77, 103–104, 106–107, 114, 121, 126, 138–140
 Gál, F. 14, 47, 68, 140
 Gellner, E. 34, 43, 140
 Giddens, A. 38, 43
 Glenn, J., C. 53, 140
 Godet, M. 13, 140
 Gordon, T. J. 53, 140
 Grant, Ch. 101, 104, 140
 Gunn, L. 17, 20, 141
 Haass, N. R. 140
 Habermas, J. 61, 140
 Hammond, K. R. 143, 147
 Háva, P. 87
 Havel, V. 84, 143
 Hayek, F. A. 83, 140

Higley, J. 138-139, 141, 143
 Hisschemöller, R. 48, 140
 Hoge, F. J. 107, 141
 Hogwood, B. 17, 20, 141
 Hoppe, R. 48, 140-141
 Hrubý, P. 14
 Hyndman, R. J. 53, 142
 Chisholm, D. 47, 48, 141
 Inglehart, R. 66, 141
 Jantsch, E. 13, 141
 Jovenel, B., de 13, 14, 25, 138
 Kahn, H. 25
 Káhal, J. 14
 Kalous, J. 15, 145
 Kauffman Jr., D. L. 13, 141
 Keller, S. I. 59, 141
 Keller, J. 69, 141
 Khanna, P. 141
 Klaus, V. 14, 84, 143
 Klinec, I. 13, 141
 Komárek, W. 14
 Kouzes, J. 63, 141
 Krejčí, J. 29, 141
 Kripke, S. 8, 141
 Kukhinski, J. H. 75, 142
 Leibnitz, G. W. 8, 141
 Leonard, M. 141
 Lindblom, Ch. 32, 142
 Mahanta, P. 148
 Mahbubani, K. 142, 148
 Makridakis, S. G. 53, 142
 Manza, J. 75-76, 142
 Mašková, M. 8, 30, 36-37, 50-52, 116,
 129, 133, 138-140, 142-145
 Matěju, P. 146

Mattson, L. G. 148
 McCrone, D. J. 75, 142
 Meadows, D. L. 25, 148
 Meadows, D. H. 25, 148
 Merton, R. K. 23, 142
 Michells, R. 56-57, 148
 Mills, C. W. 142, 148
 Mlčoch, L. 142, 148
 Monnet, J. 113, 148
 Müller, K. 31, 67, 142
 Musil, J. 8, 30-31, 34, 36-37, 43, 50,
 116, 129, 133, 138-140, 142-145
 Nachtmánová, M. 142
 Nanus, B. 63
 Nekola, M. 5, 35, 52-55, 68, 139-140,
 145
 Nováček, P. 15, 145
 Pareto, V. 56-57, 143
 Patočka, J. 73, 79-80, 143
 Patton, C. V. 48, 143
 Pehe, J. 73, 143
 Penttilä, R. 143
 Peters, J. T. 22, 143
 Petrášek, F. 4, 7, 143
 Pitkin, H. 75, 143
 Polak, F. 14, 143
 Popper, K. R. 24, 143
 Poster, B. 148
 Potůček, M. 3-9, 27, 29-30, 32-33,
 35-37, 44, 50-54, 82, 84, 86-87,
 90-92, 110, 112, 115-116, 129, 133,
 137-140, 142-145
 Prudký, L. 35, 139-140
 Příklad, J. 84, 86, 90-92
 Pstružina, K. 21, 144
 Purkrábek, M. 87, 148
 Ransdorf, M. 14, 149
 Rašek, A. 137

Rost, J. 65, 144
 Rounce, A. D. 76, 144
 Rovná, L. 31, 144
 Salamon, L. M. 35, 144
 Sartori, G. 144
 Sawicki, D. S. 48, 143
 Schumann, R. 113, 149
 Schweitzer, A. 39
 Stogdill, R. 57, 145
 Stout, L. 58, 145
 Summers, D. A. 143
 Summers, L. 101
 Šmajz, J. 28, 30, 39, 145
 Šulc, O. 14, 18, 20, 145
 Taleb, N. N. 9, 112, 145
 Terry, R. W. 59, 145

Toffler, A. 25, 149
 Tondl, I. 28, 145
 Touraine, A. 35, 145
 Toyne, A. J. 29, 35, 145
 Tucker, R. 59, 145
 Valasek, V. 140
 Veselý, A. 5, 11, 15, 24, 34, 46-47, 49,
 52, 114, 140, 145
 Wallerstein, I. 30, 146
 Weiss, S. A. 149
 Wheelwright, S. C. 146, 149
 Yang, F. 149
 Yusheng, W. 146, 149
 Zakariá, F. 146, 149
 Zeman, M. 14, 87, 92, 149